

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- BERTÓK LÁSZLÓ versei 473
MARNÓ JÁNOS versei 474
TÉREY JÁNOS versei 477
VARGA MÁTYÁS versei 478
KIBÉDI VARGA ÁRON versei 480
GÖMÖRI GYÖRGY versei 482
SÁNDOR IVÁN: A zóna – 1914 (*regényrészlet*) 483
J. G. FARRELL: Zavaros idők (*regényrészlet*) 489
KASZÁS MÁTÉ: Fekáliában, sej (*Egy kései krónikás iratanyagából*) 496
VEERA RAUTAMUOVA versei 501
KERBER BALÁZS verse 504
SZABÓ MÁTÉ MIHÁLY versei 507

Klimo György és a pécsi irodalmi műveltség

- GÓZSY ZOLTÁN–VARGA SZABOLCS: Papi műveltség a pécsi egyházmegyében a 18. század első felében 509
FEDELES TAMÁS: A pécsi káptalan és tagjai Klimó püspök idejében 515
POHÁNKA ÉVA: „Boldog idők! Amikor az emberi értelem ilyen intézményekben támogatásra lel.” (*Klimó György pécsi püspök példamutató könyvtáralapítása*) 524
BARTÓK ISTVÁN: A latintól a világnyelvig (*Régi grammatikák a Klimó Könyvtárban*) 529
NAGY IMRE: „Mint ha mind azon út vesztő labirintus kertekben járnánk” (*A „tisztos színlelés” nyelvi akciói Fáludi Ferenc Constantinus-dramájában – A jezsuita iskoladráma dramaturgiai problémái*) 541
TÓTH FARKAS verse 551
JANKOVITS LÁSZLÓ: Tenger könyv, könyvfolyó (*Tóth Farkas ódájáról*) 554

*

- GYÖRFFY MIKLÓS: Bem téri spleen (*Térey János: Protokoll*) 557
RADICS VIKTÓRIA: A lét egyedül (*Marnó János: a semmi esélye*) 563
THOMKA BEÁTA: Kelet-Európa, millennium és punk etika (*Sofi Oksanen: Tisztogatás*) 572

2011

MAJUS

JELENKOR

LIV. ÉVFOLYAM

5. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
GÖRFÖL BALÁZS, SZOLLÁTH DÁVID

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215–305, 510–752, 510–753.
A szerkesztőség új e-mail-címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére. Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszborítékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
(1008 Bp., Orczy tér 1.)
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
(Tel.: 06 80 444-444; fax: 06 1 303-3440; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu)
valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 4140,- Ft, a II. félévre 3450,- Ft,
egy évre belföldre: 7590,- Ft;
a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.
Megjelenik havonként.
A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsset.
Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

RADNÓTI SÁNDOR *Jöjj és láss! A modern művészetfogalom keletkezése – Winckelmann és a következők művei* című könyvéről **Bagi Zsolt** beszélgetett a szerzővel április 4-én Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában.

*

KONRÁD GYÖRGY *A város arca – Pécsi portrék* című interjúkötetét április 12-én mutatták be Pécsen, a Művészetek és Irodalom Házában. A szerzőt **Ágoston Zoltán** kérdezte.

*

A PÉCSI NEMZETI SZÍNHÁZBAN április 8-án mutatták be **Albert Camus** *Caligula* című színművét Szócs Artur rendezésében.

A KÖLTÉSZET NAPJÁN, április 11-én a pécsi Ifjúsági Házban a Pécsi Fiala Írók Alkotói Köre **K. Kabai Lóránt**, **Schein Gábor** és **Székely Endre** részvételével irodalmi estet szervezett. A városban több helyszínen is megemlékezést tartottak.

*

MŰVÉSZETI DÍJAK. Az Aegon Művészeti Díjat idén **Esterházy Péter** vehette át *Esti* című kötetéért.

Az idei Artisjus Irodalmi Nagydíjat **Bodor Ádámnak** ítélték oda, a három Irodalmi Díj kitüntetettje **Borbély Szilárd**, **Györfly Ákos** és **Tverdota György**.

Gratulálunk munkatársainknak.

Szerzőink

Bertók László (1935) – költő, Pécsen él.

Marno János (1949) – költő, műfordító, Budapesten él.

Térey János (1970) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Varga Mátyás (1963) – költő, a *Pannonhalmi Szele* szerkesztője, Pannonhalmán él.

Kibédi Varga Áron (1930) – irodalomtörténész, költő, esszéista, Freiburgban él.

Gömöri György (1934) – irodalomtörténész, költő, műfordító, Londonban él.

Sándor Iván (1930) – író, esszéista, Budapesten él.

James Gordon Farrell (1935–1979) – ír származású angol író.

Mesterházi Mónika (1967) – költő, műfordító, Budapesten él.

Kaszás Máté (1953) – író, Pécsen él.

Veera Rautavuoma (1975) – a Jyväskyläi Egyetem Hungarológia szakának doktorandusza, szabadúszó fordító, a Közép-Finnországi Tolmaéközpont magyar tolmáéca, Jyväskyläben él.

Kerber Balázs (1990) – költő, az ELTE BTK és az Eötvös Collegium klasszika-filológia szakos hallgatója, Budapesten él.

Szabó Máté Mihály (1978) – költő, író, Budapesten él.

Nagy Imre (1940) – irodalomtörténész, kritikus, Pécsen él.

Gózy Zoltán (1974) – történész, a Pécsi Tudományegyetem adjunktusa, Pécsen él.

Varga Szabolcs (1978) – történész, a Pécsi Hittudományi Főiskola docense, Magyaregryen él.

Fedeles Tamás (1974) – történész, a Pécsi Tudományegyetem adjunktusa, Pécsen él.

Pohánka Éva (1976) – osztályvezetőként dolgozik a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár Történelmi Gyűjteményének Osztályán, a PTE BTK PhD-hallgatója, Pécsen él.

Bartók István (1955) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Tóth Farkas (1746–1825) – jezsuita, majd bencés szerzetes, pap, költő.

Jankovits László (1964) – irodalomtörténész, a Pécsi Tudományegyetem docense, Pécsen él.

Györfly Miklós (1942) – író, műfordító, irodalomtörténész, Szentendrén él.

Radics Viktória (1960) – író, műfordító, Budapesten él.

Thomka Beáta (1949) – irodalomtörténész, Pécsen él.

Hites Sándor (1974) – irodalomtörténész, Budapesten él.

Gálosi Adrienne (1965) – esztéta, Pécsen él.

HITES SÁNDOR: Fejéről a talpára: Jókai Press (*Szajbély Mihály: Jókai Mór*)
577

GÁLOSI ADRIENNE: Észlelés, kód, madonna! Felkészülni, vigyázz, rajt!
(*Blaskó Ágnes, Margitházi Beja (szerk.): Vizuális kommunikáció –
szöveggyűjtemény*) 583

*Folyóiratunk a Nemzeti Erőforrás Minisztérium,
a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Város Önkormányzata
támogatásával jelenik meg.*

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a
következő könyvesboltokban is megvásárolható:

DEBRECENBEN: SZIGET Egyetemi könyves-
bolt.

PÉCSETT: PTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. –
Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér
7-8. – Pécsi Kulturális Központ Információs
Irodája, Széchenyi tér 1.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina
krt. 34. – Ráday Könyvesház, IX. Ráday u. 27. –
Gondolat Könyvesbolt, V. Károlyi Mihály u. 16.
– Írók Boltja, VI., Andrassy út 45.

www.jelenkor.net

690,- Ft

JELENKOR

BERTÓK LÁSZLÓ

Mintha egy plakátot letép

*Mintha egy plakátot letép,
mert se a színe, se a hangja,
s már megy is hárommal odébb,
hogy a sajátját kiragassza.*

*Mintha ahogy a fű kinő,
a tél sebeit betakarja,
s leül a földre az idő,
kiröpül a világ a napra.*

*Mintha a tavaszt sose még,
s aki nem, az is igyekezne,
a nyelv hegyéig ér az ég,
s egyetlen szó szikrázik benne.*

Ha nem hiszel benne, minek?

*Ha nem hiszel benne, minek?
Miért a szó, ha úgy se megy?
Dörömböld szét a közepét,
vagy hallgass el, és állj odébb.*

*Túlbeszélni a hallgatag?
Melyik hordó szónoka vagy?
Ha eljutottál a falig,
miért nem fogod be, amíg?*

*Ha már se árnyék, se a nap,
s csak lüktetés a mozdulat,
így is, úgy is megvár, aki
a váltóbotot átveszi.*

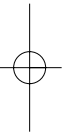

MARNO JÁNOS

Az ember

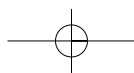
“sárkányfogvetemény”
(Vörösmarty)

*Éjszaka tűz ütött ki a száj-
padlásomon, a tépőfogak
mögött, oda marta be magát,
falánk hulló gyanánt, az álom,
elrugaszkodva a valóságtól,
s felcsavarva farkát a nyelvem
tövére, hogy ne hagyjon nyelmem
se, ha nyálam túlgülemle,
köpjem ki, vagy engedjem csapra
verni szám sarkán, idiotán,
ahogy tettette velem anyám
mellén annak idején a nyár,
szemembe tűzve, ott az ablak
mellett, egy megalvadtt délután.*

Pormutáció

*Kedvencek maradnak ki, szavak,
melyek megvetve mondatukat
mondanak maguknak éjszaka
felsírva ellent, vagy álmunkban
haza tartva bekiabálnak
hozzánk az ablakon, úgyszólván
idegenek, s haladnak tovább
a dombnak, nyelvükkel csiszolva
hátát és nyelve a lenge port,
s loholva máris a nyomukban
magunk, ágyból kiverten s vízzel
a homlokunkon, a vonathoz,
mely átvisz még egy alagúton,
mielőtt szép lesz kihajolnunk.*

Homage à Rilke

*Merézköpenyben a férfiak
a színpad gyomorszája táján,
míg én itt magamba görnyedten
egy útszéli kápolna mélyén,
hajnalban; hideg van, harisnya-
kötöm gombja csípi a combom,
mely mára mint egy vén fa gallya,
recseg, sajog, ha megmozdítom;
mert épp indulófélben vagyok,
hat óra, meddig borzasztanak
még a szelek, májusi fagyok,
és hol a sötét hajkoronás
özvegy, ki vitézének csókolta,
és a lányának öltöztetett.*

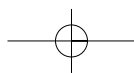
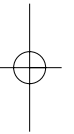
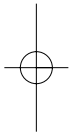
Falu

*Megint a szokásos, szagtalan,
szaggatott álom: nem találok
a havazavezető utat,
kutyádnak lába kelt, halálok
lesz, mikor a füledben ugat,
elvészve a labirintusban.
Aztán még órákig bolyongasz
ugyan, valami dereng is már
a szemed sarkában, most szaladsz
össze a vasorrú bábával,
a falu azonban végtelen messze
mögötte is. Miféle falu
persze, se határa, se füstje,
hátad egy falnak nekiötve.*

Hol

*Hol bokrok fonódnak egymásba,
jó lesz aludni, álmodni bent
az alagútban, vagy tettetni
akár az alvást, fejed hátra
s előre ejtve színlelni azt,
amit egy álom csak magába
rejthet – semhogy kívül rekedve
rajta lessed, hol ér az este,
mely testedből átköltöztetne
egyéb eldugott égitestbe,
amelyről halott anyádnak sincs
tudomása; – haladj hát beljebb
a dombokat széthányó földbe,
hol bokroznak sötét a zöldje.*

TÉREY JÁNOS

Nevelődés

„Domination's the name of the game”

*Fésületlen ifjúnak maradj meg,
Ne legyél rögtön Mester! Ne légy dagadt,
Propellernyakkendős bohóc.
Nem veszélytelen a reggel.
A sétaoktatás során
Önbizalmad – zsenge ág – letörhet;*

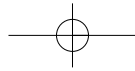
*S a Mester feszíteni fog, ahogy az Üdvözítőt
Utánzók büszkék magukra,
A mellényrepestésig komolyan...
Ámde te színleg se hunyáskodj meg,
Tégy bizonyosságot ruganyosságodról;
S lassan nőj a fejére, észrevétlenül.*

*Kisfiút játssz, többnyire némát. Légy elegendő
Növésben lévő önmagadnak. Hallgass a Mesterre, mikor
Éltreceptjét megosztja majd veled.
Elmélete vajmi kevésbé meggyőző, de a lendület
Annál inkább!... Fényévekre az üdvösségtől,
Téveszméi minőségi tévedések legalább?*

Sötét anyag

A világegyetemben valaha talált legnagyobb sötétanyag-struktúrát fedezte föl egy nemzetközi kutatócsoport Hawaïi szigetére telepített teleszkópjával. A világűr hetvenöt százaléknyi sötét energiából, huszonegy százaléknyi sötét anyagból és csak négy százaléknyi közönséges anyagból áll. A sötét anyagot olyan részecskék alkotják, amiket nem ismerünk – keresztülhalad a Földön anélkül, hogy nyomot hagyyna.

V A R G A M Á T Y Á S

miserere

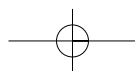
*lehetnék valaki más
is, de elmúlt az az
idő, hogy befogd a
szemem. – közelem-*

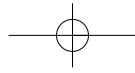
*be férköztél. a friss
darázscsípésre rá-
nyomtad a kést: ez
is szerelem. és az*

*önjáró gép minden
éjjel elindul. (pedig
örülni tanítottál.) de
napközben már egy-*

*más ellen mozgunk.
– olyankor kaparom
ki a cédulákat a falból.
a fugák között csupa*

*kérés. a legtöbbet uj-
jal kicsípem. – az egész-
ből nem értek semmit,
csak várom az estét.*

a bélflóra

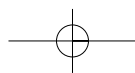
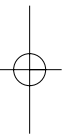
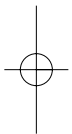
*átlátszó fehér bőr.
kundri, mondd meg,
hányféle állapota van
egy női mellnek?*

*vonzódom az ideg-
beteg nőkhöz. először
szótlanok, aztán folyton
visszakérdeznek.*

*állandóan magyaráz-
kodni kell, és persze
nem lehet őket egy-
szerűen otthagyni.*

*könnyen lesznek ön-
gyilkosok is. – valahol
azt olvastam, hogy
az ilyen soványaknak*

*más a bélflórájuk. és
félek, hogy engem
egész egyszerűen
csak a bélflóra vonz.*

KIBÉDI VARGA ÁRON

Mond

*Mondatokat mondani,
végeláthatatlan és hangtalan mondatokat.*

*A hangokat nem ejti ki senki:
keresik a mássalhangzókat.*

*És le hagyják őket, mert nincs mondókájuk.
Most viszont már a mondatok hallgatnak,
a magánhangzók is hiányoznak.*

Égbement a mondanivaló.

Tét

*Feltételezni a feltételeket és elállni tőlük.
Feltétel nélkül kapitulálni, aztán eltűnni,
feladni a kallódó végeket, aztán eltűnni,
elállni a feltételektől, nem feltételezni semmit.*

*Nem feltételezni, hanem eltűnni.
Lebukni a süllyedő felhők mögé:*

Várni.

Szavalni

*Szavalható szavak,
a mondatok lekonyulnak.*

*Szótlan színészek a dobogón,
a kimondhatatlan mondatokat számolják.*

*A közönség nem szereti a néma színészeket,
nem tapsol. Színtelenek.*

*Az szavahihető, aki beszél.
Aki kiszínezi ékes mondatait.*

Túl

*Elképzелhetetlen férfiak mennek át hatalmas léptekkel
a behavazott utcán a túloldalra.
Mögöttük feltornyosul a valóság égi mása
– a bekeretezetlen valóságé –,
ott ahol a múlt lassan kinyílik
és terjed. Terjed, mint a képzelet.*

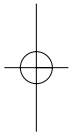
*Hatalmas túloldal.
Várakozik és hallgat.
Másokra?
Szentéletű haramiákra?
Hajthatatlan útonállókra?
Vagy talán csak képzelődik:
Nézi a közeledő férfiakat.*

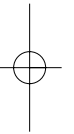
GÖMÖRI GYÖRGY

Nagyapám utazásai

*Nagyapám sohasem ült repülőgépen
külföldön csak egyszer járt fiatalon amikor
saját szavaival: „háromszor lőtték ki
alólam a lovat a Piavén“
Igazából csak a lovakhoz értett
azokat adta-vette Én mindig kicsit
féltem a lovaktól de azért vele mentem
hogya a vásártéren éppen dolga volt
A nagyapai bajusz őrmesterhez illett
és volt valami huszáros a tartásában is
Nem tudta volna elképzelni öregen betegen
azt a napokig tartó vonatutat
amelyik másodízben határon túlra
most már biztos halálba vitte*

Nagynéném története

*Nénémet vidéki orvos vette el Sok éven át
okos szívvel nevelte egyetlen fiát
majdnem-testvéreimet Úgy tűnik néha Chopint
zongorázott és bár falun de jó könyvtára volt
lompos kutyája hívójel-dallamra hallgatott
– a bordal volt az a Don Giovanniból! –
Mikor férjét lefogta egy bőrkabátos német
néném eltűnt életünkben Mivel
pesti kórházban kezelték ízületeivel
ő maradhatott volna velünk de mégis
elment és önként (hogy férjével legyen!)
alámerült a Végő Megoldás förtelmes árvizében
Látták még Belsen táján ahol a láz leverte
s meszet önthettek rá is mint annyi más tetemre*

S Á N D O R I V Á N

A zóna – 1914

Elvonszolja magát a francia és a német halottak között az erdőszélig.

Rúgásra ébred.

Magas férfi hajol fölé. Csonterdő arc. Kockás ing, foltozott nadrág. Ráfogja a puskáját.

Kiss Ádám feltápászkodik.

Hol a csapatod?

Nem tudom.

Érzi, nehezen hihető, amit válaszol.

Dobd a töröd a fűbe!

Hatvan év körüli férfi. Könnyedén hajol le a töréért.

Fordulj meg! Tedd hátra a kezedet!

Szíjat hurkol a csuklójára.

Indulj!

Az erdőn túl léckerítéssel körülvett ház. Az istálló üres. Az ólak is üresek. Az udvaron néhány csirke. A kút mögött szőlő.

Mióta gyalogolsz?

Talán három napja.

Nem úgy beszélsz, mint egy francia.

Ahol eddig megszólalt, tudták, hogy idegen, ahol nem árulhatta el, ott hallgatott.

Hová tartozol?

Elmondja, honnan jött, hogy került a francia huszárok közé.

A férfi levest melegít a tűzhelyen. Leveszi a szíjat a csuklójáról. Két tányért tesz az asztalra.

Vehetsz még, ha ízlik. Megmosakodhatsz a kútnál.

Kutya nincs, macska sincs, otthon minden tanyán volt, gondolja Kiss Ádám.

Lelőtték a kutyámat, a macskámat is, ráugrottak a katonákra.

A németekre?

A franciákra.

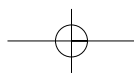
Nem értem...

Itt vonultak el a mieink is. Elvitték a lovat, levágták a két disznót, besorozták a fiamat. Én már öreg voltam nekik. Akarsz aludni?

Másnap reggel a férfi szalonnát vág.

Elrejtettem időben a katonák elől. Idehallgass, magyar. Be kellene jelentselek. Az ellenséghez tartozol. Az újság megírta. Aki ellenséget bújtat, ha szerencséje van, internálják, ha nincs szerencséje, főbe lövik. Megegyezhetünk. Elvégzed a

Pejezet a *Hajnaltól hajnalig* című készülő regényből. (Előzmények: *Jelenkor*, 2011/1, *Tiszatáj*, 2011/5)

munkát, amit a fiam végzett. A szőlő. A gyümölcsös. Itt maradhatsz, amíg a háborúnak vége és a fiam hazajön.

Mikor lesz vége a háborúnak?

Pár hónap. Talán fél esztendő.

Nézi a férfit. A férfi nyújtja a kezét.

André a nevem.

Ádám a nevem. Hol vagyunk?

Határvidék. Zóna. Hol a miénk, hol a németeké. Nem a tér dönt itt az emberek sorsáról, gondolja Kiss Ádám, az idő az úr.

Sokszor változott az országhatár, mondja André. Az apja Franciaországban született, ő is, a fia már Németországban. Most kétszer ment át rajtuk a front. Először a német katonák rekviráltak, aztán ami maradt, a franciák. A korai szőlőt lehet szedni, az alma már potyog.

Láttál már szüretet, magyar?

Kiss Ádám végigjárja a tőkét. Betegség nem támadta meg a fürtöket. Megkeresi a létrát. Kezdi az almaszedést. Alkonyatkor körbejárja a tanyát. Felfedez egy ösvényt. Elindul.

André nem szól utána.

Megfigyeli, hol nyugszik le a nap.

Az ösvény átvezet az akácson.

A gazban a sírköveken német nevek, francia nevek.

A halálzási évszám a legtöbb régi kövön 1871, a friss fakereszteken 1914.

Négy tanya volt itt, mondja este André. Elnéptelenedtek. Amikor a felesége meghalt, elhatározta, hogy beköltözik a fiával a városba. Nem találtak jó munkát, visszajöttek. A legtöbben a régi háborúban haltak meg. 1871-ben huszonegy éves volt, a tüzérséghez sorozták be, kétszer sebesült, részt vett a visszavonulásban. A múlt heti harcok után két napig temetett a katonákkal.

Miért gyűlölik egymást a franciák és a németek?

Nem gyűlölik jobban egymást, mint az egyik ember a másikat, ha úgy érzi, hogy a másik gyűlöli őt. Azt kellett volna látnod, hogy a gyarmatokon mennyire gyűlöltek a másikat a színesek azért, mert nem ugyanabban a tartományban éltek. Csak a fehéreket gyűlölték jobban egymásnál.

A franciák elfoglalták a földjüket.

A mi földünket meg a németek. Az újság megírta, hogy a te országod is hadat üzent. Nem tudom, kik az ellenségeitek, de biztosan gyűlölitek őket, azok meg titeket.

Kiss Ádám azt mondja, őt világot látni küldték Párizsba.

Hát most megláthatod. Menjünk aludni.

Hajnalban felriad.

Amióta Párizsba érkeztem, több történt velem, mint egész életemben. Talán jobb lett volna az internálás, mint a harc. Nem volt időm a döntésre. Talán szökni kellett volna a századtól. Nem volt rá alkalom. Ha itt maradok, kivárhatom a háború végét.

Másnap folytatja az almaszedést. A teli vödörket a fészterbe viszi. Régi újságokat terít a földre. Szétválogatja a hibátlan és a kishibás almákat. André megmutatja, hol gyűjtik a rohadtakat. Megmutatja a présházban a fakádat, a darálót, a prést, a puttonyt.

Úgy látja, hogy André könnyen elérhető helyre tette a puskáját. Éjszaka az ágya mellett tartja.

Mindig puskával alszik, vagy csak amióta itt vagyok?

Megszoktam. A legtöbbször így alszanak erre felé.

Békében is?

Békében is.

Nem értem.

A félelem beleeszi magát az emberbe, ha egyszer háborúzott.

Kitől fél?

A másiktól.

Tőlem is?

Tőled is. A gyarmati harcban hiába aludt a katona puskával a kezében, Algériában az arabok, a szigeteken a tamilok olyan nesztelenül lopóztak, hogy mire felemelted a puskát, átvágták a torkodat.

A franciák támadták meg őket.

Kárpótlás kellett Lotaringia elvesztéséért.

Bejárvák a szőlőt. Kitisztítják a fakádat, felhelyezik rá a darálót, beigazítják a prést, faggyúzzák a hordók ajtaját.

Hány németet öltél meg?

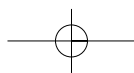
Kiss Ádám nem tudja.

Én se számoltam soha. Vagy én, vagy ők.

Kiss Ádám reszket. Nem azért, mert eszébe jut, hogy embert ölt, azért, mert ő is természetesnek tartotta.

Éjfél után felébred, kimegy az udvarra.

A telihold fényében ragyog az égbolt. Önmagát is látja az éjszaka tengelyében, megállapíthatatlanul, hogy hol van a jelenlétének határa. A hajnallal ködgomolyagok érkeznek. A hold elé felhők úsznak. Az eleredő eső hangzása, paták dobogása. Mintha a magasból érkezne jó hírként, a sötétből kibontakozik egy alak. A fekete kendőbe burkolódzó asszonyhoz sietne, a felhőket elsodorja a hold elől a szélroham, a csontfényben meglátja a fekete kendős asszony mögött, a csúcsos sisakú katonák között botorkáló asszonyok, férfiak, gyerekek menetét. Lakott területhez érkezve a vezénylő tiszt mindig egy asszonyt küld előre, hogy menekülésre ne készítse a várható zsákmányt, növekszik a napok óta tartó menetben a fogolycsapat. Kiss Ádám már annyiszor menekült, hogy tudja, hiábavaló volna elfutni, néhány lépés után golyót kapna a hátába, a csoportba lökik, a tiszt parancsára három német katona átkutatja a házat, André-t álmából verik fel, nincs rá ideje, hogy a puskáért nyúljon, őt is a menetbe rugdossák, összeszedik a maradék élelmet, kicsavarják a csirkék nyakát, az utóvéd tűzcsóvát dob a szalmatetőre, keletnek haladnak, túl az erdőkön, dombokon, folyókon hasonló menetek nyugatnak, francia katonák terelik a fogoly német katonákat, az asszonyokat, az idős férfiakat, a gyerekeket, a kontinens távoli erdőkkel, dombokkal, folyókkal bedíszlevezett terepén sokféle, különböző egyenruhát viselő katonák kíséretében német, francia, orosz, osztrák, magyar, szerb, olasz, török tisztek parancsszavaira sorakoztatnak, csontig soványodott lovak vonszolják keletről nyugatra, nyugatról keletre, északról délre, délről északra az ágyúkat, a tűzcsóvákat hasonló mozdulatokkal hajtják a kifosztott házakra,

Kiss Ádám két asszony között halad, az egyik karján kislány, az asszony nem lehet több huszonöt évesnél, átveszi tőle a gyereket, a német katonák csúcsos sisakja szürke, az arcuk is szürke, az egyenruhájuk is, az élen haladó tiszt felsőteste tömör téglalap, fehér kesztyűjét nem veszi le, csak a kutaknál állnak meg, szürcsölik a vödörből tenyerükbe öntött vizet, egy katonaruhás fogoly, Kiss Ádám, habár a rangjelzését letéphette, úgy látja, hogy tiszt, este tanácsokat ad az elhelyezkedésre, a férfiak ültükben, egymásnak háttal, az asszonyok kendőikből rögtönöznek a gyerekeknek fekhelyet, az örök kétóránként váltják egymást, a reggelek, nappalok, éjszakák összerosódnak, az öregek kidőlnek, a halottakat az útszélen hagyják.

André suttogva tárgyal a fogoly tiszttel.

Kiss Ádám éjszaka azt álmodja, hogy a Tisza az ő holttestét sodorja.

Reggel motorkerékpáros futár érkezik.

Figyeljenek emberek, kiáltja a parancsnok, kétnapi gyaloglás még, és megérkezünk.

André este Kiss Ádám közelébe lopózik.

Az egyik ór visszaparancsolja.

Éjszaka ordítózás. Lövések. Arcra a földre kell feküdni.

Tíz fogoly ki akart törni, az örök már készenlétkben voltak, valaki elárulta a tervet, sítja a Kiss Ádám mellett hasaló.

A parancsnok tizedelést rendel el.

Kiss Ádám nyolcadik a sorban.

A szökevények közül hatot az erdőszélre terelnek. Kiss Ádám nem látja közöttük André-t.

A sortűz után továbbindulnak.

Az esti őrőseget megkettőzik.

Újra ordítás ébreszti.

A foglyok egy foglyot taposnak, kódarabokkal ütik. Félredobják a holttestét.

A katonák szótlánul figyelnek.

Az áruló volt, mondja Kiss Ádámnak a férfi, aki a sorban mellette a kilencedik volt.

Keresgél néhány német szót a gimnáziumi órákról. Magyar vagyok. Barát. Nem francia katona. A tanyán ruhát váltott, az egyenruha nem árulhatja el. És ha a német tiszt nem hiszi? A többiek megtudják. Agyonverik.

A kísérő katonák is fáradnak. Sisakjukat a tarkójukra tolják. Kigombolják a zubbonyukat.

Éjszaka André mellé mászik.

Bírod?

Bírom.

Andrén nem látszik az út gyötrelme. Megedzette a régi háború, gondolja Kiss Ádám.

Hová visznek?

Ahová mi vinnénk őket. Fogolytábor. Talán találkozom a fiammal. Rosszabbak, mint az arabok. A kínaiaknál is. Pontosabban gyártják a halált. Ne szólalj meg. Jól beszélsz franciául, de a kiejtésedből megtudják, hogy idegen vagy. Ha kérdezik, annyit mondj, hogy belga diák.

És ha egy belga kérdezi?
Úgy látom, nincsenek itt belgák.
Sokan maradnak az útszélen.
Jó volna megérkezni, mondja a fiatalasszony, akinek a kislányát újra a karjára veszi.
Hová?
Mit hívják?...
Hová megérkezni?
Nem tudom... valahová...
Andrénak igaza van. A legrosszabb, ha megtudják, hogy nem tartozik hozzájuk. A németekhez sem... Senkihez.
Lejt az út, könnyebb a járás.
Zuhog az eső.
Újra emelkedő.
Magaslatra érnek.
Rétekkal, erdővel szabdalt medence.
Balra szőlő, jobbra akácsol. A messzeségben templomtorony.
A tiszt távcsővel kémlel.
A távolban szürke pamacsok, kísérőhangjuk nincs, ágyúbecsapódások nem lehetnek, talán mozdonyfüst.
Rétisas köröz a völgy felett.
A tiszt is leheveredik. Rövidesen eléri a kijelölt célt, ahol át kell adnia a transzportot. Hozzánőtt a katonáihoz. A foglyokhoz is. Kibírták az utat. Menne velük tovább. Jobb, mint a frontszolgálat. Tizenhét halott a százhuszonegyből. Nem rossz arány. Saját veszteség nincs.
Jönnek a szállítmányozók, a vasutasok, az új őrszemélyzet.
Kiss Ádám fektében az iskolai kirándulásokra gondol.
A völgyben négy irányból kígyóznak a menetek, nem látni az elejüket, nem látni a végüket, csak a folyamatos hömpölygést a láthatatlan torkolatokból, ahonnan a sziklák, dombok, mezők mint láthatatlan források kilökik magukból az ereket, patakokat, folyókat, kígyóznak a menetek, mint a Szajna, a Marne, a Rajna, a Tisza, a Száva, a Bug, a Dnyeszter, nem választható szét a távolból őrzött és őrző, lehet akár az egyikből a másik, a másiból az egyik, sietésre ösztönzik a rájuk meredő puskák, a nőket, az öregeket, a gyerekeket, a tépett zubonyú katonákat, mégis végtelen lassúnak tűnik a kígyózás, minden lépés magába szívja az időt, minden mozdulat régi történeteket cipel, minden elsuttogott szónak tétje van, a tiszt sorakozót rendel el, a kísérők feltűzik puskáikra a szuronyokat, André mögötte halad, közelednek a többi menethez, láthatók már a foglyokon a piros karszalagok, amikor olyan idős voltam, mint te, kaptam én is ilyen karszalagot, mondja André, számukra is kiosztják.
Vágányok.
Indóház.
Mozdony.
Hat marhavagon.
Váltásra érkező őrszakasz.
Mindenkinek osztanak egy vekni kenyeret, kulacs vizet.

Ehhez értenek, mondja André, sorakozó, parancshirdetés, sortűz, maradj mellettem, akkor egy vagonba kerülhetünk, ne szólj hozzám, arra is ügyelnek, hogy az összetartozókat szétválasszák.

Harap a kenyérből.

Tartalékold, mondja André. Nem tudjuk, meddig tart az út.

A mozdonynál tiszték, altiszték gyűrűjében százados. Kirakati figura. Rezzeneéstelen márványarc. Feszülő egyenruha. Fehér kesztyű. Írott parancsot ad át a hadnagyának.

Három zónán irányítják át a transzportot. Kifárasztás, kilátástalanság, megtörés. Az első zónán, a menetén túljutottak. Következik a második a vagonokban.

A százados szeme sugárzóan kék, mintha zafírkövek volnának a szemgolyók helyén.

Szétválasztás. Csoportosítás.

Mindegyik vagonba jutnak öregek, asszonyok, gyerekek.

Puskatussal terelik őket.

Rájuk csapják az ajtókat, bedeszkázzák az ablakokat, egymáshoz préselődnek a testek a sötétben, Kiss Ádám álmodja, hogy elalszik, álmodja a kiáltásokat, a gyereksírást, felriad, álmodja a felriadást, egy férfi felfeszít három padlódeszkát, leereszkedik, álmodja, hogy szól a gépfegyver a vagon tetején, olyan sűrű a levegő, mintha csurogna a víz a falakon, nem tudja, ez is álom-e, a bizonytalanságot is álmodja, a szegedi vasútállomás olyan, mint a Gare du Nord, azt álmodja, hogy gyerekkéz simítja az arcát, a kislány, akit az úton a karjára vett, mellé mászott, sír, anyja csitítja, megköszöni a segítségét, hozzásimul, a férje a háború első napján elesett, az asszony megcsókolja, ő a kislányt csókolja meg, álmodja, hogy az asszony megfogja a kezét és a mellére szorítja, a felfeszített deszkák között kigurítanak egy halottat, dobol az eső a tetőn, álmodja, hogy hallja André hangját, ne engedjétek el egymás kezét, azt álmodja, hogy valaki meg akarja fogni az ő kezét is, de nincs keze, zökken a vonat, lassít, álmodja, hogy felriad, félrerántják a vagonajtót, álmodja, hogy friss levegő árad be és látható a csillagokkal kivert égbolt, felrántják az ajtót, látja a csillagtalan éjszakát.

J. G. FARRELL

Zavaros idők

részletek

Most, hogy az őrnagy megnyugodhatott a Majestic szerkezetét illetően, kevésbé találta sürgősnek, hogy a vendégeket távozásra buzdítsa. Ugyanakkor nem az épület összeomlása volt az egyetlen lényeges tényező. Ott volt a vidéken mindenfelé fokozódó erőszak és a Majestic sebezhető magánya. Ott volt az az egyszerű képtelenség, hogy az épületet még mindig szállodaként működtetik, holott arra már rég nem emlékeztek. És mindenekelőtt ott volt – a malacok lemészárlása óta – Edward elmeállapotának romlása (nem beszélve arról a gyanúról, hogy teljesen meghibbant). A szalonra örökre lekerült az étlapról, megmondták a szakácsnőnek. Étkezéskor a kés és a villa mellé revolvereket helyeztek vész esetére. Nyilvánvaló, hogy minél kevesebb a teher Edwardon, annál jobb. Előbb-utóbb mindenesetre meg kell szabadulni a vendégektől. Az őrnagyot még mindig kirázta a hideg attól a harsány nevetéstől, ami nemrég a tetőről visszhangzott.

De némelyik hölgy már nagyon rég itt lakott. Kitarítottak a télen át, joguk van maradni nyárra is. Persze joguk valójában egyáltalán nem volt. Egyszerűen olyan régóta laktak itt, hogy gyakorlatilag megszerezték a jogot, hogy örökre maradjanak – mármint amíg meg nem halnak, amit feltehetőleg majd meg is tesznek. De ez még jócskán elhúzódhat.

Az őrnagy elment hozzájuk, és homályosan célzott rá, hogy még semmi sem biztos persze, de valamikor nem lenne rossz ötlet, ha egy kicsit gondolkodnának azon, hogy hova mehetnének azután... nos, mi után? Mondjuk, miután Edward végképp becsavarodik... Miután az IRA a Majesticben állítja föl a főhadiszállását (sok szerencsét hozzá!)... Miután bekövetkezik az előre nem látható, bármi legyen is... Mít mondhatna az őrnagy, ami nem lenne alkalmatlan?

Olyan homályos volt, hogy csak megrémítenie sikerült őket. Semmi megértést nem tanúsítottak. Sőt, egészen megharagudtak. Az őrnagy mélyebbre süllyedt a szemükben, mint ahova aznap jutott, amikor véget vetett büntető bevásárló expedícióiknak. Először azon veszik észre magukat, hogy „meg kell küzdeniük” a személyzettel a mosdók használatáért (az az alapigazság, hogy a személyzet „nem mosakszik”, és otthon a kádban szemet vagy krumplit tartanak, mintha tévesnek bizonyult volna). És akkor ráadásul még ez is. Tűrhetetlen. Nagyon is távozni fognak! Az őrnagy a cipőjét nézte, szerencsétlenül bólogatott, láthatóan megszeppent – egy pillanatra teljesen megfeledezett róla, hogy épp ő akarta erre biztatni őket.

– Én csak úgy értettem, hogy Mr. Spencer úgy döntött, nem fogad új vendéget, és a távlati terve az, hogy egyszer végleg bezár.

De a hölgyek nem nyugodtak meg, különösen, mivel Murphy épp ezt a pillanatot választotta, hogy előcsoszogjon, és bejelentse, hogy egy csoport fiatal úriember érkezett.

– Az lehetetlen! – kiáltotta az őrnagy rémülten, hogy ilyen hamar lelepleződött. – Mondja meg nekik, hogy nem maradhatnak itt.

– De a gazda azt mondja, hogy maradhatnak – ellenkezett Murphy élvezettel.

Az őrnagy elsietett, hogy megkeresse Edwardot, és tiltakozzon nála. De Edward már köszöntötte is az érkezőket, egy fél tucat oxfordi diákot, akik a vakációt Írországra töltik, hogy az ír kérdés mélyére hatoljanak. Csupa lelkesedés volt. Oxfordiak! Végre lehetősége lesz egy kis intellektuális vitára... Úgy döntöttek, hogy Írországgal foglalkoznak, és a kérdést a társadalom különböző rétegeivel is megvitatják, valóban megkísérlik, hogy nyakon ragadják az ír nép érzéseit, nem csak a Sinn Feinesekét! Mi tagadás, ma már a fiatalok egyenesebben, értelmesebben és egészségében kevésbé képmutatóan közelítenek a politikához, mint az idősebb generáció. Áthatja őket egy fajta új társadalmi igazságosság érzése... – Nem, nem, Brendan, látom, hogy mosolyog, pedig így igaz. Tanulhatunk a fiataloktól, ha nyitva tartjuk a fülünket. Meg amúgy is csak egy-két éjszákra maradnak. – És Edward elkezdte részletesen leírni, hogy jóval a háború előtt milyen kiváló vacsorát evett az All Souls kollégiumban... Ó, és azok az Arisztotelész- meg Aquinói Szent Tamás-idézetek! És a kagyló is mennyei volt. A portói meg páratlan.

Nem volt mit tenni. Az őrnagy már ment volna, amikor Edward hozzátette: – Mellesleg a csomagom nem érkezett meg Londonból, ugye?

– Tudtommal nem. Megint a Fortnumtól valami?

– Nem, tulajdonképpen nem. Írtam egy ilyen hirdetésre, amit az újságban olvastam. – A zsebemben kotorászott, aztán kihalászott egy újságkivágást, és átnyújtotta az őrnagynak, aki felhúzott szemöldökkel elolvasta. A Wilkinson-féle Kard Társasága golyóálló mellényt kínált – selyemmel bevont acél, mindössze két és fél kiló. „Küldje el nekünk a következő adatokat, és mi garantáljuk a pontosan önre illő öltözetet. Derék- és mellbőség, csapott vagy szögletes váll, homorú vagy görbe hát. Öt jól elköltött guinea megelőzheti a végzetes szerencsétlenséget.”

– Maga szerint nekem görbe a hátam?

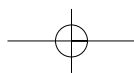
– Á, hogy gondolnék ilyet.

– Na jó, köszönöm... És gondolja, hogy ér valamit?

– Attól tartok, senkivel nem találkoztam, aki ilyet hord.

– Csak gondoltam, megkérdem. Nem mintha be lennék rezelve, vagy ilyesmi. De bolondság merő kicsinyességből kockáztatni a végzetes szerencsétlenséget. A katonaságnál is ezt tanítják először.

A diákok közül ötöt Murphy helyesen jelölt meg mint (elég zajos és beszédes) fiatal úriembereket. Egy első emeleti ablakból az őrnagy kételkedve figyelte, ahogy kísétnak a gyepre, ahol Seán Murphy az utasítás szerint krocketkapukat állított föl. A hatodik ember azonban idősebb volt, hallgatólag és eléggé feszélyezett. Néha nevetett, ha a többiek is nevettek, de egyáltalán nem olyan önfeledten. Ha azt kiáltotta: „Jó lövés, Maitland!” vagy „Te jössz, Bunny!” vagy „Bravó, Hall-Smith!”, akkor csak valamelyik társát visszhangozta, akik általában udvarias távolságtartással kezelték, és egészségében nem törődtek vele. Később, amikor bejöttek a tiszteletükre tálalt teára és uborkás szendvicsre (amit a fegyverszobában szolgáltak föl, hogy kizárják a hölgyeket), az őrnagy megtudta, hogy ezt az idősebb embert Roberts századosnak hívják, és igen, ő is „bent” volt, amikor a há-

ború kitört. És hát igen, egy kicsit nehéz volt visszatérni a tanulmányaihoz, legalábbis, tette hozzá megkínzott mosollyal, eleinte ez volt az érzése. Ma már persze... És szomorú, döbbszent tekintete visszatért szélesen jókedvű társai arcára.

Utóbbiak, miután olyan közönyösen, mintha az ilyesmi teljesen mindennapos volna az életükben (mint ahogy kétségtelenül az is volt), megitták a teát és megették a szendvicseket, hamarosan visszatértek a gyepre a játékhöz, Roberts százados meg utánuk vonult, mint élő figyelmeztetés az idősebb generáció ostobaságára, már ha ifjabb társainak szükségük volt ilyen emlékeztetőre (mint ahogy nem volt).

Az őrnagy rossz előérzettel gondolt a vacsorára. Volt rá némi halvány esély, hogy Edward, aki mostanság ritkán jelent meg az étkezéseken, elfelejt eljönni. Ám még mielőtt bárki más megérkezett volna, ott állt a széke mögött az ebédlőben. Az ő helye mellett mindkét felől három-három hely a fiatal emberek számára volt fenntartva: a legmegtisztelőbb helyek, ami nemigen enyhített az idős hölgyek felháborodásán.

A diákok késve érkeztek és kissé kifulladásra, miután végigheccelődtek a folyosón, ahogy indultak a vacsorára átöltözni. Maitlandról, a társaság választott céltáblájáról megkísérelték lerángatni a nadrágját. Aztán valaki felkapta a fél pár zokniját, és kidobta az ablakon, úgyhogy mikor bejött a többiek után az ebédlőbe, felemás zokni volt rajta, és olyan komikusan sértettnek látszott, hogy a többiek alig tudták visszatartani a nevetésüket.

De Maitlandet azonnal el is felejtették, ahogy a türelmetlen Edward a helyükre kísérte őket. Sőt szabályosan meregették a szemüket az elképedéstől. Az ezüst étkészlet mellé mindenkinek oda volt készítve egy... revolver. Elképesztő! Amit Írországról mondanak, szóról szóra igaz! Az írek teljesen megőrültek! Alig mertek egymás szemébe nézni.

Csak Roberts századoson látszott, aki a terem homályos és távoli kontúrjait nézte borúsán, hogy semmi szokatlant nem észlel. Miközben várták, hogy felszolgálják a levest, szórakozottan felvette a helyére kikészített revolvért, megpörgette az üres tárat, egy pillanatra megmérte a súlyát a tenyerén, aztán visszatette, és egy ezüstvillát vett föl inkább. Miután röviden megpörgette a két ujj között, óvatosan letette, és aggodalmasan nézett át az asztal túloldalára, három társa élénk és vidám arcára. *Most* meg mi olyan vicces? A vakáció kezdete óta nem először fogta el a kínos szorongás, hogy nem veszett-e oda a humorérzéke.

– Add tovább – súgta a fülébe fájdalmasan nyögve Bob Danby a bal oldalán:
– Vajon *mi* lesz az utolsó fogás?

Szóval az evőeszköz mellé kikészített revolvereként tört ki a társaiból a vidámság! Miközben Danby viccét továbbadta a tőle jobbra ülő Bunny Budrocknak, megróttta magát, amiért nem vette észre – bár tulajdonképpen *észrevette*, pusztán arra jutott, hogy a szállodában patkányok vannak. Franciaországban, a földbevált kávéházban az volt a szokásuk, hogy evés közben folyamatosan lődöztek az eliszkoló patkányokra, különben a nyomorultak képesek lettek volna leenni az ételt az ember villájáról. Roberts százados megköszönte a torkát, hogy ezt az egészet kifejti a vele szemben ülő fiatal Hall-Smithnek, de aztán meggondolta magát. Ezek a fiatal srácok udvariasan meghallgatják, persze, ha a háborúról beszél. Egyszer azonban, mikor épp egy „músort” ecsetelt, Maitland

azt mondta: – Jaj, hagyd már azt a rohadt háborút, Roberts! Már több mint három éve véget ért! – Persze Maitland addigra megivott néhány sört, és égett a vágytól, hogy imponáljon a többieknek. De az egész akkor is a múlté, nincs miért elvárni, hogy érdekelje őket.

Időközben vita alakult ki az asztalfőn ülő hatalmas, barázdált képű egyén – nyilván a tulajdonos (ahhoz nem elég alázatos, hogy ő legyen az igazgató) – meg Bob Danby közt (akit erősen támogatnak, hogy az Union új elnöke legyen). És úgy tűnt, Danby ma este különösen remek formában van.

– De amit ön mond, az egy cseppet sem logikus – tiltakozott éppen. – Bár egyetértek, hogy az ír nép talán nem a legintelligensebb a világon, azt egyszerűen nem tudom elhinni, hogy *önként* úgy döntenének, hogy az ön szavaival élve banditákat és gyilkosokat választanak meg az ügyeik intézésére... Ugyan már, ez *valóban* meredek egy kissé!

– Akkor mondja meg nekem, mi mást csináltak, mint fegyvertelen embereken ütöttek rajta alattomban, ártatlan embereket lőttek agyon, elhajtották a marhát, kifosztották a tanyákat, és alapjában térdre kényszerítették az országot? Azt mondja meg!

– Ön nem a lényegről beszél – nyögött Danby, és eltúlzott kétségbeeséssel a levegőbe emelte a kezét, a többiek meg élvezettel hallgatták (na, Danby beindult!). – A lényeg a *demokrácia*, ilyen egyszerű. Pár napja a Sinn Fein elsőprő győzelmet aratott a választásokon, akárcsak 1919-ben. A Déli Parlamentben a négy Trinitys kivételével minden helyre egyhangúlag őket választották. Nézze, uram, én még azt is hajlandó vagyok elismerni, hogy ha az emberek többsége valóban azt *akarja*, hogy gyilkosok kormányozzák (bár egy pillanatig sem ismerem el, hogy valóban azok), csak ne mi britek, akkor az is tökéletesen jogukban áll... végül is az *ő* dolguk. Úgy értem, olvasta ön Rousseau *Társadalmi szerződését*? Az a helyzet, hogy 1919-ben az ír nép azokat választotta meg, akiket feltehetőleg akart... Minek választanának meg olyanokat, akiket nem akarnak? És az eredmény az lett, hogy a Sinn Fein hetvenhárom helyet nyert, és az unionisták csak huszonhatot... Hát ha ez nem a népkarant tiszta kifejeződése, akkor komolyan nem tudom, *mi* volna az!

– És mit csináltak, amikor megválasztották őket? – kérdezte Edward, aki alig bírt uralkodni magán. – Nem voltak hajlandók elfoglalni a helyüket a Westminsterben! Ez magának felelősségteljes viselkedés? Ha nem lettek volna hitvány hetvenkedők és csavargók gyülekezete, akkor teljesítik a választóik iránti kötelességüket, és nem fegyverekkel rohangálnak mindenfelé.

Danby úgy hallgatta ezt a kitérést bólogatva és a tényéjára mosolyogva, mintha pontosan erre számított volna.

– Nagyon helyes. Miért nem ültek be a Westminsterbe? Jogos kérdés. Miért nem? A válasz az, hogy tudták, hogy nem lenne semmi értelme. Mit tudott Parnell elérni? Semmit a világon, gyakorlatilag. És Redmond? Még annyit se. A helyzet az, hogy a Sinn Feinesek nagyon jól tudták, hogy addig szónokolhatnak az alsóházban, amíg bele nem kékülnek, azzal sem érnek el semmit. Ki kellett állniuk az érveik mellett. Na most én természetesen nem mentem fel az erőszakot, mint pacifista... ahogy gondolom, mindannyian azok vagyunk... – Végigtékkintett a többi diákon, akik megerősítően bólogattak. – De annyit elmondhatunk,

hogy az erőszak forrása nem az írek oldalán volt. Az eredeti erőszak, az *indítóok* tőlünk, britektől származott, akik erővel nyomtuk el őket Cromwell óta, sőt már régebben is...

– Nekem ne beszéljen ilyen örültségeket, fiam! – csattant föl Edward, és az arcába bíbor szín kúszott. – Én megismerem a gyilkost, ha látom! Ha maga is anynyi ideje élne Írországbán, mint én, nem beszélne ilyen sületlenségeket. Úgy beszél, mintha patrióták volnának, miközben csak ostoba, elvetemült söpredék, csupa lesipuskás!

– Hát nem tudom, hogy ebben messzemenően egyet tudok-e érteni önnel – felelte Danby idegesítően mosolyogva. – Említenék esetleg néhány példát? Mi a helyzet például azzal a corki polgármester fickóval?

– Tudom, kire gondolsz – fuvolázta Hall-Smith. – Akinek az az elképesztő neve van. Hogy is? MacSwiney...

– Igen, az az. Éhségstrájkba kezdett, és éhen is halt azért az ügyért, amiben hitt. Erre azt mondani, hogy csupa lesipuskás, komplett ökörség, már bocsánat a kifejezésért.

– Fanatikus! A papok beszéltek tele a fejét. A sok vérző szív meg feszület!

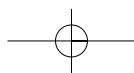
– Nekem ez is gyanúsán bigottul hangzik, uram – szólt közbe Maitland, és arcátlanságát gödröcskés mosolyával édesítette meg.

– Bigott a fene! – hördült fel Edward olyan hangon, hogy beleremegtek az ablakok. – Mi a neve, maga nevetlen kutyakölyök?

– Maitland.

A diákok összeszorították a szájukat, hogy el ne mosolyodjanak, és titkos pillantásokat váltottak. Edward reszkető kézzel egy pohár vízért nyúlt, és egy hajtásra hangosan kiitta. Senki nem szólalt meg, nem néztek felé. Hamarosan lehorgasztotta a fejét, és mintha meglepődött volna, hogy egy rostélyost talál maga előtt. Lassan rágni kezdte. Az étkezés némán folytatódott, csak az evőeszközök koccantak a tányéron. Edward arcából kiszökött a vér. Sípoló lélegzését tisztán lehetett hallani.

Apránként azonban e hirtelen kitörést körülötte a hétköznapi beszélgetés, ahogy a fű meg a gyomok jótékony leple borít be valami kellemetlenül szem előtt hagyott tárgyat. Az időjárásról kezdtek beszélgetni. Miss Archer továbbadott az asztal túlsó végéről egy üzenetet, amelyben afelől érdeklődtek, hogy a fiatalembereknek jó idejük volt-e első írországi hetükön. Igen, tulajdonképpen egész rendes, jött vissza a válasz. És hamarosan a többi hölgy is továbbküldözte a kérdéseit, mint megannyi levendula illatú keszkenőt, hogy vérző ajkukat a szegény diákok abba törölhessék, majd visszaküldjék. Aztán mikor már kevésbé volt fagyos a levegő, és a kommunikáció csatornája eltömődött a túlzottan sok jövő-menő kérdéstől és választól, egyenesen odakurjantották a kérdéseiket, szemtől szembe. Még a másik asztal mellett is (ahol az őrnagy ült érintetlen tányérja előtt, akár egy sóbálvány) volt olyan hölgy, aki nem tudott ellenállni a kísértésnek, hogy eláriázzon egy-két kérdést a köztes téren át – bebalzsamozandó a szép beszédű fiatalemberek sebeit, akiknek el kellett tűrniük a barbár Edward kitörését. De a hangzavar rövid időn belül ezt a módszert is elbizonytalanította. „Akár a papagájház az állatkertben”, tűnődött az őrnagy komoran. És Edward felé pillantott, aki egyenesen előre meredt, a vonásai továbbra is a düh maszkjában, amely mögül azonban a tűz egyelőre kiegészett.

Meg aztán elég világos volt, hogy a hölgyek az egészet félreértik – a diákok olyannyira nem voltak sebzettek, hogy teljesen boldoggá tette őket Edward kitörése, és arra gondoltak: „Micsoda tökéletesen pompás vén Tory! Micsoda ritka példány!” Az egész megfizethetetlen: az öreg hölgyek, a revolverek (kár, hogy nincsenek megtöltve), köröskörül a lerobbant épület – és az egésznek a közepén ott búsong: John Bull maga! A rettenthetetlen! Ebből az estéből ritka anekdota lesz a jövő szemeszterre, ha a söröskriglik mellett elmesélik majd a menzán. A címe talán ez lehet: „Hogyan dugta be kerubi fejét Maitland a brit oroszán szájába... és hogyan harapták le!” Csak Roberts százados feszengett, akinek mindenféle csatától elment az étvágya (beleértve a verbálisat is), és szívből kívánta, hogy érjen már véget a vacsora.

A kávé mostanában már nem külön teremben szolgálták föl, hanem Murphy gurította be langyosan és savanyúan egy zsúrkocsin, ő is állította elő az ég tudja, milyen alkotórészekből egy erre a célra szolgáló fülkében. A kérdések és válaszok vidám zsvivaja töretlenül folytatódott a desszertként felszolgált bundásalma alatt is, Edwardról pedig majdnem megfeledkeztek. De alig érte el az étkezők orrlikait a kávé savanyú párafellege a közeledő kocsi, mikor újra megszólalt.

A szavai belevesztek az általános hangzavarba, kivéve Danby számára, akihez intézte őket. A két hosszú asztal fölé fagyos csend ereszkedett, ahogy Danby halvány mosollyal válaszra készült. Végül egy hosszú hajtincset elsöpörve, amely a szemébe lógott, azt mondta: – Ez mind attól függ, kinek a szemszögéből nézi. Az önkéntesek szempontjából a húsvéti felkelés hihetetlenül hősi és hazafias lehetett. Ami meg a hátra támadást illeti, attól tartok, nem egészen értem, hogyan képes ezt megvédeni mint a helyzet jellemzésére alkalmas meghatározást.

– A brit hadsereg azért harcolt, hogy megvédje Írországot a császártól, miközben a katolikusok biztonságban ültek otthon. Ezt védje meg, ha tudja! És aztán... és aztán... és aztán megtámadták azokat a legényeket, akik az életüket adták a megmentésükért! Ha ez nem árulás, akkor ördög legyenek, ha tudom, mi az! – És a jogos felháborodástól remegve leült.

– De uram, hiszen ön még a tényekkel sincs tisztában... Még a tényekkel sincs tisztában! – kiáltotta Danby arra a dermesztő magaslatra emelve a hangját, amely olyan gyakran szerezte meg neki a megérdemelt tapsot az Oxford Union vitakörben. – Megismétlem: még a tényekkel sincs tisztában... Fel tudja fogni, hogy a brit hadseregben százezer, ismétlem, százezer katolikus ír harcolt? Árulásról szó sincs. A császár elleni háborúnak semmi köze az Írország szabadságáért vívott harchoz.

– Pacifisták! Maguknak, nyúl szívű sihedereknek, akik az anyjuk szoknyája mellett bujkáltak, maguknak persze mindegy. De gondoljanak azokra, akik az életüket kockáztatták Franciaországban, még hozzá magukért! Őrnagy, maga is az életét kockáztatta Franciaországban... Talán elmondhatná ezeknek a fiatal pacifistáknak, hogy árulás volt-e vagy sem!

Az őrnagy zsibbadtan ült az asztala végén. Hosszú, végeérhetetlen hallgatás következett. Még Murphy is, aki a kávécsészével járt körbe, megdermedt útközben, és visszatartotta nehéz légzését. Végül az őrnagy sóhajtott, és halkán, de érthetően azt mondta: – Tökéletesen igaza van, Edward. Azt hiszem, mindannyian úgy éreztük, hogy hátra támadnak.

– Tessék. Na látják – kiáltotta Edward diadallal. – Mit mondtam maguknak? Árulás!

De Danby, akinek csillogott a szeme az örömtől, hogy ezzel a félelmetes, vén pusztítóistennel csatázhat, láthatóan nem jött zavarba. A barátaira somolygott, és azt mondta: – De uram, azért nem sorolhat be minket ilyen egyszerűen a gyávák közé. Itt van például a barátom, Roberts százados, aki igazán hősiiesen harcolt Franciaországban, és azt hiszem, ő is úgy érzi, mint mindannyian, hogy a húsvéti felkelés határozottan jogos volt. Nem igaz, Roberts?

Ismét csönd következett, és végeérhetetlennek tűnő hallgatás, mindenki visszafojtotta a lélegzetét. Roberts százados pislogott, megnyalta a szája szélét. Kopaszodó diákfejét kacskaringós ráncok lepték el, ahogy a tányérjára került varangyot vizsgálta. Egy pillanatra még maga Danby is eltűnődött, nem volt-e túlzottan magabiztos. De Roberts százados végül megköszöri a torkát, és rekedten azt mondta: – Tökéletesen jogos... Mindannyian úgy éreztük...

Nagyra nyitotta a száját. Lenyelte a békát. „A jó öreg Roberts!” gondolták a diákok, és a mellette ülő Bunny Burdock alattomban barátilag megnyomorgatta a karját. Roberts százados azonban vigyázott, nehogy az őrnagy szemébe nézzen.

Irtózatos mennydörgés szakította félbe a diákok ünneplését. Edward súlyos tölgyfaszéke volt: három métert repült hátra, és felborult. Edward már állt, az arca fehéren vonaglott a haragtól, ahogy Robertsre meredt. De aztán szó nélkül megfordult, és kiment a teremből.

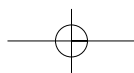
Az őrnagy elkapta a tekintetét, és szalvétával a kezében utána sietett – de mire az ajtóhoz ért, meggondolta magát. Hallgatta Edward súlyos lépteinek távolodó visszhangját a folyosó kövein, aztán összehajtogatta a szalvétát, és visszatért a helyére.

Maitland, miután belekortyolt Murphy keserű főzetébe, ebben a pillanatban emelte le az előtte álló cukortartó tetejét. De kristálycukor helyett egy halom tompán csillogó fém rombuszt talált benne... pisztolygolyókat! Tréfás fintort vágva kivett egyet, beleejtette a kávéjába, és a tányérja mellé helyezett revolver csövével kavargatni kezdte.

Ez már végképp sok volt az egyetemi hallgatóknak. Egész este majd megpukadtak a visszafojtott nevetéstől. Most nem volt mit tenni, hátra vetették a fejüket, és addig hahotáztak, míg a bordájuk is sajgott.

A viharzó fiatalos nevetés betöltötte az ebédlőt, és visszaverődött a homályos, üres folyosókon, halványan végigzengett minden ismerős, poros, néma és elfeledett társalgón, felhatolt az emeletekre, az üresen álló hálószobákba és tönkrement fürdőszobákba, és le a nedves, alvó és az örökkévalóságig néma pincékbe, ahol senki nem járt már, csak a patkányok. Olyan egészséges, jóízű nevetés volt, hogy még az idős hölgyek is azon kapták magukat, hogy elmosolyodnak és szelíden kacarásznak. Csak az egyik asztalnál Roberts százados, a másikon az őrnagy nem mutatta a jókedv jeleit. Ültek ott némán, az állukat a kezükbe fogták, mondjuk, vagy a szemüket dörzsölték kimerülten, és türelmes kedvetlenséggel várták, hogy abbamaradjon a nevetés.

MESTERHÁZI MÓNIKA FORDÍTÁSA

K A S Z Á S M Á T É

Fekáliában, sej

(Egy kései krónikás iratanyagából)

„Valami búzlik Dániában...”

Szemelvények

(*micó*)

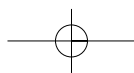
Fél kilenc után előballag Micó, a kiskert szélén, az ágyások mentén elsétál a két kuka között elhelyezett etetőtálhoz, unottan körbenéz, pislog néhányat, kiölti nyelvét, azt a pici rózsaszínűt, aztán belekóstol a dugóméretűre fölvgdalt baromfivirslibe. Nem rossz, látni a szemén, a nyelvén, egész tartásán, ahogy rá-érősen, csöppet sem mohón, végtére is az övé itt minden, falatozgat. Most itt tartózkodik egy kicsit, aztán szép lassan továbbáll, ledől a szomszédos szennyvíztelep sűrű dzsungelében, lehetőleg enyhén napos helyre, ahol kedvére hunyoroghat, duruzsolhat, *mosdhat*, elidőzik csendben, hosszan a fényekkel, végigheveri a délelőttöt. Aztán délután újra átbújik majd a rongyos drótkerítés alatt, s kigyalogol az etetőtálhoz, a cöccögő emberhez, aki neki cöccög, valahányszor meglátja, bárgyún vigyorogva meg miákolva felé, mint valami hibbant macska.

Vigyáznia kell a szennytelepen a sok fedetlen akna miatt (minden tetőt elloptak a bitang tolvajok), még belepottyán, s többé ki nem jön onnan. Olyan az a telep, egyébként számára tök ideális, mint egy kísértetkörnyék: romok, bűz, fekáliálé-erecskék, -patakocskák. Övé ameddig a szem ellát, és még annál is tovább. Volt hat kicsinye a télen, de mind odavesztek az árvízben vagy ember által, szóval nincsenek, legalább nem kell a territóriumát megosztania velük. Újabakkal egyelőre nem számol, pontosabban nem tudja, miért nem esik teherbe, mikor pedig szexel alkalmanként, ahogy kell egy felnőtt állatnak, és van is kívül, ha nem is a zsánere kifejezetten az a sárgafoltos kan (durr bele; ennyi neki, a szadistának). Viszont egyre jobban gyanítja, hogy azok a kapszulák, amelyeket a vigyorgó ember dugdos a dugóméretűre fölvgdalt virslibe, nem a foga erősítésére szolgálnak, hanem, lehet, antibébi tabletták. Huncut az az ember, a szeme sem áll jól, ahogy őt nyájasan vigyorogva hívogatja: Micó! Micó! Miáúúú!..

(*bab*)

Hosszú Puska kérdezi az udvaros-portás Kelementől, szereti-e a csilis babot a fekete kandúr? Vagy nem kandúr? Ja, persze, hiszen kiscicái voltak télen, még ugyanaz az anyamacska, ugye? Mert ő nem bírta megenni, belekóstolt, de letette, szerinte ehetetlen, kivéve talán egy macskának.

Kelemen kételkedésének ad hangot, mármint kétli, hogy Micó enni fog a csilis babból, mert ha már az embernek nem ízlik valami étel, akkor az a Micónak

se jön be, ő efelől bizonyos. De meg lehet próbálni, ki lehet tenni az ételtartóban azt a babot, majd meglátjuk. – És elindulnak, hogy megkeressék, vagyis hogy Kelemen megmutassa a Micó etetőhelyét Hosszú Puskának. Mert az is van. Itt van most elől, a bejáratnál. Egyébként azért olyan kényes, válogatós a Micó, mert a Biztonságos Zoli agyoneteti minden jóval, kevés embernek jut olyan és annyi finomság, mint a Micónak. S már ebből kifolyólag is kérdéses, belekóstol-e a macska abba a majdnem ehetetlen babba.

(S. O. S.)

S. O. S. jöttek a villanyszerelők, amikor Kelemen jelentette a különös esemény bekövetkeztét az irodán Hosszú Puskának, a 2-es telephely főreferensének. Puska ugyan mosolygott a hír hallatán (falból kiálló elektromos vezeték égő szaga terjeng az épületben?, plusz meg is égette a falat?!), de azért, biztos, ami biztos, odaszólt telefonon az 1-es telephely TBK-üzemébe, jöjjenek ki valakik, és nézzék meg, mi itt a helyzet. Jött is két villanyszerelő legott (utóbb majd szentségelnek, ám idefelé még nagyon ambiciózusak), kérdezték az udvaros-portást, hol van a baj, Kelemen mutatta nekik a falat, két helyen is füstölt, kábé egy-egy babméretű lyukon át, s a lyuk is meg a lyuk fölött is barnás-feketere pörkölődött a vakolat, benn a miniatűr portán. Hát igen, ez vezeték-baj, hagyták jóvá a bejelentést a mesterek, s telefonoztak Hosszú Puskának, bonthatnak-e? Jó, akkor bontunk. És nekiestek a csákánnyal, kibontották a csöpp portásfülke jobb oldali falát, úgy másfél méter magasságig, s csak azután eszméltek: Há' hiszen ez egy füstölgő szűnyogriasztó szarság, egy patron!... Szóval szentségeltek, volt hadd el hadd, mert hogyhogy nem tájékoztatták egymást az örök és a portások az ominózus tárgy fallyukba való elhelyezése kapcsán, illetőleg tárgyában magáról a tényleges elhelyezésről, a kurva anyjukat nekik, satöbbi, satöbbi...

(kugli)

Kelemen az öltöző ablakából figyelte a szomszéd vízművesek serénykedését az éppen általa jegyzett és felügyelt vágott fa körül. Jó nagy karika kuglikat pakoltak föl a nyitott furgonjuk platójára, abból a fából tehát, amelyet, sok egyéb más-sal, neki kell a telephelyen nyilvántartásba venni és felügyelni. De azok már indultak is a szajréval, mire Kelemen azon nyomban fölkapta a mobiltelefonját, s iszkiri, lódult kifelé az épületből. Tudta, már nem érheti utol őket, ezért az utcai kapu felé vette az irányt, hogy majd onnan, az utcáról kerül, a szomszédos portán át, elébük. Így is lett. Jó napot kívánok! Jó napot kívánok! – köszöntek egymásnak udvariasan, majd, amint elhaladt mellettük, Kelemen hirtelen megfordult, s a mobilja fényképezőjével, klikk-klakk, lekapta a fakuglikkal megpakolt járgányt, aztán, mint aki jól végezte dolgát, ment tovább.

(úgy)

Úgy nézett Kelemen az udvaron magasodó, széles terebélyes, dús lombú, sűrű levelű fákra, mint leendő ellenségeire, amelyek/akik jól ki fognak cseszni vele, amikor özönvízszerűen hullatni kezdik majd fonnyadt leveleiket, s neki igyekeznie kell azokat nap mint nap összegereblyézni, zsákokba vagy nagyobb szemetesekukákba gyömöszölni, csak győzze erővel! Ezek a fák semmiképpen

nem *azok* a fák, de még csak nem is hasonlítanak *azokhoz* a fákhhoz, állapította meg magában, amelyekkel/akikkel reggelente, munkába jövet, hosszan beszélgetni szokott, pontosabban *ő* beszél, s azok hallgatják...

(*Joó*)

Joó Jani, a motoros vállkaszás fordított baseballsapkában indul kifelé a telephelyről. Hova-hova, kispajtás? – kérdi tőle a portás. Tegnap ugyanilyen elszántan menetelt a Jani kifelé, plusz fémrostéllyal a fején, fájront után, a rostély hálójának likai telis-tele voltak apróra vágott fúvel-fával-levéllel, ment ki a kapun, mint akit erősen hipnotizáltak, szállt föl a buszra, láthatóan nagyon elgondolkodva, a többiek direkt nem szóltak neki, a holdkórost nem szabad megijeszteni, ha a tető élén sétál, hagyták, hadd menjen haza rostélyosan, hisz megszokta már, hogy nyolc órán keresztül szitán át nézi a világot, abroncsos szitán, a feje is megszokta a szorítást, éjente is érzi, hogy szorítja, ez kell neki, *kiegyensúlyozza*, nemrég halt meg a felesége, nyolc éven át ápolta, a kertészek közül a virágos lány, a Hermina azért egy *halk* kiáltást megkockáztatott felé, azt kiáltotta megilletődve-meghatódva: Őszinte részvét, Joó! Sajnos, fordult vissza a Jani, köszönve az együttérző szót, *bekövetkezett*... Na, helló!...

(*koc-koc*)

Koc-koc, kocol a Béla. Éket ver be, vagy fixen tartó szöveget, a gereblyenyélbe. Aztán cigarettára gyújt, s kiáll szellőzködni a Nagy Fa alá, ott várja meg, hogy az 1-es telephely főnöke behozza a Kiájával a 2-es telephely művezetőjét, akitől ő a további utasításokat (szentenciát) megkapja.

Suhogó, az 1-es telephely főnöke szerint, jó reggelente ide eljönni, a 2-es telephelyre, ahol újabban ez a Béla is ügyködik, megnézem, elég szorgalmas-e, meg hogy begombolkozott-e rendesen, előírásosan, nem olyan rég még egy helyen, az 1-es telephelyen volt velem, közvetlenül a kezem alatt, s kéznél is volt, annyi szent. „Főnök, hogy van?” – remegett reggelente a hangja, mert szó, mi szó, tartott és máig tart tőlem ez is, ahogy mindahány nyavalyás melós tart, no de ott egye meg a rosseb őket, fékezni kell bennük az állatot, és ki fékezze, ha én nem!...

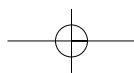
(*hideg*)

Amikor a Joó Jani reggelente fölébe hajolt a feleségének munkába indulás előtt, azt hitte, alszik, ám ahogy gyengéden megérintette ajkával a borzas, szikkadt hajat, az asszony hirtelen fölnevezett rá, ráadásul egyből nevetve, de olyan *egyből*, mintha egész éjjel némán nevetett volna, s a nevetés mélyen az arcába vésődött – volna, szóval mintha maximálisan boldog lenne, igazi, őszinte boldogsággal. A Joó mesélte.

Kötheted-e magadhoz ennyire? Kérdezték tőle a többiek. Nem lenne-e jobb inkább már csak a *hideg*...?

(*kicsivel fél hat előtt*)

Kicsivel fél hat előtt csengett otthon a telefon Joónál. Maga vette föl a kizárólag a lakás területén mobilizálható készüléket. Álmosan ránézett a kijelzőre. Rejtett

szám, olvasta. Ki az anyja kínja?... Tessék – motyogta.

Mint mikor tüzet kiáltanak, pontosan úgy, olyan félelmetes hangon kiabált bele egy női hang: Meghalt!... – Kicsoda? – kérdezte Joó aléltan. – Most halt meg, nemrég... – Jó, de kicsoda? – Meghalt! Meghalt!... – és letették a telefont.

(hogya némely dolog)

Hogya némely dolog kezd az agyára menni, azt vette észre magán Joó, anno. Például az összetapizott, összezsírozott szemüvegek. Ki nem állhatta. Néha bizony odavágta volna a felesége fejéhez mérgében. Hát így össze kell kenni! Hát énram nem is kell figyelemmel lenni már? Mindent, szó szerint MINDENT el kell tűrnöm, el kell viselnem? De még sokkal elítélőbbben is gondolkodott. Bizony hogya elege van, nagyon elege. Vagy, amikor tornáztatta a feleségét, s az csak rihegett-röhögött Joón, hogya mennyire iparkodik őt talpra állítani, egyszerűen kinevette, teljes szívéből, őszintén kiröhögte a férjét, aki őbelőle normális embert akar gyúrni, faragni még. Elment az esze. Mi vagy te, Isten? – kérdezhetette volna Joót. Persze nem kérdezte, inkább csak nevetett rajta.

(a Szabó)

Ahogya a galambszaros díszburkolat kezd előderengeni a reggeli ködben, Gereblyés Szabó a füléhez tapasztott mobiltelefonjával, akárha vezérkari szerverrel értekezne, egészen nyugodtan, tagoltan, mintha hosszú-hosszú kódot olvasna be a telefonba, szinte már énekelve mondja : „li-gen, iii-gen, vár-juk a to-váb-bi galamb-szaro-kat, re-mél-jük, ma is meg-lesz az elő-i-rány-zott két-száz fos-pötty, ii-gen, iii-gen, vár-juk na-gyon, hogya meg-le-gyen, visz-hall! visz-hall!...”

(hypó)

A galambok a magas eresz alól, közvetlenül a portásfülke ablaka elé ürítenek, reggelre rendszeresen telepakolják a díszburkolatot. Ha még koppanósan keménnyel s nem fostosan elkenődővel, hagyján, de többnyire bízós hígság az egész, akár a szennytelep szippantós tartályában az emberi ürülék. Szar és szar, ameddig elszagolhatni, konstatálja magában Kelemen naponta, s mindez Rózsavárosunk szívében. Még hogya Rózsaváros!?... Fekália! Úgy mint: Itália... A szomszéd szennytelepre kora reggeltől késő estig hússzor jön a szippantós autó tele tartállyal, ott ereszti le a környék portáiról begyűjtött anyagot a sötét aknába, a szaga, légköri viszonyoktól függetlenül, kilométerekre terjed. Itt, a 2-es Közmunka Telephelyen, közvetlenül a leeresztő akna mellett, ugyanezt a bűzt vágni, szeletelni lehet. Itt olyan ereje van a bodorodó szagnak, hogya a közmunkásnak megmerevedik tőle a nyaka. A tavaszi árvízkor ennek a szagnak a matériája, maga a cuppogós massa jött fel fél méter magasán a zuhanytálca lyukán át, meg a vécékagylón át az alagsori fürdőbe, öltözőbe, azóta mintás körben a fal. A két árvízi hajós, TÉ és ESZ kiakasztottak egy jókora táblát a gázórára: A TÓBAN FÜRDENI TILOS ÉS ÉLETVESZÉLYES! Pudher ór, a 2-es számú főbiztonságis próbált ugyan intézkedni, ám nem sok eredménnyel, mindenesetre szólt EN-nek, a telephelyvezetőnek, hogya ez így nem lesz jó, hogya a fiúk minden védőfelszerelés nélkül vájkálnak a mocskban, nem kéne inkább szakembereknek szólni, szarszakembereknek például? EN azt válaszolta, hogya szólt már a tűzol-

tóknak, de azok azt mondták, hogy a szar nem az ő asztaluk, azt ők nem szivattyúznak, kérje meg a szomszédos szennyvizeseket, a szennyvizesek azt felelték neki, hogy maximum adhatnak hipót, ha kapnak érte áramot (nekik épp nem volt), kaptak áramot, de a hipó csak nem érkezett meg, nyolckor rájuk telefonált, hogy mi lesz, hozzák már, vagy mi lesz, elég a munkásoknak a mocskot belélegezni, nem hogy még benne is tapicskoljanak, szóval Pudher ör úr megnyugodhat, ő, EN hajszálra ugyanazon állásponton van...

(reggel)

Reggel, munkába jövet, Joó a bolhapiac felé tekintgetett egyre, hogy milyen üres. Meg hogy biztos sok bolhát adtak-vettek itt valaha, akadt köztük ökölnyi is, lehet. Úgy találta, találatos egy név. Ebben, a nevesítésben, igazán nagy az ember, minden szirt-szart elkeresztel.

Honnan tudod, hogy a libák nem?!...

(ekkor)

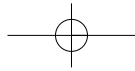
Ekkor egy elsuhanó bringás teljesen kibillentette egyensúlyából Joót, miközben monoton rótt a gyalogjárdát; Joó nem éppen barátságosan nézett a távolodó után. – Nagy az önbizalmaid, rohadtul! Csak meg ne ártson! Az új jogszabály véd benneteket, gondoljátok. Odaköthetitek a hátatokra a jogszabályt. Egyáltalán nem félték, ide nekünk a kamiont is, mondjátok. Pedig én hallottam már olyat, hogy gyalogos ütött el kerékpárost, bizony!...

(ÁMBLOK)

Múltkor meg, kis híján, a galambok ütötték el Joót. Nem a telephelyiek, hanem a belvárosbeliek. Egyik majdnem eltörte a vállkaszás ujját, a bal hüvelykjét, mikor Joó a 90 éves anyja keresztrejtvény-megfejtését sietett időben föladni a postára. Csak úgy nyekkent. Egy egész raj röppent föl mellette, Joó persze nem vette őket észre, szokás szerint gondolataiba volt merülve. Hanem egyszer csak: sihh! suhh! – suhogtak el a feje mellett, a füle mellett, a hátánál, a hasánál, egyik épp a lendülő kezét kapta el, de úgy, hogy menten kiszakadt a tolla. Joónak meg az ujjja törött le, kis híján. A padokon ülő, sziesztázó mamák csak ámultak Joón, egyrészt, hogy megúsza, másrészt, hogy talán magát Szent Ferencet látják a madaraival, na neee!...

„...Ott, a felhőkben, hány testdarab lebeg, meg a fában, füvekben, hány és hány, egy kicsi a nagymamából meg a nagypapából... és most vajon béke van már köztük, az egyik molekulái megbékéltek a másikéival?...” (Joó, hazafelé a buszon, álmosan)

„...Elfáradtál, ne tagadd, kár is lenne, vajon mi a fő ok a fáradtságodra, ekkora, ilyen bődületes nagy fáradtságra, úgy az egész ÁMBLOK, vagy akad egyetlen fő ok?...” (Joó, dettó)

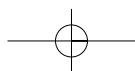
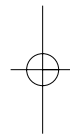
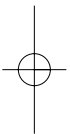
VEERA RAUTAVUOMA

Egy épület elérhetősége

*Sokszor nehezen megközelíthető
ez a ház
a kódok változatlanok ugyan
csak az én szögem mindig más
de ha egyszer bejutok a lépcsőházba
elém tárul a diszkrét átláthatósága:
a tompa cigarettafüst
a lépcsőfokok között
a fátyolozott ablakok
a bejárati ajtók fölött
és bármely lakáson áthaladva
az erkélyek mint üvegzsombok*

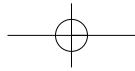
*Ahogy leereszkedem
a földhözragadt lomkamrába
felemelő érzés fog el
és az anyósnyelvi az emeletek között
az édes-ragadó gyöngyeivel
ez a ház kizárólag
a lépcsők koptatásával
járható végig
hallgatom az óráit
a csontváza ritkulásáig*

*A földszinten nyílik az ajtó
a keretben áll Jolika néni
szavakat váltunk
gondosan ugyanannyit
téve a küszöbön át
fenntartva a ház egyensúlyát
„Én már öreg vagyok“
mondja és kislányosan nevet
és mintha apró gyöngyök
gurulnának a lépcsőn
felfele*

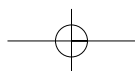
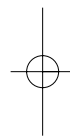
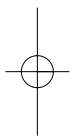

Futóművek

*Kutyadög, unalom
Szarvas az út szélén bekeretezve
folytonos ugrásban
mert így lett megörökítve
A négyesen haladva
újra és újra a szem
belebotlik a műanyagrózsás betonvázakba
az eladó ingatlanok az út mentén
felkiáltójellel vannak kitűzve
és a lányok az ingó miniszoknyáikkal
elmozdíthatatlanok az út széléről
Két vidéki város között
más törvények uralkodnak:
az ingó ingatlanná
az ingatlan ingóvá válik
Madártávtalból, ha nem is bőven, de akad
Időnként jönnek a nem-varjak
vagy mik ezek, ragadozó névtelenek
majd egy magáról gémeskút
annál több benzinkút
Üvegezést hirdet egy lámpaszlop
és valóban:
a földeken áll a víz
repedező tükröként válogatva
hogy ebből egyáltalán mit adjon vissza
A négyes útnak az a sajátossága
hogy a senkié
és páros számmal is csak azért jelöljük
hogy ne érezze magát végtelenül egyedül
De végezetül
a várost már-már utolérve
mintha a semmiből
a lámpaszlopok fölött
egy túlméretezett fehérített madár
vonul a képbe
(Flóraszept-madár talán?)
mely súlyosabb lehet
mint a közeledő tízemeletesek
és nem tudom eldönteni
hogy tényleg idevaló
vagy csak a helyzet hozta
a képeim gémkapcsaként*

*összetűzi majd felosztatja
azt a hátrahagyott mindent:
a falvak templomtornyait
a selyemszirmokat
és a szórakozott sorompókat
az átkelőhelyeken
a lefektetett végtelen létrák előtt*

KERBER BALÁZS

Szövetelés

We are such stuff...
/William Shakespeare/

Lábát kitette ágyából, de mintha medencéből, végigömlött bőrén a víz, közben a hosszait is mérték egy stopperórával, szeme előtt tempóztak a képernyő számai. Éjjele is szakadóban: elnyúló álmában üldözte egy úszómester, sípszava át habok fölött, sapkája rémlik, hogy fesziül, de képe szétszaladt. Fülfájásra kelt, mely ritmusát se tartva járta át meg át, nem nyújtva biztosat; kint égők leoltva, és az égen oszlóban a felhők hordták el irhájukat. Úgy bújt ágyneműbe, mintha visszaesett volna, megnyúlt lábát erőltette a takaróba, s bár foszlóban az égbolt, legalább sötétje, fejében hosszú halraj türemkedett előre, és egy tornyosuló hullámra vetve nézte az uszoda mennyezetét, s nappalát borítva feljebb majd alább hozta a medence vize. Teste még lepedőben, bár szemét lassan kinyitja, s az ágy puhábban sodródva halad; végtagjai akár a szélben, akár az ágyszélen, szétdobva hajlanak.

SZABÓ MÁTÉ MIHÁLY

a fehér kabát

*ott volt rajta
ha kellett ha nem
nyáron ősszel tavasszal és télen
az takarta
a testét
a fehér kabátja
ott volt rajta
vagy inkább csak lógott
mintha fogásra lenne akasztva
olyan vézna volt
hogyan fogasnak látszott alatta*

*s állt benne némán
állt az utcán
s az embereket bámulta
vajon ki néz vissza rá
vajon ki látja
milyen szép a fehér kabátja
vajon ki s mit gondol róla
ment hogy megkérdezze
ha valakivel találkozott a pillantása*

*csoszogott vézna lábával
a fehér kabátja alatt
bárki után aki mellette elhaladt
s ránézett egyszerűen csak ránézett
gyanútlanul
s ő lelkesen
vézna lábain csoszogott utána
hogyan megkérdezze
ugye szép a fehér kabátja?*

az alvó toll

*hiába tette kezét ismét a papírra
ujjai között aludt a toll
nem mozdult
pedig
úgy tervezte már hajnal óta
hogy csak odateszi kezét a papírra
s onnantól mintha magától
írna balról jobbra jár majd
a toll
míg le nem ér a lap aljára*

*de csak aludt a toll
s felébreszteni nem akarta
pihenje ki magát
ezt gondolta aludjon
nyugodtan nem zavarja
ha felébred majd úgyis
a legszebb verset írja
meg vele amit csak lehet*

*így aludt a toll, s ő várta
hogy végre felébredjen
s hogy végre megírja
vele a legszebb verset
amit csak lehet
s így teltek el évek
majd évtizedek*

ahogy együtt mentünk

*tavaly mentünk oda
a hegyek közé
szomorúan
mert ha mi mentünk
bárhova
mindig szomorúság volt bennünk*

sohasem hittük hogy eljuthatunk oda
a hegyek közé
a forráshoz
mert ha mi mentünk
bárhova
sohasem hittük hogy eljuthatunk oda

lassan lépkedtünk bizonytalanul
az úton a hegyen fölfelé
a forráshoz
mert ha mi mentünk
bárhova
mindig lassú bizonytalan volt a léptünk

s álltunk ott egymás mellett
a hegyek között a forrásnál
s hallottuk a feltörő víz hangját
éreztek friss illatát
de mintha ott sem lettünk volna
nem hatottak ránk

mert ha mi mentünk
bárhova
mindig a kétség volt bennünk
mindig azt kérdeztük
miért éppen oda miért nem máshova
megyünk s a választ egyikünk sem tudta

mert ha mi odaértünk
bárhova
mindig azt gondoltuk
most biztosan máshol kellene lennünk
biztosan rossz helyre jöttünk tévedtünk
ismét

SZERKESZTŐI ELŐSZÓ

Egy 1786-ban keletkezett latin nyelvű vers azt adja hírül, hogy a műzsák immár szívesen jönnek Pécsre, ahol színvonalas iskolákra, akadémiára lelhetnek. E vers, a *Carmen ad Regiam Academiam Quinque-Ecclesiensem* szerzője, Agyich István szerint a városba érkező műzsák különösen a Klimó György által alapított könyvtárnak örvendeznek, amely a székesegyház melletti palotában várja olvasóit. A Tettyén pedig (ahol egykor Szatmári püspök palotája állt), pegazusi forrás fakadhat. E forrás, fűzhetjük hozzá a költő szavaihoz, arról tanúskodik, hogy Janus Pannonius városa ismét a kultúra székhelye lett.

E megállapítás súlyát akkor értékelhetjük igazán, ha tudjuk, hogy éppen száz évvel a vers keletkezése előtt, 1686-ban, amikor Badeni Lajos seregei a törököktől visszafoglalták a várat, Pécs kihalt város volt. A még élő lakosok a Mecsek erdeibe menekültek, barlangjaiba rejtőztek, többségüket viszont már elpusztította a három öldöklő angyal: a háború, az éhség és a pestis. „Pécs városa olyan pusztta, lerombolt és kifosztott, hogy csak kutyák laknak még benne” – írja az egyik szemtanú. Mindent újra kellett kezdeni. A város újjászületése főként a püspökség szervező munkájának és az itt ismét megtelepedő két szerzetesrendnek, a jezsuitáknak és a pálosoknak köszönhető. Gazdag tematikájú kétnyelvű (latin és magyar) írásbeliség alakult ki az egyházi keretek között. Gózszy Zoltán és Varga Szabolcs, illetve Fedeles Tamás dolgozata a püspöki intézmény alakulástörténetének fontos metszetét tárgyalja. A pálosok a főutcán emeltek rendházat és templomot, amelynek 1779-ben a tornyai is elkészültek, a keleti torony keresztjének tartógombjába az egy ideig teológusként itt tanuló Virág Benedek egyik versének kéziratát helyezték. A nyugati kerest alá a rendház akkori tagjainak névsorát tették, köztük van Táncz Menyhért neve is, aki Péccsett állította össze *Actiones Scholasticae* című drámagyűjteményét.

A jezsuiták 1725-ben új kollégiumot avattak a főtéren, amely a következő századokban (később a ciszterciák révén) a város szellemi életének egyik tűzhelyévé válik. A rend tagjaként hosszabb-rövidebb ideig Péccsett teljesített szolgálatot Pray György, a neves történetíró, valamint a széles körű műveltségű Bertalanffi Pál. Két ízben is itt tevékenykedett Faludi Ferenc, előbb 1727–28-ban mint ifjú, de már doktori fokozattal bíró teológus, majd 1757–59-ben már ismert íróként. Összeállításunk egyik tanulmánya Faludi *Constantinus* című iskoladrámáját elemzi, amelyet kivált az tesz értékesé, hogy szerzője a téma kapcsán az emberi viselkedés, a nyelvi kommunikáció lehetőségeinek, típusainak szembesítésével teremt drámai feszültséget. Pécsi pap volt Tóth Farkas is, Révai Miklós költő-barátja, „az ékes tudományok’ és a’ böltselkedés tudósa”, akinek mind latin, mind magyar nyelvű verseit becsülték a kortársak. Jankovits László tanulmánya azt a célt szolgálja, hogy ez a mára szinte teljesen elefeledett költő ismét az irodalomtörténeti tudat részévé válhasson. Itt olvasható versét Tóth Farkas a könyvtáralapító püspöknek ajánlotta. A jobbágyszármazású Klimó György 1751-ben lett Pécs püspöke. Százada a könyvkultúra fénykora, amikor megtízszereződött Európa könyvkészlete. A nagy püspök korának közlési lehetőségeit és kulturális szükségleteit ismerte fel, amikor létrehozta könyvtárát, amelynek kapuit 1774-ben – az országban elsőként – megnyitotta a nyilvánosság számára. Ennek az eseménynek részleteit tárgyalja Pohánka Éva dolgozata. A könyvtár gazdagságáról pedig, a gyűjtemény egy szelete, a grammatikai anyag tükrében, Bartók István ad ízelítőt. Klimó körül, mint egykor Szatmári püspök humanista udvarában, művelt főpapok (köztük a két jeles történetíró, Koller József és Szalágyi István) gazdagították a pécsi irodalmi műveltséget. A könyvtár pedig mindmáig a város egyik büszkesége, a műveltség táplálója. Trianon után ez a gyűjtemény tette méltóvá a várost a pozsonyi egyetem befogadására, és a mai bölcsészkar kutatói és oktatói munkája is elképzelhetetlen lenne a Klimó Könyvtár nélkül.

Nagy Imre

GÓZSY ZOLTÁN – VARGA SZABOLCS

PAPI MŰVELTSÉG A PÉCSI EGYHÁZMEGYÉBEN A 18. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy az oszmán hódoltság utáni évtizedekben milyen műveltséggel rendelkezett a pécsi egyházmegyében szolgáló papság. Ez fontos kérdés, mert az ő segítségével sikerült újjászervezni az egyházmegye infrastruktúráját, ami az egyik alapja volt a 18. század első felében lejátszódó konszolidációs folyamatoknak.¹ Munkánk fő forrásbázisát a Pécsi Egyházmegye 1738–1742 között készült egyházlátogatási jegyzőkönyve adja,² amelyben feltüntették a plébániákon található könyveket, és rögzítették a plébánosok iskolai végzettségét, nyelvtudását, képzettségét. A forrásadottságnak megfelelően ez esetben kizárólag a világi papi réteget, és közülük is a plébániákon szolgálókat vizsgáljuk. A vizitáció mellett felhasználtunk ismert plébániai könyvtárakban tapasztalt tanulságokat, és analógiaként támaszkodtunk nyugat-magyarországi adatokra, hogy bizonyos mértékig kvantitatív módon is értékelhessük forrásainkat.

Az egyetemes egyháztörténet-írás mára elfogadott tételévé vált, hogy a késő középkori egyházi válságjelenségekért elsősorban a papnevelés megoldatlansága volt a felelős. A papság nem rendelkezett elegendő tudással a keresztény tanokról, a babonákról, tévképzetekről, hiányzott a belső indíttatású hivatástudat, és nem beszélhetünk professzionális papképzésről sem a középkor évszázadaiban.³ A kora újkori katolicizmus legfontosabb eredménye ezért a papi ideál újragondolása, mely révén intellektuálisan képzett, spirituálisan elhivatott, hívei között élő, a közösségéért tenni akaró plébános lett az új, a kövendő minta. A tridenti zsinat (1545–1563) harmadik ülészakán meghozott dekrétumok mögött megtaláljuk a késő középkori helyi reformok tapasztalatai mellett a humanista és a protestáns elvárásokat. Éppen a körültekintő munka következtében sikerült az alapoktól megújítani az egyházat.⁴

Ezekben a folyamatokban természetesen fontos szerepet játszottak maguk a könyvek, mint a zsinaton meghozott reformok „szabálygyűjteményei”, illetve a könyvnyomtatás, mellyel az egyház széles körben tudta eljuttatni többek között az 1570-ben kiadott Római Misekönyvet (*Missale Romanum*) és az 1614-ben elkészült Római Szerartáskönyvet (*Graduale Romanum*). Ez a siker nagyban hozzájárult az európai társadalmak modernizációjához is.⁵

¹ Erről lásd Gózszy Zoltán–Varga Szabolcs: *Kontinuitás és reorganizáció a pécsi egyházmegye plébániahálózatában a 18. század első évtizedeiben. Századok* 143. (2009) 5. szám

² *Visitatio Canonica Dioecesis Quinqueecclesiensis 1738–1742*. A bevezető tanulmányt írta és a forrásokat közreadja: Gózszy Zoltán–Varga Szabolcs. (Seria *Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis V.*) Pécs, 2009.

³ Lásd Gárdonyi Máté: *A papi élet reformja a Trienti Zsinat korában*. (Studia Theologica Budapestinensia 27.) Budapest, 2001. 18–20.

⁴ Hubert Jedin: *The History of the Council of Trent IV. Third Period and Conclusion*. Freiburg, 1976.

⁵ Jean Delumeau: *Catholicism between Luther and Voltaire. A New View of the Counter-Reformation*. Philadelphia, 1977.

A tridenti zsinat határozatai azonban csak fokozatosan és viszonylag lassan jutottak el Európa különböző területeire. A zsinat szellemiségét a megreformált kollégiumokból kikerülő papok és szerzetesek, valamint az előbb említett Római Misekönyv és Szertartás-könyv egyre nagyobb példányszámban megjelenő kötetei, illetve az ezek hatására egységesülő liturgia, miserend és szertartások terjesztették. A képzett egyháziak és az általuk használt könyvek jelenlétéből így következtetéseket vonhatunk le a világegyházban bekövetkező reformok helyi megjelenéséről.

A pécsi egyházmegye tridenti szellemű újjászületése a jezsuiták Pécsre költözésével vette kezdetét, ám munkájuk gyümölcsei csak egy évszázaddal később értek be.⁶ A pécsi misszióban megforduló szerzeteseinek életútjai ismertek Lukács László jóvoltából,⁷ azt is tudjuk, hogy tartottak fenn iskolát, ám az általuk használt könyvekről eddig nem került elő adat. Ez magyarázható forráshiánnyal is, de tény, hogy a közeli Pozsegában szolgáló világi és ferences plébánosokról az a hír járta, hogy rendkívül tudatlanok, csak egy misekönyvük és egy másik rossz állapotban levő könyvecskéjük van, abból keresztelnek.⁸ Ez a példa is jól érzékelteti, hogy éppen a könyvhöz való viszony megváltozása, illetve a megszerzett tudás gyakorlati alkalmazása jelenti az új papi műveltségi ideál egyik sarokkövét. Az analfabetizmus, az írott szöveg nem értéke és nem értékelése a tudatlanságot, és ez által az alkalmatlanságot jelentette. A könyvhöz való viszony összetettebb lett, az általunk vizsgált források alapján legalább két szintjét különböztethetjük meg. Az első a humanizmus nagy öröksége az újkori művelődésnek, amikor a plébános személyes motivációból gyűjt könyveket, igaz, ezek nagyobb részét már a barokk ízlésnek jobban megfelelő vallásos irodalom teszi ki. A másik szintet a plébános mindennapi munkáját segítő könyvhasználat jelenti, amely a Tridentinumban lefektetett egyházi stratégia része. Ez a két szint ugyanakkor egy célt szolgált, az új papi ideálnak való megfelelést, amely a műveltséget a papi munka alapfeltételévé tette.

A műveltség alapját képező könyvek jelenlétére azonban pillanatnyilag nincsen adatunk az egyházmegyéből. Hiába kért a Nándorfehérváron szolgáló jezsuita Szini István Rómából jámborságra serkentő latin nyelvű könyveket, a rendelkezésre álló források alapján ma nem tudunk olyan kötetéről, amely a visszafoglaló háborúk előtt került volna az egyházmegye területére. Veresmarti Mihály *Intó s tanító levél; Melyben, a Régi Keresztyen Hitben, a Báticaikat erősíti apáturok* című, 1639-ben Pozsonyban megjelent könyvének egyik Bátán őrzött példányáról a legutóbbi időkig úgy hitték, hogy a szerző ajándékozta alattvalóinak, ám mára kiderült, hogy Tokay Benedek szentkirályi plébános adományozta 1719-ben a saját plébániájának,⁹ és csak ezután kerülhetett Bátára.¹⁰ E köteten kívül még több 17. századi mű felbukkant a különböző plébániákon. Kővágószőlősen a gall Petrus de Bessaeus (1567–1638) szentek

⁶ A pécsi jezsuita misszióra lásd Molnár Antal: *Jezsuiták a hódolt Pécsen (1612–1686)* In: *Pécs a törökkorban*. Szerk. Szakály Ferenc–Vonyó József. (Tanulmányok Pécs történetéből 7.) Pécs, 1999. 171–263.

⁷ Lukács László: *Catalogus Generalis seu Nomenclator biographicus personarum Austriae Societatis Iesu I–III. (1551–1773.)* Romae, 1987–1988.; Ez alapján a Pécsen szolgálók adatai: Varga Szabolcs: *Peregrináció és művelődés a pécsi egyházmegyében a 16–17. században*. In: *A Pécsi Egyházmegye a 17–18. században*. Szerk. Fedeles Tamás–Varga Szabolcs. (Seriae Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis I.) Pécs, 2005. 263–269.

⁸ *Litterae Missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717.)* I. Edidit István György Tóth. (Bibliotheca Academiae Hungariae–Roma Fontes 4) Roma–Budapest, 2002. 127.

⁹ Tokay Benedek a veszprémi egyházmegyéből Igalról került 1704-ben Hosszúheténybe, majd innen 1715-ben Szentkirályra, ahol 1719 májusában elhunyt. Valószínűleg halálakor került a kötet a plébánia tulajdonába. Josephus Brüstle: *Recensio Universi Cleri Dioecesis Quinque-Ecclesiensis. IV. Quinque-Ecclesiensis*. 1880. 622.

¹⁰ Molnár Antal: *Báta népei a törökkorban*. (Metem Könyvek 56.) Budapest, 2006. 82.

ünneperől szóló prédikációs szövegének népszerű gyűjteménye mellett¹¹ Benedictus Fidelis Eucharisziáról szóló morális értekezése¹² ma is megtalálható, miként Louis Abelly (1603–1691) teológiai munkája¹³ és Pázmány prédikációs kötetének Széchényi György általi újabb kiadása.¹⁴ Ezek a kötetek azonban nagy bizonyossággal évtizedekkel később kerültek mai állomáshelyükre. Bessaeus belső címlapján Kucsera Jakab és Scultety János neve szerepel. Kucsera Nyitrán született 1691-ben, és csak 1721-ben érkezett az egyházmegyébe,¹⁵ társa pedig évtizedekkel később tanított a pécsi szemináriumban.¹⁶ Benedictus Fidelis művében szintén az ő nevük szerepel, a *Medulla Theologica*-ban pedig név nélkül, ám ugyanattól a kéztől, aki Kucsera nevét beírta az előző kötetekben, csupán ennyi: *Inscriptus Ecclesiae Kővágószőlősiensis Anno. 1724.* A magyar nyelvű prédikációs kötet Hosszúhetényből kerülhetett ide az 1772-ben fiatalon elhunyt Vasváry Ádám plébános hagyatékából.¹⁷

A kővágószőlősiével megegyező eredményre jutottunk Szalántán is. Itt egy 1960-ban készült jegyzék szerint 403 kötetből állt a plébániai könyvtár, ebből két darab származott a 17. századból.¹⁸ Weber könyvét sajnos nem találtuk meg, pedig izgalmas kérdés, hogy vajon ki forgathatta a maga korában rendkívül népszerű szerző könyvét.¹⁹ A másik Charles Musart plébánosi kézikönyve, amelyet 1654-ben adtak ki Münchenben, ám a possessorri bejegyzés szerint „*Ex libris P. Michaelis Bajnay. Anno reparatae salutis 1726. in parochia Katholiensis*”.

Bajnay Mihályé volt, aki 1722-ben más egyházmegyéből érkezett Pincehelyre, ahonnan 1726-ban Kátolyra költözött át. A könyv ekkor került a kátolyi plébániára.²⁰ Ezekén kívül Abaligetéről ismerünk egy 17. századi kiadványt, Káldi György *Az Vasárnapokra Való Predikációknak első része* című művét (Pozsony, 1631), ám ennél szintén a következő századból ismert a tulajdonos.²¹ Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a 17. század végéig a vi-

¹¹ Kővágószőlős rk. plébánia 52. sz. kötet. *Conceptuum Theologicorum ac Praedicabilium de Sanctorum festivitibus supplementum sive Tomi III. pars II.* Auctore R.D.Petro Bessaeo SS. Theol. Doctore regis christianissimi Galliarum oratore nunc primum e gallico sermone latine factum. Coloniae Agrippinae. Anno 1619.

¹² *Paradisus Eucharisticus hoc est Theoremata Moralia ex Psalmo 22. de Augustissimo Sanctissimae Eucharistiae Sacramento de prompta.* Auctore admodum Reverendo Patro Magistro Benedicto Fideli a S. Philippo, Siculo Argyrensi SS. Theologiae Doctore Tertii Ordinis S. Francisci Regularis Observantiae quae variis deinde Indicibus auxit et notis margualibus illustravit admodum Reverendus Pater Magister Jacobus Emans SS. Theologiae Doctor Ordinis FF. R. V. Mariae de Monte Carmeli in Provincia Allemaniae inferioris religiosus. Coloniae Agrippinae. Anno 1659.

¹³ *Medulla theologica ex Sacris Scripturis, conciliorum pontificumque decretis, et sanctorum patrum ac doctorum placitis expressa auctore magistro Ludovico Abelly Parisino in Sacra Theologiae facultate doctore et ecclesiae parochialis Sancti Judoci in urbe Parisiensi Pastore. Pars prima.* Coloniae Agrippinae. 1658.

¹⁴ *A Római Anyaszentegyház Szokásából minden vasárnapokra és egy-néhány innepekre rendelt Evangéliomokról, Predikációk.* Széchényi György esztergomi érsek nyomtatta ki Nagyszombatban. 1695.

¹⁵ Brüstle i.m. I. 636.

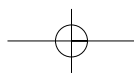
¹⁶ Brüstle i.m. I. 57.

¹⁷ Brüstle i.m. III. 442.

¹⁸ Szalánta rk. plébánia. plébániai könyvjegyzék, 1960. 236. sz. *Discursus curiosi & fructuosi ad praecipuas totius litteraturae humanae scientias illustrandas accommodati.* Johann Adam Weber. Salzburg, 1673. Weber (1611–1686) bécsi filozófus és történétíró.

¹⁹ Weber *Annulus memoriae* c. műve Rákóczi Ferenc könyvtárában is megtalálható volt, de Bercsényi is több Webert beszerzett. Heckenast Gusztáv: II. Rákóczi Ferenc könyvtára (1701) Irodalomtörténeti Közlemények 62 (1958/1) 27.; Telekesy István egri „kuruc” püspöknek pedig a *Discursus* szerepelt a könyvtárában. Bitskey István: Telekesy István egri püspök könyvjegyzéke 1699-ből. Magyar Könyvszemle 124 (2008/4) 443.

²⁰ Brüstle i.m. III. 250.; IV. 223.

lági papság soraiból nem ismerünk olyanokat, akik a tridenti reform szellemében oktató intézményben töltöttek volna el hosszabb időt,²² és az új típusú szertartáshoz elengedhetetlen könyvek sem kerültek elő eddig az egyházi gyűjteményekből. Úgy zárult le a hosszú 17. század, hogy a pécsi egyházmegyébe alig jutottak el a Tridentinum újításai, és nem beszélhetünk a papi műveltség változásáról sem.

A pécsi egyházmegye újjászületése a Rákóczi-szabadságharc után indulhatott meg. 1714-ben 19 működő plébániáról tudunk, és ez a szám ugrásszerűen nőtt meg a következő két évtizedben. 1742-ben már 61 élő plébánia és ott szolgáló képzett plébános adta a pécsi egyházmegye lokális infrastruktúráját. Sajnos az 1738–1742 között készült jegyzőkönyv nem öleli fel az összeset, e forrásból csak 37 plébániáról kapunk hiteles képet. A parókiák állapotának vizsgálatakor mindenkor találkozunk standard szempontként a könyvvállomány számba vételével, és általában a „szükséges könyvekkel ellátva” kitételt olvashatjuk.²³ A szükséges alatt elsősorban a misetartáshoz elengedhetetlen mise- és szertartáskönyveket (Missalia, Ritualia) értették. Ilyen könyvek mindenütt voltak, sok helyütt több példányban. Ezek a templomi felszerelés között, azaz a templom tulajdonaként szerepelnek, miként az Nyugat-Magyarországon is jellemző volt, és az általunk vizsgált forrásokban is találunk rá utalást (*Parochianis libris*).²⁴ E könyvek templomhoz tartozását bizonyítja az is, hogy több filián is feltűnnek mise- és szertartáskönyvek, többek között Szekcső leányegyházában, Báron, a Bikalhoz tartozó Mágocs, Szalatnak és Maróc templomaiban, a Kónyi melletti Páriban és a Bedegkérhez közeli Koppányszántón olvashatunk misekönyvről, szertartáskönyvről és némileg ritkábban Szentírásról.

Az összeíró összesen öt helyen (Pellérd, Kővágószőlős, Szentkirály, Pincehely, Tamási) említett meg egyéb könyveket is. Ez nem jelenti azt, hogy máshol kizárhatnánk ilyenek létét, de ehhez a plébániai könyvtárak további szisztematikus kutatása szükséges. A problémát érzékelteti, hogy a hosszútávú parókiák könyvtárát tételesen nem említették, ám annak katalógusa a vikáriusnál volt. Az említett öt helyen az elsősorban vallásos és teológiai munkákat a plébános jellemzése után sorolták fel. Ezek tehát a plébános saját tulajdonát képezték, de az 1611. évi nagyszombati zsinat rendelkezése értelmében haláluk után a plébánosok könyveinek a plébánián kellett maradniuk. E könyvek képezték az ekkor megszülető plébániai könyvtárak alapját. Ezek kialakítása a plébániákon fokozatosan történt, és elsősorban az egyes papok hozzáállásán múlt a gyarapodás mértéke.

A század első felében természetesen nem beszélhetünk bőséges és általános papi könyvtárakról. A közösségek és a plébánosok ekkor leginkább az infrastruktúra kialakításán fáradoztak, a templom, a parókiák restaurációja, illetve új épület emelése volt a központi kérdés, ezt követően pedig – a hívek igényeinek megfelelően – a templom felszerelésének biztosítása, illetve bővítése. Éppen emiatt a plébános személyéhez köthető könyvek vásárlása valamelyest háttérbe húzódott, és inkább a 18. század közepétől, a konszolidáció és plébániaszervezések elvégzését követően válik jellemzőbbé. Ezért is érdekes a Nyárádnál található bejegyzés, amely szerint a plébánosok egymástól kértek kölcsön könyveket, ha szükségük volt rá (*Libros quibus uti deberet, ipse alteri parochi commodat*),²⁵ Szászváron pedig azt írják, hogy a plébános ismeri azokat a könyveket, amelyeket a meglévőkön kívül fontosnak tart.²⁶

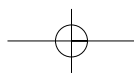
²² Kapucsi György kanonokot lehetne idesorolni, aki a bécsi Pazmaneumban három évet töltött el, és 1698-tól pozsegi főesperesként kapott stallumot az egyházmegyében, de vizsgálatunkba a kanonoki réteget nem vontuk be, és Kapucsi pécsi tevékenysége is inkább a következő századra esett. Paulus Aigl: *Historia brevis venerabilis capituli cathedralis ecclesiae Quinque-Ecclesiensis a prima eiusdem origine usque finem anni 1838*. Quinque-Ecclesiis, 1838. 82–83.

²³ *libris necessariis provisus est (sc. Parochus)*.

²⁴ *Visitatio Canonica* i.m. 102.

²⁵ *Visitatio Canonica* i.m. 105.

²⁶ *Visitatio Canonica* i.m. 198.

Nem véletlen, hogy az előbbit éppen a német területről érkező Peter Wilershard esetében olvashatjuk, a külföldről érkező plébánosok és az újjászülető plébániák esetében nagyobb hangsúlyt kellett fektetni az infrastruktúra és a felszerelés kialakítására. Hogy a könyvtár bizonyos értelemben mércéjét és mértékét jelentette a papi műveltségnek azt a jegyzőkönyv egy maliciózus mondata mutatja. A mohácsi plébánossal, Mesárovcics Jánossal (aki egyébként többek között Nagyszombaton is tanult) kapcsolatban megjegyezte az összeírás készítője, hogy tudása megfelelt „soványka” könyvtárának (*Scientia bibliothecae valde tenui correspondet*).²⁷ A szövegből kiderül, hogy a tudás hiánya – az egyházi hatóság szemében is – alkalmatlanná teszi feladatai ellátására, ugyanis így járatlan az elé kerülő ügyekben (*in obviis etiam rebus plane peregrinus sit*).²⁸ A püspökség számára nem volt közömbös, milyen tudásszinttel rendelkeztek az itt tevékenykedő plébánosok, Mesárovcicsot vizsgára kötelezték Pécsen, és ennek sikeres abszolválásától tették függővé maradását. Mesárovcics esete nem egyedi ekkor, a regölyi plébánost szintén „pótvizsgára” kötelezték.²⁹

A vizitában említett plébánosok többsége megfelelt a Tridentinum által támasztott követelményeknek, nyelvtudásuk, képzettségük (amire az összeírás konkrétan irányult) képessé tette őket az egyházszervezet helyi szintjén való sikeres helytállásra. Feladatuk ellátásában segítséget jelentett az, hogy általában jól képzett egyházi személyekről beszélhetünk. Jellemzésükben visszatérő fogalmak a buzgóság, a szorgalom (*zelosus, sedulus*), a jámborság (*pius*), illetve a műveltség és a tanultság (*doctus, studiosus*), amelyek nélkülözhetetlenek voltak az eredményes lelki vezető számára.

A dunántúli régióban különösen fontos volt, hogy a plébános rendelkezzen a megfelelő nyelvtudással, elvárás volt, hogy a lakosság problémáira érdemben tudjon reflektálni. Az 1738-1742-es egyházlátogatási jegyzőkönyv kitér a papok nyelvi kompetenciájára. Itt nem a tényleges nyelvtudást vizsgálták, sokkal inkább azt, hogy a soknemzetiségű hívek számára képes legyen a templomban megfelelő prédikációt tartani, illetve gyóntatni. A forrás kevéssé cizellálja a nyelvtudás mértékét, így arról pontos és differenciált képet nem alkothattunk. Mindenesetre az itt bemutatott plébánosok 43,2%-a beszélt vagy értett valamilyen szinten négy nyelven, 35%-a három, 16,2% kettő, míg 13,5%-a öt nyelven.³⁰ A nyelvtudás elvárás volt, ugyanakkor mértékének speciális összetevői voltak. Egészen más alapokról indult az, aki többnemzetiségű régióból származott, mint aki homogén területről érkezett a pécsi egyházmegyébe. Másrészt befolyásoló tényező volt az egyes plébániák etnikai összetétele. Jó példa Czigány Gábor szigetvári pap (1734-1760), aki az igen vegyes lakosságú mezővárosban csak úgy volt képes ellátni egyházi feladatait, hogy a magyar mellett a német, a délszláv, az olasz és a latin nyelveket is bírta. Bedekovics Gábor 23 évet töltött el plébánosként Babarcszólósön (1722-1745), amihez megfelelő alapot jelentett, hogy Pécsen végzte a gimnáziumot, majd Zágrábban és Nagyszombaton tanult, így a magyar és a latin mellett horvát és szlavón nyelvtudását is megemlíttette a vizitáció. Az egy vagy két nyelvet bíró plébánosok egyrészt német területről, dominánsan német lakosságú plébániára érkező, másrészt homogén magyar területről magyar közösséghez érkező személyek voltak. Példaként megemlíthetjük a kecskeméti születésű Varsányi Andrást, Döbrököz plébánosát, aki a latin mellett csak magyarul beszélt, illetve a bécsi születésű Archangelus Karl Khinnert, aki több magyarországi német település papja volt, majd Tolna mezőváros plébániájáról éppen saját kérésére helyezték Mecseknádasdra, mivel csupán a német nyelvet bírta.

A vizitákból kiolvasható a plébánosi íráshasználat mindennapivá válása az anyakönyvek vezetése kapcsán, amely mind az egyházi, mind az állami közigazgatás számára fon-

²⁷ Visitatio Canonica i.m. 171.

²⁸ Uo.

²⁹ Visitatio Canonica i.m. 283.

³⁰ A nyelvtudás pontos szintjét nem tudjuk, csak néhány esetben adtak meg jelzőket (*mediocriter, in casu necessitatis* stb.)

tos volt. A pécsi egyházmegye plébániáit megvizsgálva azt látjuk, hogy az 1720-1730-as évektől vált általánossá a matriculák használata. Számunkra az anyakönyvekről felvett adatoknak különös jelentősége van, ugyanis leginkább ebből tudunk következtetni a plébánosok írástudására. A működő plébániák mindegyikén vezettek anyakönyvet, és az ezekben szereplő gyakori narratív bejegyzések bizonyítják, hogy a kinevezett plébánosok tudtak latinul írni. Ezen túlmenően az egyes esetekből kiderül, hogy egyes plébánosok hogyan viszonyultak az egyházi adminisztrációhoz, kik azok a személyek, akik nagyobb gondot fordítottak erre.

A sikeres lelkipásztori munkában nagy szerepe volt a felkészítésnek, a hatékony iskolai képzésnek. A pécsi szeminárium felállításáig elsősorban máshol végzett papok érkeztek az itteni egyházmegyébe. Az 1738-1742-es adatok alapján a papok 51,3%-a Nagyszombaton, 18,9%-a Budán, 16,2%-a Bécsben folytatott közép- és felsőfokú tanulmányokat, ezen kívül Zágráb, Győr, Veszprém, Pozsony szerepel egy-két plébánosnál. A szeminárium-hálózat kialakulatlansága miatt viszonylag nagy számban, közel 20 százalékuk két oktatási intézményben is megfordult tanulmányai során. De ennél fontosabb tény, hogy az egyházmegyében szolgálók már hosszabb-rövidebb ideig a Tridentinum által meghatározott célokkal működő papi szemináriumokban nevelkedtek.

Pécsett csak későn, az 1730-as évek második felében vált lehetővé papnevelő intézmény alapítása. Bár a működését biztosító településeket már 1703-ban különválasztották a többi egyházi birtoktól, csak 1736-tól indult meg a teológiai képzés, amikor Berényi Zsigmond még püspöki adminisztrátorként szabályzatot készített. Ő építtette fel – immár püspökként – a szeminárium épületét, amelyet 1746 szeptemberében Szent Pál tiszteletére szenteltek fel. Berényi is érzékelte a nyelvi képzés fontosságát, úgy rendelkezett, hogy a növendékek kötelesek a prédikációt különböző nyelven gyakorolni, a nyelvismeret gyarapításához pedig napi fél óra gyakorlást rendelt.³¹ A pécsi szeminárium segítette az egyházmegyei papság mennyiségi gyarapodását, és a rendszeres oktatás helyi megszervezésével a kispapok alaposabb felkészítését. Hatása azonban inkább Klimó püspök idejében, az 1750-es években mutatkozott meg.

A pécsi egyházmegye plébániáinak könyvekkel való ellátottsága és a Tridentinum által kimunkált papi ideálnak megfelelő plébánosi műveltség a 18. század közepére elérte az országos átlagot. A szükséges kötetek bekerültek a templomokba, így a konszolidáció évtizedeiben közel hetven éves fáziskésést sikerült ledolgozni a győri egyházmegyével összehasonlítva, ahol már az 1670-es években megtalálhatók voltak a mise- és szertartáskönyvek.³² A plébánosi iskolázottság tekintetében is kiegyenlítődték a viszonyok, és a pécsi szeminárium beindulása tovább javított ezen a helyzeten. Lemaradás a papi hivatást választók számarányában maradt. Amíg a győri egyházmegyében már a 17. század végén több mint kétszáz egyházi személy szolgált,³³ addig Baranyában és Tolnában még a 18. század közepén is száz alatt maradt ez a létszám, és csak a század végére sikerült megoldani a paphiányt. Ez még inkább felértékelte az egyházmegyében szolgálók képzettségét, hiszen csak a valóban rátermett plébánosok voltak képesek elvégezni a közösségek újjászervezésének fáradságos munkáját.

³¹ Érdekes, hogy a fenti adatok mellett is nagy problémának tartotta Berényi a nyelvismeret hiányát az egyházmegyében: „*idque curandum erit ob magnam in Dioecesi linguarum indigentiam*” Pécsi Püspöki Levéltár 1747/10. fol. 2.

³² Vanyó Aladár Tihámér: *A katolikus restauráció Nyugatmagyarországon (I.: Sopronmegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai a XVII. század második felében.)* Pannonhalma, 1928. 53–55.

³³ Fazekas István: A győri egyházmegye katolikus alsópapsága 1641–1714 között. *Történelmi Szemle* XXXV (1993/1–2) 101–131.

FEDELES TAMÁS

A PÉCSI KÁPTALAN ÉS TAGJAI KLIMO PÜSPÖK IDEJÉBEN

Timár György (1932–2010) emlékére

Klimo Györgyöt 1751 nyarán nevezte ki Mária Terézia pécsi püspökké, s e méltóságot egészen az 1777 májusában bekövetkezett haláláig viselte. A művelt főpap nagy lendülettel kezdett hozzá egyházmegyéje irányításához. Jó pásztorhoz illően a *diocesis* állapotát kánoni látogatás során mérte fel, majd számos új plébániát alapított, templomot építtetett, népiskolákat hozott létre. A klerikusképzés, s ezzel párhuzamosan a lelkipásztori munka színvonalának emelését szem előtt tartva megújította a teológiai oktatást a püspöki szemináriumban, sőt egyetemet kívánt alapítani Pécsen. Az országban elsőként megnyitotta könyvtára ajtaját az érdeklődők előtt (1774), értékes érem- és ásványgyűjteményt hozott létre, csillagvizsgálót rendezett be.¹ A sokrétű feladatok elvégzéséhez természetesen megfelelő felkészültségű klerikusokra is szüksége volt. Közvetlen munkatársai kiválasztásának szempontjait vizsgálva a székeskáptalan tagságát kell szemügyre vennünk. Jelen írásomban azon személyekkel foglalkozom, akik Klimo püspök idején jutottak kanonoki stallumhoz a székeskáptalanban, hiszen ezáltal kerülhetünk közelebb a püspök személyzeti politikájához.²

A püspökség alapításával (1009) egyidejűleg jött létre az egyházmegye székhelyén a székeskáptalan, mely a 14. században 40 fős létszámával a középkor legnépesebb kanonoki közössége volt Magyarországon. A hódoltság idején csak a préposti címet adományozták az uralkodók, ám a káptalan nem működött, s majd csak a 17. század végén került sor újjászervezésére. A nagyprépost irányította testületben – a préposti mellett – hat kanonoki stallumot hoztak létre (1700). 1762-ben Klimo püspök az egyik kanonoki javadalmat felosztva nyolcra emelte a kanonokok számát. A létszám bővítésre azért került sor, hogy az újonnan létrehozott két javadalom birtokosai, a püspöki szeminárium professzoraiként működve, emeljék a teológiai képzés színvonalát. A káptalan élén a nagyprépost (*prepositus maior*) állt. Őt követte az olvasókanonok (*lector*), mely méltóság viselője – általában – egyúttal a Keresztelő Szent János társaskáptalan préposti címét is viselte.³ Az éneklő- (*cantor*), valamint az örkanonok (*custos*) tartozott még a méltóságviselők (*dignitarii*) közé. A teológus és a penitenciárius kanonokot két egyszerű javadalmas, ún. mesterkanonok követte.⁴ A káptalan birtokait a testület tagjai közül meghatározott időre választott dékán igazgatta. Szintén a testület tagjai látták el a székesegyházi és a tolnai főesperesi teendőket.⁵

¹ BORSY 1993. 275–291.; HORVÁTH István: Az egyházmegye Mária Terézia idején. In: *A Pécsi Egyházmegye ezer éve (1009–2009)*. Szerk. Sümei József. Pécs, 2009. 119–126.; NAGY 2010. 161–166.

² A korábbi időszak kanonokjaira ld. FEDELES 2005.

³ A 13. század elején alapított, 10–12 fős társaskáptalant a hódoltságot követően nem szervezték újjá.

⁴ A létszám bővítésről kiállított (1766) püspöki privilégium: PKML Fasc. CIII. Nr. 3.

⁵ AIGL 1838. 26.

Első alkalommal úgyszintén 1762-ben tűnik fel forrásainkban a tiszteletbeli kanonoki cím (*titulo sive honorarius canonicus*), melyet ettől kezdve (napjainkig) folyamatosan adományoznak az egyházmegye főpásztorai. Ekkor néhány hónap különbséggel hárman (Agyich István, Nunkovics György és Szemenics Ferenc) is megkapták e titulust. A tiszteletbeli kanonokoknak nem származott jövedelmük a káptalantól, s ez lényeges különbséget jelentett a valódi stallumot élvező társaikkal szemben,⁶ továbbá nem vettek részt a káptalani gyűléseken sem.⁷ A püspök Szemenics Ferenc kinevezését a következőkkel indokolta: a kanonokok száma csekély, többségük idős vagy beteg, illetőleg a káptalan ügyeit intézi; oldalkanonokká (*canonicus a latere*) éppen azért nevezte ki, hogy a soron következő pozsonyi *concursum*ra elkísérje a püspököt.⁸

A káptalan legfontosabb feladatai közül hármat említek röviden. A liturgikus teendőkkel kezdve a sort: a kanonokok naponta szentmisét mutattak be és a szentélyben összegyűlve elmondták az előírt zsolozsmát. Klimó püspök kérésére a káptalan megkapta a Szentszéktől a főpapi jelvények (pásztorbot, püspöki süveg) használatának kiváltságát (1766), melyekkel püspöki szentmisék és egyéb liturgikus események alkalmával élhettek.⁹ Az egyházkormányzati feladatokban a kanonokok tanácsaikkal segítették a főpásztort, a püspöki szék üresedésékor pedig a testület tagjai közül választott helynök a káptalannal együtt kormányozta az egyházmegyét. A testület az Árpád-kortól kezdődően közhitelű tevékenységet folytatott, azaz hiteles (autentikus) pecséttel megerősített okleveleket állított ki a legkülönbébb köz- és magánjogi természetű ügyekben. A hódoltság időszakában magától értetődően e tevékenység is szünetelt, majd 1700-tól kezdődően egészen a 19. század végéig ismét hiteleshelyként működött.¹⁰

A korábban a szerzetesekhez hasonlóan közös életet élő székeskáptalan tagjai a 13–14. század fordulójától már önálló házakat emeltek, s így önálló városnegyed alakult ki a dómtól keletre. A 17. század végétől ismét a káptalan tagjai költöztek a területre, s így a mai Hunyadi út, a Káptalan, valamint a Janus Pannonius utcák határolta terület a 20. század derekáig a káptalan városrészeként működött.¹¹

A káptalan nagy- és kispréposti méltóságát a mindenkori magyar uralkodó, korszakunkban Mária Terézia adományozta,¹² azonban a kinevezésekre természetesen a püspök is befolyással volt. A további javadalmakat kegyúri joga (*ius patronatus*) alapján a megyéspüspök töltötte be. A kanonoki kinevezésekkel a püspök elképzeléseinek megfelelően

⁶ Veszprémben 1749 és 1777 között létezett a cím. Figyelemre méltó, hogy a jelzett időszakban összesen 17 fő mutatható ki tiszteletbeli kanonokként. HERMANN István: A veszprémi székeskáptalan személyi összetétele 1700 és 1777 között. In: *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. Szerk. Hermann István, Karlinszky Balázs. Veszprém, 2010. 187–192.

⁷ Vö. PKML Prot. III (1761–1771).

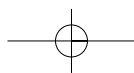
⁸ PKML Fasc. 99. Nr. 4.

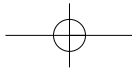
⁹ PKML Fasc. CIII. Nr. 3. Vö. SZENTKIRÁLYI István: Főpapi jelvények használati joga és a pécsi káptalan. In: *Pécs-Baranyai Múzeumi Egyesület Értesítő VI* (1913) 117–119.

¹⁰ KOSZTA László: *A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége 1353-ig*. Pécs, 1998. (Tanulmányok Pécs történetéből 4.); FEDELES Tamás–Horváth István: A pécsi székeskáptalan pecséthasználata (1700–1845). In: *Baranyai Történelmi Közlemények 2*. Pécs, 2007. 10–26.

¹¹ PL I. 370 (Fedeleles Tamás.); A kanonoki házakra ld. PETROVICH Ede: *A pécsi káptalani házak*. Pécs, 1983. (Dunántúli Dolgozatok /C/ Történettudományi Sorozat)

¹² 1737. november 3-án *authoritate Juris Patronatus nostri Regii* kispréposttá nevezte ki Fonyó Sándort III. Károly, majd 1752. december 18-án a nagypréposti méltóságot kapta meg Mária Teréziától. (MOL A 57 vol. 38. 2–3 és vol. 43. 4–5.) 1754. december 2-án kapta kispréposti, majd 1764. július 2-án a nagypréposti kinevezését Chrisztovics Imre az uralkodótól. (MOL A 57 vol. 43. 466–467, és vol. 47. 722–723.) 1767. augusztus 2-án kapta az uralkodótól Ország András a kispréposti stallumot. (MOL A 57 vol. 47. 736–737.)

alakíthatta a káptalan összetételét, így csak a kanonoki stallumok alacsony száma szorította keretek közé személyi politikáját.

Klimo püspöki kinevezésekor valamennyi kanonoki stallum be volt töltve, következésképpen a káptalan tagjai még püspökelődei idején jutottak javadalomhoz. A kanonokok között a következő klerikusokat találta Pécsre érkezésekor: Givovics Miklós nagyprépost, Smakers Péter olvasó-, Fonyó Sándor éneklő-, Domsics Mátyás örkanonok, továbbá Bogdanics Jakab, Chrisztovics Imre és Fodor István kanonokok.¹³ Az új megyéspüspöknek egészen 1757-ig kellett várnia, amíg Ország András személyében az első kanonokot kinevezhette. Ezt követően ismét fél évtizednek kellett eltelnie, hogy újra saját jelöltjét juttathassa kanonoki javadalomhoz. A fentebb már említett 1762-es esztendő jelentősnek számít a káptalan életében, hiszen egyrészt a püspök kezdeményezése folytán nyolc tagúra bővült a testület létszáma, másrészt pedig három tiszteletbeli kanonok kinevezésére is sor került ekkor. Az egyes javadalmak a következőképpen üresedtek meg a vizsgált időszakban: az előző javadalomviselő 1) elhunyt, 2) előrelépése a káptalanon belül egy magasabb stallumba 3) püspökké emelkedése, 4) lemondása révén.

1751 és 1777 között összesen 18 tagja volt a székeskáptalannak, közülük tizenegy személy Klimo püspöksége alatt jutott kanonoki javadalomhoz.¹⁴ Amennyiben az életkort vesszük tekintetbe, azt láthatjuk, hogy általában a harmincas éveikben járó klerikusok kerültek be a testületbe. Két személy azonban csak a negyvenes évei derekán lett a székeskáptalan tagja. Egyikük, Agyich István tíz évi tiszteletbeli kanonokságot követően lett teológus kanonok, míg Wittmann József közel két évtizedes plébánosi szolgálat „jutalmaként” nyerte el a kanonoki stallumot.

Minthogy a Trentói Zsinat (1545–1563) dekrétumai értelmében a katolikus papoknak¹⁵ meghatározott teológiai stúdiumokat kellett folytatniuk felszentelésük előtt, a pécsi székeskáptalan vizsgált tagjai kivétel nélkül abszolválták az előírt tanulmányokat. A vizsgált időszakban kinevezett kanonokok többsége (nyolc személy, azaz a javadalmások 73%-a) azonban teológiai doktorátussal is rendelkezett. E körülmény pedig egyértelműen jelzi a püspök magasán kvalifikált klerikusok alkalmazását célzó szándékát. Magától értetődő, hogy döntően az említettek alkották a pécsi papnevelő szeminárium professzori karát is.¹⁶ A vizsgált személyek közül mindössze Mitterpacher Dániel folytatott külföldön tanulmányokat, ő Rómában végzett. Említést érdemel ehelyütt még Koller József neve is, aki jóllehet Pécsen végezte tanulmányait, ám doktorátusát Pisában szerezte. Kanonokjaink döntően tehát Magyarországon, a legtöbben Nagyszombatban végezték teológiai tanulmányaikat.

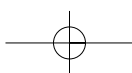
Egyházi pályafutásukat vizsgálva a káptalanba jutás két alaptípusa rajzolódik ki. Az első esetben több éves lelkipásztori szolgálatot követően jutottak kanonoki javadalomhoz a kiválasztottak (Agyich István, Andrassy László, Mitterpacher Dániel, Petheő József, Szányi Ferenc, Wittmann József). A másik karriertípusba azok tartoztak, akik aulistiként a püspök közvetlen környezetében teljesítettek szolgálatot. Köztük találunk püspöki titkárt (Szemenics Ferenc, Nunkovics György), szertartásmestert (Ország András és Szemenics), „hivatásos” történetírót (Koller József) és professzort (Kertiza Máté). Véleményem szerint a tiszteletbeli kanonoki cím bevezetésével a püspök egyidejűleg több dolgot is kifejezésre juttathatott. Elsősorban a személyes szolgálatában állók tekintélyét emelte a

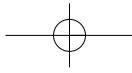
¹³ FEDELES 2005. Vö. BORSY 1993. 284.

¹⁴ A rájuk vonatkozó adatok a dolgozat végén csatolt adattárban olvashatók.

¹⁵ GÁRDONYI Máté: *A papi élet reformja a Trieszti Zsinat korában*. Bp., 2001. (Studia Theologica Budapestinensia 27.)

¹⁶ A szemináriumra újabban ld. BODA Miklósné: *A pécsi szeminárium múltjából*. In: *Egyházi arcképek a pécsi egyházmegyéből*. Szerk. Fedeles Tamás–Kovács Zoltán–Sümei József. Pécs, 2009. (Egyház-történeti tanulmányok a Pécsi Egyházmegye történetéből V.) 87–96.

titulus, melyet esetükben az oldalkanonoki cím is erősített. Ugyanakkor a kanonoki testület utánpótlása szempontjából is jelzésértékű volt a *honorarius* kinevezés, hiszen mindhárom tiszteletbeli kanonok később – de még Klimó püspöksége alatt – a káptalan tagja lett.

A hódoltságot követő időszakban, egészen 1780-ig Pécs városának egyetlen plébániája volt mindössze, amely a Mindenszentek templomban működött. 1704 és 1780 között egy-egy székesegyházi kanonokot találunk a plébánia élén. Korszakunk kezdetén Fonyó Sándor nagyprépost látta el a plébánosi teendőket (1734–1754), majd közel egy évtizedig maga a püspök (1754–1762) igazgatta a plébániát.¹⁷ Ezt követően ismét egy-egy kanonokot találunk a plébánia élén.

Az egyházi karrier bemutatása kapcsán nem hagyhatom említés nélkül a vikáriusokat sem, hiszen minden esetben a káptalan tagjai közül választotta ki helynökét a püspök. A korszak folyamán összesen hárman látták el a vikáriusi teendőket (Fonyó Sándor, Christovics Imre, Országh András). 1776-ban az addigi vikáriust, Országh Andrást segédpüspökké nevezték ki az idős és beteg Klimó György mellé. A későbbiekben további négy főt (Petheő József, Nunkovics György, Szányi Ferenc, Koller József) neveztek ki püspöki helynöké. Noha a Klimó által kinevezett kanonokok közül többen címzetes püspökké lettek, ténylegesen csupán Szányi Ferenc lett megyéspüspök, aki a rozsnyói püspöki székbe emelkedett.

Végezetül a kanonokok tudományos, irodalmi tevékenységéről, valamint tudománypartolásáról kell szólnom röviden, ugyanis találunk köztük jelentős történetírót éppen úgy, mint ismert poétát, valamint jelentős mecénást. A Klimó-kori káptalan egyik tagja korának kiemelkedő képességű történetírói közé tartozik, művei mindmáig megkerülhetetlenek az egyházmegye történetének kutatása során. Koller József püspöke ösztönzésére kezdett levéltári kutatásokba, melyek során Bécsbe (1764), majd Rómába is eljutott (1766–1767). Munkái közül az egyházmegye történetét feldolgozó monumentális, nyolckötetes széria a legjelentősebb. A *Historia episcopatus Quinqueecclesiarum* címet viselő művében az egyházmegye történetét dolgozta fel a püspökség alapításától (1009) egészen Eszterházy Pál László püspök haláláig (1799). Az e munkához tulajdonképpen bevezetőnek szánt – amint címe, is erre utal – *Prolegomena* csak tizenhat évvel a *Historia* első kötete után látott napvilágot.¹⁸ Itt említem meg Koller pályatársát, Szalágyi Istvánt is, jóllehet csak a mecénás püspök halálát követően lett a káptalan tagja (1790). Kollerhez hasonlóan ő is Klimó kifejezett kérésére látott hozzá az egykori Pannonia provincia ókeresztény emlékeire vonatkozó adatok gyűjtéséhez, s kutatási eredményeit hét kötetben jelentette meg.¹⁹

A Szerémségből származó Agyich István kanonoktársai között egyedülálló módon költéssel is foglalkozott. Huszonöt ismert műve közül talán az egyik legjelentősebb az Eszterházy Pál László püspök beiktatására írt *Bucolicon* c. párbeszédese alkotása, melyet a szeminaristák elő is adtak.²⁰

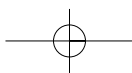
A jelentős mecénásként számon tartott Klimó püspök a tudomány támogatásában is mintául szolgált klerikusai számára. A kanonoki testület tagjai közül a püspök egyik köz-

¹⁷ BRÜSZTLE 1874–1880. I. 34.; TIMÁR György: Pécs területén lévő plébániák és lelkészségek, valamint a hozzájuk tartozó templomok és kápolnák a török hódoltság óta. In: *A Madas József Emlékkonferencia (Pécs, 2002. április 16–17.) válogatott előadásai*. Szerk. Font Márta és Vargha Dezső. Pécs, 2003. (Tanulmányok Pécs történetéből 15.) 48–49, 51–52.

¹⁸ A nyomtatásban megjelent, valamint a Klimó Könyvtárban őrzött kéziratos munkáinak jegyzékét ld. MÓRÓ Mária Anna: Koller József hagyatéka. In: KOLLER 72–73. Vö. TIMÁR 2003. 46–49.

¹⁹ De statu ecclesiae Pannonicae libri VII. Quinque-Ecclesiis, 1777–1800. Vö. NAGY 2010. 170–171.; A két tudós ókortudományi munkásságának értékelésére ld. HORVÁTH Szilvia: Pécsi tudósok a magyar ókortudomány kezdeteinél. In: *Tanulmányok Pécs történetéből 19*. Szerk. Kaposi Zoltán, Pilkhoffer Mónika. Pécs, 2007. 269–277.

²⁰ PAPP 2003. 2005.; NAGY 2010. 171–173.

vetlen munkatársáról, Nunkovics György nagyprépostról halálát követően a következőket jegyezték fel: „Nints többé a’ mi Nunkovitsunk!!! elegytsük össze, könnyeinket, és sirassuk együtt ama nagy Mecaenást!”²¹ Zsivics Mátyás dogmatikai kézikönyvének kiadását negyven arannyal támogatta,²² s Kolinovics Gábor Rákócziól készített munkájának megjelenéséhez szintén hozzájárult.²³ A magyar nyelv iránti elkötelezettségét mutatja többek közt, hogy a Hazafiúi Magyar Társaság (1779) megalapítására 150 aranyforintot adományozott.²⁴ A szerémségi születésű Zsivics pártfogója volt gyermekkorától kezdve Agyich is, s Kollerről is tudjuk, hogy támogatta a szegény sorsú, ám tehetséges gyerekeket.

Adattár

Az alábbiakban azon személyekre vonatkozó adatokat közlöm, akik Klimó György püspöksége idején lettek tagjai a kanonoki testületnek. Az 1751 előtt javadalomhoz jutó kanonokokra vonatkozó adatok könnyen visszakereshetők a székeskáptalan személyi állományát feldolgozó korábbi munkámban.²⁵ Az adattárban található alapvető kategóriákat jelző betűk feloldása a következő: **a)** kinevezés; **b)** beiktatás (installáció); **c)** előrelépés magasabb javadalomra; **d)** javadalomviselés megszűnése; **e)** származás; **f)** előző javadalmak; **g)** az egy időben viselt további javadalmak, hivatalok; **h)** felsőfokú tanulmányok; **i)** egyéb; **j)** források, szakirodalom.

Agyich István

- a) 1762. nov. 14. tiszteletbeli kanonok
- b) 1776. aug. 28.: teológus kanonok
- c) –
- d) †1789. dec. 26.; a Mindenszentek templom melletti temetőben temették el
- e) Rajevo Sello (Horvátország), 1730
- f) 1746: ferences novícius; 1758: szakcsi segédlelkész (*cooperator*) > püspöki káplán > 1761: nemci > 1763: továrniki plébános; esperes
- g) a pécsi szentszéki bíróság, majd a szerémi terület ülnöke; a szeminárium igazgatója, teológiai professzora
- h) Zágráb, Pécs, Buda, Nagyszombat: filozófia, teológia, egyházjog, történelem, bölcseleti és teológiai doktorátus
- i) ismert költő
- j) AIGL 1838. 115–116.; BRÜSZTLE 1874–1880. III. 908–909, IV. 748–749.; SZINNYEI: Agyich István; PAPP 2003.; NAGY 2010. 171–173.

Andrássy László

- a) 1768. jún. 4. penitenciárius kanonok
- b) 1768. jún. 7.
- c) –

²¹ AIGL 1838. 108.

²² ZSIVICS, Mattheus: *De dogmatibus orthodoxae religionis libri X.* Pesthini, 1789–1794.

²³ Kolinovicsal a pécsi kanonokok közül Nunkovics és Agyich is levelezésben állt. Az említett munka soha nem jelent meg, jelenleg is az ELTE Egyetemi Könyvtárában található. Címe: *Commentariorum de rubes Ungaricis libri XIII., ubi gesta ab anno 1701. ad 1720. utrobique inclusive bella quippe Rakoczionum ac Turcicum, ausus Ungarorum in Italia, Gallia, Belgio, Germania, Posoniensis et Rakocziani conventus, collationes dignitatum, nummi memoriales, sigilla, epitaphia cum aliis inscriptionibus, religionis et Jesuitarum iactationes, structurae sacrae ac profanae etc. accuratone summa reensentur.* Senquiciii, 1742. Vö. SZINNYEI: Kolinovics Gábor (senkivci).

²⁴ AIGL 1838. 108–109.

²⁵ FEDELES 2005. 219–240.

- d) †1772. júl. 6., a székesegyházban temették el
- e) 1738
- f) 1762. máj.: tamási › 1768. jún. 6.–1772: pécsi plébános
- g) –
- h) 1755–1762: Nagyszombat, teológia, kánonjogi doktor
- i) –
- j) AIGL 1838. 106.; BRÜSZTLE 1874–1880. I. 34, IV. 685.; PKML Fasc. 99. Nr. 1, 2.; KGyJKV III. 399–400/2.; SZALAY 2007. 26.

Kertiza Máté Ferenc

- a) 1762. júl. 3. teológus kanonok
- b) 1762. júl. 11. Givovics Miklós prebendájának felét kapta meg; 1766. máj. 26.: Fodor István halálát követően egészítették ki javadalmát
- c) –
- d) 1773. nov. 17.: Mária Terézia boszniai püspökké nevezte ki; 1774. febr. 27.: Klimo püspök szentelte püspökké; †Diakovár, 1805. máj. 31.
- e) 1726. szept. 22. modrusi egyházmegye
- f) –
- g) 1754–1773: a pécsi szeminárium morálteológia tanára; 1771–1773: a szeminárium prefektusa
- h) Nagyszombat: teológiai doktorátus
- i) –
- j) AIGL 1838. 103.; BRÜSZTLE 1874–1880. I. 606.; EUBEL VI. 128.; KGyJKV III. 66.; PKL Fasc. CIII. Nr. 3.; TIMÁR 2003. 23.

nagymányai Koller József Antal

- a) 1775. dec. 19.
- b) 1775. dec. 20.
- c) 1792. júl. 18.: lector és kisprépost › 1802. márc. 23.: nagyprépost
- d) †1832. szept. 3.; a káptalani kriptában temették el
- e) Huszt, 1745. dec. 16.
- f) –
- g) a pécsi szeminárium szentírás, egyháztörténet, homiletika professzora; 1783: dékán; 1824: általános püspöki helynök
- h) Nagyszombat, Pécs: teológiai tanulmányok; Pisa: teológiai doktorátus (1766)
- i) 1770–1789: a püspöki könyvtár őre; 1792–1811: a káptalan országgyűlési követe; jelentős történetíró, művei: *Historia episcopatum Quinqueecclesiarum I–VII*. Posonii, Pesthini 1782–1812.; *Prolegomena in historiam episcopatus Quinqueecclesiarum*. Posonii, 1804., *De Sacra regni Ungariae Corona commentarius*. Quinque-Ecclesiis, 1800.
- j) AIGL 1838. 113–114.; BRÜSZTLE 1874–1880. I. 611–616.; KGyJKV IV. 207–208/3.; SZINNYEI: Koller József (nagy-mányai); VERESS 1941. 303–304, 321.; TIMÁR 2003.; PL I. 412 (Borsy Judit).

Mitterpacher Dániel Antal

- a) 1773. nov. 17. penitenciarius kanonok
- b) 1773. dec. 21.
- c) 1788. jún. 19.: cantor
- d) †1823. febr. 19.; a pécsi ferences kriptában temették el
- e) Pécsvárad, 1745. jún. 4.
- f) 1770: szakadati › 1771. dec. 10.: széki plébános; 1771. aug. 21: hegyháti esperes
- g) 1773–1778: pécsi plébános; 1773: cikádori címzetes apát; címzetes scutari püspök
- h) Nagyszombat; 1761–1767: Róma, Collegium Germanicum Hungaricum: teológiai és filozófiai doktorátus
- i) 1768: püspöki aulicus; a Szent István Király Rend kis lovagkeresztjének birtokosa; királyi tanácsos; a Hétszemélyes Tábla ülnöke

- j) AIGL 1838. 112–113.; BRÜSZTLE 1874–1880. I. 34, IV. 484, 598.; KGyJKV IV. 125–127.; VERESS 1917 198–199.; BITSKEY 1996. 251.

Nunkovics György

- a) 1762. júl. 28.: tiszteletbeli kanonok, püspöki oldalkanonok; 1772. júl. 10.: penitenciárius kanonok, 1773. nov. 17.: kanonok
b) 1772. júl. 13.
c) 1776. aug. 7.: lector › 1777. jún. 20. nagypréposti kinevezés, júl. 13.: beiktatás
d) †1790. nov. 21.; a székesegyház Szt. Mihály oltára előtt temették el
e) Értény, 1734. ápr. 7.
f) –
g) 1772–1773: pécsi plébános; 1776. jún. 17.: dékán; 1777. máj. 8.: káptalani helynök; 1777: címzetes szerbiai püspök; 1781. júl. 7.: püspöki vikárius; szemináriumi professzor, püspöki titkár, 1777–1780: szentszéki ülnök;
h) Nagyszombat: teológiai doktor
i) jelentős mecénás
j) AIGL 1838. 106–108.; BRÜSZTLE 1874–1880. I. 34, 608–609.; KGyJKV III. 67/1, IV. 125–127, 232/4.; TIMÁR 2003. 23–24.; PL II. 40 (Borsy Judit).

dezericzky Országh András

- a) 1757
b) 1757. jan. 23.
c) 1767. nov. 28.: lector › 1775. dec. 17.: cantor
d) †1788. febr. 18.; a székesegyház Szt. Imre kápolnájában temették el
e) Érsekújvár, 1726. nov. 16.
f) –
g) a püspök ceremoniáriusa; 1757. okt. 22.: a szeminárium prefektusa; 1767–1788: a Keresztelő Szt. János társaskáptalan prépostja; 1768. máj. 2.: püspöki vikárius; 1776: myndusi felszentelt és pécsi püspök, apostoli protonotarius
h) Nagyszombat: teológia
i) Klimó püspökkel jött az egyházmegyébe
j) AIGL 1838. 102–103.; BRÜSZTLE 1874–1880. I. 605.; EUBEL VI. 299.; KGyJKV II. 305/5, 306/1, IV. 207–208/1–2.; MOL A 57 vol. 47. 736–737.

Petheő József

- a) 1762. júl. 6.: penitenciárius kanonok
b) 1762. júl. 18.
c) 1768. jún. 4.: custos › 1803: lector
d) †1809. júl. 3.; a székesegyházban temették el
e) Pécs, 1731
f) –1762: szentlőrinci plébános
g) 1762–1768: pécsi plébános; 1797: methonei címzetes püspök és pécsi segédpüspök; 1802–1808. márc. 25.: káptalani vikárius
h) ?
i) a Hétszemélyes Tábla tagja
j) AIGL 1838. 104.; BRÜSZTLE 1874–1880. I. 34, 50, IV. 637–638.; EUBEL VI. 288.; KGyJKV III. 66/1, 399/1.

Szányi Ferenc

- a) 1773. nov. 14. teológus kanonok; 1776. nov. 17.: kanonok
b) 1773. nov. 21.
c) 1777. júl. 20.: lector › 1792. júl. 17.: nagyprépost;
d) 1802. márc. 1.: rozsnyói püspök; †1810. márc. 29.

- e) Torna, 1740. okt. 17.
- f) 1765. nov.: vajszlói › 1766. márc. 1.: regölyi › 1768. szept. 1.–1774: tamási plébános
- g) 1770–1773: a szeminárium prefektusa és morálteológia professzora; szentszéki ülnök; 1790: általános püspöki helynök; 1795: dulcinai választott püspök; 1799: káptalani helynök
- h) 1760–1765: Nagyszombat: teológia
- i) –
- j) AIGL 1838. 109–110.; BRÜSZTLE 1874–1880. I. 610, IV. 290, 686–689, 757.; KGyJKV IV. 125–127/4.; SZALAY 2007. 26.

Szemenics Ferenc

- a) 1762. máj. 29. tiszteletbeli kanonok, püspöki oldalkanonok; 1766. máj.23. kanonoki kinevezése
- b) 1766. máj. 27.
- c) –
- d) †1773. nov. 12., a székesegyházban temették el
- e) 1733
- f) 1757: Klimó püspök titkára és ceremoniáriusa
- g) 1766: a szeminárium homiletika professzora; 1767. dec. 7.: a szeminárium prefektusa
- h) Nagyszombat: teológiai borostyánkoszorús
- i) 1762. jan. 11.: apostoli protonotarius; 1765: országgyűlési követ
- j) AIGL 1838. 105.; BRÜSZTLE 1874–1880. I. 608.; PKL Fasc. 99. Nr. 4, 5, 6.; KGyJKV III. 124/2–3, 320/3.

Wittmann József Joachim

- a) 1767. nov. 27.
- b) 1767. nov. 28.
- c) 1775. dec. 17.: lector
- d) †1776. jún. 17., a székesegyházban temették el
- e) Pécs, 1725. márc. 9.
- f) 1751: cikói › 1758: bonyhádi › 1761: paksi plébános, tolnai esperes
- g) 1773. nov. 12.: a szeminárium prefektusa; 1773. dec. 31.: dékán
- h) Nagyszombat: teológiai doktor
- i) –
- j) AIGL 1838. 106.; BRÜSZTLE 1874–1880. II. 316, 403, IV. 122–123.; KGyJKV III. 313/1, IV. 137/4.

Rövidítések

AIGL 1838	AIGL, Paulus: <i>Historia brevis venerabilis capituli cathedralis ecclesiae Quinque-Ecclesiensis a prima ejusdem origine usque finem anni 1838. Quinque-Ecclesiis</i> , 1838.
BITSKEY 1996	Bitskey István: <i>Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés</i> . Bp., 1996. (Italianistica Debreceniensis, Monográfiák 2.)
BORSY 1993	BORSY Károly: A XVIII. század második felének két püspöke. Klimó György és Eszterházy Pál László. In: <i>Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye Történetéből I.</i> Szerk. Friczy Ádám, Pécs, 1993. 275–306.
BRÜSZTLE 1874–1880	BRÜSZTLE, Josephus: <i>Recensio universi cleri dioecesis Quinqueecclesiensis</i> . I–IV. Quinque-Ecclesiensis 1874-1880.
EUBEL	EUBEL, Conrad: <i>Hierarchia Catholica Medii Aevi sive Summorum Pontificum S.R.E. Cardinalium, Ecclesiarum Antistitum Series</i> , Bd. I–II. 2. Aufl. Münster, 1913-1914; Bd. III. Münster, 1910.

- FEDELES 2005 FEDELES Tamás: A pécsi székeskáptalan és kanonokjai a 18. század első felében. In: *A Pécsi Egyházmegye a 17–18. században*. Szerk. Fedeles Tamás–Varga Szabolcs. Pécs, 2005. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis I.) 204–245.
- KGyJKV PKL Káptalani Gyűlési Jegyzőkönyvek
KOLLER *A Koller József emlékkonferencia (Pécs, 2002. október 24–25.) válogatott előadásai*. Szerk. Font Márta és Vargha Dezső. Pécs, 2003. (Tanulmányok Pécs történetéből 13.)
- MOL A 57 Magyar Országos Levéltár (Bp.), Magyar Kancelláriai Levéltár, Királyi Könyvek
- NAGY 2010 NAGY Imre: *A magyar Athén. Pécs irodalmi műveltsége 1009-től 1780-ig*. Pécs, 2010.
- PAPP 2003 T. PAPP Zsófia: Agyich István kanonok élete és versei (könyvtári adatok alapján). In: KOLLER 201–245.
- PKL Pécsi Káptalani Levéltár
PL *Pécs Lexikon I–II*. Főszerk. Romváry Ferenc. Pécs, 2010.
- SZALAY 2007 SZALAY Antal: *Tamási Mező-Város esmertetése*. A bevezetést írta, jegyzetekkel ellátta és szerkesztette: K. Németh András. Tamási, 2007.
- SZINNYEI SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. In: Magyar Elektronikus Könyvtár; elérhető: <http://mek.niif.hu/03600/03630/html/k/k11692.htm> (utolsó letöltés: 2010. 12. 14.)
- TIMÁR 2003 TIMÁR György: Pécs területén lévő plébániák és lelkeszségek, valamint a hozzájuk tartozó templomok és kápolnák a török hódoltság óta In: *A Madás József Emlékkonferencia (2002. április 16–17.) válogatott előadásai*. Szerk. Font Márta–Vargha Dezső. Pécs, 2003. (Tanulmányok Pécs történetéből 15.) 47–67.
- VERESS 1941 VERESS Endre: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*. Bp., 1941.

POHÁNKA ÉVA

„BOLDOG IDŐK! AMIKOR AZ EMBERI ÉRTELEM ILYEN INTÉZMÉNYEKBEN TÁMOGATÁSRA LEL.”

Klimo György pécsi püspök példamutató könyvtáralapítása

Pécs város életének egyik kiemelkedő korszakaként tartják számon a 18. század második felének történéseit. A század derekától bekövetkezett változások mind társadalmi, gazdasági, politikai, mind oktatási, művelődéstörténeti és kulturális téren jelentkeztek, és hatásuk az elkövetkező századokban is érezhető volt. A történelmi időszak jellegéből adódóan az események folyama nehezen választható el az egyházmegye korabeli történetétől, hiszen Magyarországon a kulturális élet befolyásolásában az egyháznak kiemelkedő szerepe volt. Az ő hatáskörükbe tartozott a többszintű iskolarendszer fenntartása, továbbá élen jártak a könyvtárak működtetésében is. A felsőoktatás megalapozása és a könyvtárügy összefonódása Pécsen a nyilvános püspöki bibliotéka történetében csúcspontként kiemelkedett ki.

A hajdani Pécsi Püspöki Könyvtár Klimo György, a jobbágy származású pécsi ordinárius (1751–1777) alapította meg 1774-ben, és tette nyilvánossá Magyarországon elsőként mindenki „közhazánárára” (*publicae omnium utilitati*): ekképpen a könyvtár-történetírás hazánk első nagy nyilvános könyvtáraként tartja számon. A bibliotéka eredeti helye a püspöki palota dél-nyugati szárnyának új épülete volt, amelyet az alapító saját költségén építtetett fel 1770–71-re.

A pécsi püspöki könyvtár nyilvánossá tételéről hosszú beszámolót közölt a *Pressburger Zeitung* 1774. április 13-i, valamint a *Wienerisches Diarium* három nappal későbbi, április 16-i száma. A két hasábos híradás a leghosszabb korabeli méltatása a pécsi püspök kulturális tevékenységének. A tudósító egyik legfontosabb mondanivalója a tényközlés mellett, hogy példaértékűnek és követendőnek tartotta a könyvtár alapítását: „*Glückliche Zeiten! Wo man dem Verstande des Menschen durch solche Anstalten zu Hilfe zu kommen sucht. Auch glücklicher werden sie seyn, wenn auch in den übrigen Gegenden unseres geliebten Vaterlandes ähnliche Denkmäler errichtet werden. – Ein Licht zündet das andere an.*”¹

Az egykorú és a 19. századi források újfent hangsúlyozták a könyvtár nyilvános, mindenki számára hozzáférhető jellegét. A Klimo által 1774-ben kőbe vésetett latin nyelvű könyvtárhasználati szabályzat – melyet a könyvtár bejáratánál helyeztek el – pontos instrukciókkal szolgált a könyvtár használói számára: „A könyvtár küszöbét titkon át ne lépd. A polcokhoz ne nyúlj. Kérd a könyvet, amelyet olvasni óhajtasz. Használd azt, de őrizd meg tisztán, ne rongáld hasogatással, szurkálással, sem jeleket bele ne röj. Könyv-

A cím forrása: *Pressburger Zeitung* 1774. = Móró Mária Anna: *Pressburger Zeitung – Belföldi Hírek*. In: *Pécsi Könyv- és Infotár* (1/2.) 1996. március 31. 8–9. (Móró Mária Anna fordítása; MÓRÓ 1996. 8.)

¹ PZ 1774. „*Boldog idők! Amikor az emberi értelem ilyen intézményekben támogatásra lel. Még boldogabb lehetne azonban, ha szeretett hazánk más tájairól is hasonló intézmények létesüléséről kaphatnánk híreket. – Egyik fény gyújtja a következőt.*” (Móró Mária Anna fordítása; MÓRÓ 1996. 8.)

jelzőt belehelyezned és bármit kijegyezned szabad. Másolván a könyvre ne könyökölj, papírost se tégy reá és jó messze, jobb felől tartsd a tintát meg a porzót. Ostoba, üres fecsegő maradj távol. Csendben légy, hangos olvasással másokat ne zavarj. Elmenvén a könyvet csukd be. A kicsit add vissza a felügyelőnek, a nagyot reá bízva hagyd az asztalon.” (Fényes Miklós fordítása)

Kiemelendő, hogy szó sem volt semmiféle megkülönböztetésről, korlátozásról, amely az egyes könyvtárhasználók vagyoni helyzetére vagy társadalmi hovatartozására utalt volna. Csak a műveltség, a kultúra iránti elkötelezettség és a jólneveltség hiánya volt tehát kizáró tényező a püspök szemében, ami akkoriban igen haladó szellemű magatartásra utalt. Kizárólag háromféle ember nem léphetett be a könyvtárba: az „idiota”, vagyis a tanulatlan, írástudatlan ember, a „famulus iners”, mai szóval közveszélyes munkakerülő, és végül a „fabulator”, azaz a fecsegő.

A könyvgyűjtemény megalapozása Klimó György saját könyveivel, s elődjének, gróf Berényi Zsigmond pécsi püspöknek (1736–1748) egy közel 3000, valamint a Székes-káptalan 1000 kötetes gyűjteményével valósult meg. Az egyházmegye feje újra kívánta alapítani az 1367-ben Pécsen felállított, ám rövid életű egyetemet, így bibliotékáját is azon cél jegyében alakította ki, hogy az universitas egyes fakultásainak tanulói fellelhessék a számukra szükséges szakirodalmakat. Nemcsak a korabeli szakmunkák kerültek a gyűjtés fókuszába, hanem a korábbi századok sokszínű tudományos nyomtatványai, kéziratái is. A könyvtár enciklopédikus gyűjtőkörében megtalálhatóak voltak a 18. századig létrejövő összes tudományág alapvető kötetei: a teológia, az orvostudomány és a jogtudomány mellett a történelem és segéttudományai, a természettudományok, a nyelvészet, valamint az irodalomtudomány jelesei is.

A püspök pénzt, időt és fáradságot nem kímélve gyarapította tovább könyvtárát. A könyvvásárlások főként Itálián és Ausztrián keresztül történtek, emellett más, jelentős európai gyűjtemények megvételével is gyarapodott a bibliotéka. A könyvtár a megszerezhető tudás alapját jelentette a város diákjai, valamint az egyházmegye papjai számára. 1788-ban, Pethő József kanonok halála után hagyatékából 193 kötettel bekerült a Francia Enciklopédia második kiadása is. A könyvek mellett jelentős ásvány- és érme-gyűjtemény-nyel is rendelkezett a püspöki könyvtár, s az ezek megismeréséhez szükséges szakirodalom ugyancsak része az állománynak.

A gyarapító tevékenységben Klimó segítségére voltak könyvtárosai, Koller József és Szalágyi István, akiknek egyháztörténeti kutatásai sem elhanyagolhatók. A püspök nagy könyvgyűjtőkkel állt közeli kapcsolatban, közülük három személy emelendő ki. Paolo Bernardo Giordano római kanonok, aki XIV. Kelemen és VI. Pius pápa idején a pécsi egyházmegye ügyeinek referense volt a Vatikánban. Giuseppe Garampí kanonok, aki egyben bécsi nuncius, a vatikáni titkos levéltár őre, utóbb bíboros is lett. Továbbá állandó levelezést folytatott Francesco Pietro Maria Gazzanigával, a Bécsben élő dominikánus tudóssal, akinek tevőleges támogatása révén módjában állt a hiányzó régebbi művek és a legújabb kiadványok beszerzése. A püspök ezen kapcsolatain kívül figyelemmel kísérte a hazai könyvvásárlási lehetőségeket is.

A könyvkiadást és az oktatást elősegítendő papírmalmot alapított a Tettyén, valamint támogatta a Pécsre költöző Engel János József nyomdászt is. A természettudományos gyakorlati vizsgálatok érdekében a könyvtára szomszédságában található toronyban egy csillagvizsgáló és földmérő eszközöket magába foglaló szertárat rendeztetett be.

A könyvtár anyagának nem csak olvasótermi, hanem otthoni használatát is engedélyezte a püspök. A gyűjtemény egyik leghíresebb kölcsönzésére 1772-ben került sor. Abban az időben központi katalógus nem lévén az egyes könyvek felbukkanásáról személyes közléseik révén tájékoztatták egymást a könyvszerető és -ismerő emberek. Ilyen módon értesülhetett Kollár Ádám Ferenc császári könyvtárőr révén Mária Terézia külpo-

litikájának mozgatója, Kaunitz kancellár, hogy az általa keresett, a diplomáciai tárgyalásokhoz szükséges adattár (Codex diplomaticus Regni Poloniae et Litvaniae) fellelhető a pécsi püspöki könyvtár állományában. A bécsi Hofbibliothek állományában ez a mű nem volt megtalálható. A forrásgyűjteményt Kaunitz kancellár kikölcsönözte, és annak rendje-módja szerint vissza is származtatta.

Az olvasói kör összetettségéről is vannak adataink: világi papok, kapucinusok, filozófusok, rétorok és poéták képviselték a tudományosság magasabb szintjét. Rajtuk kívül a főként civilekből álló, Klimó által szervezett filozófiai tanfolyam résztvevői forgatták előszeretettel a püspök könyveit, de ugyanígy a helyi gimnáziumok retorikai és poétikai osztályainak növendékei is. A püspök a papság számára kötelezővé tette a könyvtár naponkénti látogatását, és úgy rendelkezett, hogy a történelemórákat az olvasóteremben tartsák, amelyeken, ha tehetné, személyesen is részt vett.

Klimó püspök halála után (1777) az öt követő püspökök megpróbálták könyvtára enciklopédikus jellegét fenntartani, bár a könyvtár nyilvánossága – a korábbiakhoz képest – csorbát szenvedett. Az öt követő püspökök nehezen tudták biztosítani a könyvtár folyamatos működését. Az alapító halála után Esterházy Pál László püspöksége idején (1780–1799) a könyvtár csak kisebb mértékben gyarapodott, főleg egykorú francia művekkel, de az ő utódai már pénzügyi és egyházzpolitikai okok miatt nem tudtak olyan mértékű figyelmet fordítani a könyvtárra, mint méltán híres elődjük, így a vásárlások száma egyre csökkent.

A könyvtártörténeti kutatások jelen állása szerint azt mondhatnánk, hogy a pécsi bibliotéka életében minden évszázadban kiemelkedik egy neves ordinárius, akinek munkássága fontos szerepet játszott a gyűjtemény sorsának alakulásában. A könyvtár második alapítójának báró Szepesy Ignác püspököt (1828–1838) tekintjük. Ő állította fel a Püspöki Filozófiai és Jogi Lyceumot, amely a mai egyetem jogi fakultása előfutárának tekinthető. Az ő kezdeményezésének köszönhetően a bibliotéka 1832-ben átkerült a püspöki palotából a Kisiskola utca (a mai Szepesy utca) 3. szám alá. A jelenlegi klasszicista stílusú épületet Szepesy püspök emeltette Piatsek József tervei alapján 1830-ban a várostól kapott telken, eredetileg tanintézménye számára. A könyvgyűjteményt rokokó oromdíszítésű állványokon, barokk stílusban kialakított, külön bejáratú könyvtártermekben helyezték el, a könyvek kötése és mérete szerint rendszerezve. Az Aranyterembe kerültek az egészbőr-kötéses, gerincükön arany díszítőelemekkel ellátott kötetek; a középső teremben – a díszteremben – a Szepesy püspök által gyűjtött 4000 könyv kapott helyet, végül pedig a Hártysterembe a pergamenbe kötött munkákat válogatták ki. A könyvállványokra felkerültek az ókori és az egyetemes tudomány nagyjainak, valamint a magyar egyházi és kulturális életben jeleskedő személyeknek Bartalits Mihály szobrász által kifaragott mellszobrai is. Kérésére készült el a könyvtár első feltáró katalógusa három betűrendes és három tematikus kötetben, amelyet a püspöki könyvtár három könyvtárosa, Vojdás János, Virág Mihály és Gradwohl Eduárd készített el.

A gyűjtemény a 18. és a 20. század között folyamatosan kiegészült a Székeskáptalan tagjainak hagyatékaival, amelyek a hátsó kis szobában nyerték el végleges helyüket. A végrendeletileg idekerült könyvek témája főként az egyházmegyei papság olvasási szokásait tükrözi, így útleírásokkal, természettudományi és gazdasági szakkönyvekkel, valamint a kortárs szépirodalom köteteivel gyarapodott a könyvtár állománya. Patkovics József, városi tiszti főorvos is a püspöki bibliotékára hagyta zömében orvostudományi műveket tartalmazó gyűjteményét azzal a feltétellel, hogy az orvosok számára otthoni használatra is kiadják a köteteket.

A püspöki könyvtár 1923-ban került a Pécsre menekülő pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem kezelésébe gróf Zichy Gyula megyéspüspök (1905–1926) nagylelkű felajánlása révén. Így végre beteljesült Klimó püspök álma: egyetemi könyvtárrá lett

könyvgyűjteménye. A Haszonkölcson-szerződés alapján (1925) a könyvtár a mindenkori megyéspüspök tulajdona maradt, az egyetem pedig használati jogot kapott.

A Klimó Könyvtár jelenleg közel harmincötezer kötetnyi könyvvel büszkélkedhet, ezen belül is nyolc kódexet, huszonhárom 15. századi ősnymtatványt, közel hétszáz 16. századi antikvát, és mintegy tizenhétézer kötetnyi 1851 előtt készült művet őriz. A könyvek nagyobb hányada latin nyelvű, de szép számmal találhatók német és magyar nyelven íródott munkák is. Kisebbszámú képviseltetett nyelvek az olasz, a francia, a görög, a héber, a horvát, az angol, a spanyol, a portugál, a szlovák, a holland, az örmény, a cseh, és végül a lengyel. A Klimó Könyvtárat jelenleg muzeális különgyűjteményként őrzi a Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtára, de köteteit minden beiratkozott olvasó haszonnal forgathatja a kutatóteremben.

Klimó György dédelgetett álma városa régi fényének visszaadása volt, és annak érdekében, hogy ezt megvalósítsa, minden követ megmozgatott. A tudatos, állhatatos munka a tudományszervezés intézményi keretein belül nem kizárólag a könyvtárügyet érintette, hanem az oktatás különböző szintjeit is: az elemi oktatástól az egyetemig. Bár az universitas alapítását nem tudta véghezvinni, tevékenysége mégis sok maradandót hagyományozott a későbbi századokra. A Klimó György püspök által alapított gyűjtemény fontos mérföldkövet jelentett a város kulturális életének fejlődésében. A nyilvános püspöki bibliotéka felállításának szándéka és közösségi szolgálatba adása megbecsülésre méltó és páratlan kezdeményezés volt a maga nemében. A gyűjtemény a korszakban fokozatosan kialakuló enciklopédikus jellegű jegyében minden tudományág alapvető kötetének gyűjtését magára vállalta, és e célt jelölte ki az utódok számára is. A nyilvánossá tétel lehetőséget adott minden az olvasás és az írás ismeretének birtokában levő, intelligensen viselkedni tudó embernek a könyvekben fellelhető tudás megszerzésére. Az elmélyültebb ismeretszerzés a helyben olvasással és a kölcsönzéssel nagyobb teret kapott.

Az eredeti tervek a közösség számára való megnyitás mellett az egyetemalapításhoz kötötték a könyvtár szerepvállalását, noha annak felállítása még váratott magára. A klimói gyűjtemény az elkövetkező százötven év felsőoktatási próbálkozásai mellett, gyűjteménye sokrétűségének köszönhetően mégis teljességgel betöltötte a neki szánt szerepet. A pécsi egyetemalapítási tervezetek és a részleges megvalósulások 18–20. századi sora a könyvtár mint megfelelő háttérintézmény nélkül elképzelhetetlennek tartották az universitas létrejöttét, hiszen nélküle a tudományos kutatások elengedhetetlen alapja hiányzott volna. Így a 18. században kialakuló bibliotéka az enciklopédikus jellegű kidomborításával és századokon átívelő fenntartásával szerves része kívánt lenni a tudományos és a köznapi életnek. Könyvgyűjteménye kiegészült egyéb gyűjteményekkel (csillagászati eszközök, érem- és ásványgyűjtemények) is, amelyek szintén a megszerzhető ismeretek sokrétűségét voltak hivatottak szolgálni. Ezáltal olyan intézmény létesült, amely hihetetlen precizitással ötvözte magába az elméleti és a gyakorlati tudás letéteményeseit, a könyveket és a tárgyakat, mindezt egyetlen szent célért: az egyetemalapításért. Ekképpen azok szervezett egységben váltak a tudásközvetítés alapjaivá. A világ globálisan kitért, és a megismerhetőség eszközei is végtelenné lettek. A Pécsen tervezett universitas tudományos felszerelése önmagában még nem adott megfelelő hangsúlyt a felsőoktatási intézménynek. Természetesen mindemellett szükséges volt az is, hogy a tanárokból meglegyen a tudomány iránti alázat és szeretet, a tanuló közönségben pedig a tudomány elméleti és gyakorlati megbecsülése.

Összegezve megállapítható, hogy Klimó György már az 1777-es *Ratio Educationis*ban megjelenő, első könyvtárügyi rendelet szabályozása előtt – valószínűleg a nagyszombati/budai és a bécsi egyetemi struktúra ismeretében, de annak tökéletesítésével – a leendő universitas „kiszolgáló (kiegészítő) intézményét” alapozta meg könyvgyűjteménye megnyitásával.

Ez az oktatást kiegészítő intézményi struktúra fogja – mai szóval élve – az „akkreditációs” alapját képezni az öt követő két évszázad pécsi egyetemalapítási törekvéseinek. A módosulások – főként az anyagi lehetőségekhez mérten – csak a fenntartható fakultásokat érintették. Annyi bizonyos, hogy „az egyetem tartozékaként” definiálható intézményhálózat kialakítása és fenntartása már a 18. század utolsó harmadára meggyökerezedett, és mint látható, továbbélt, markáns alapot képezve és funkciókkal gazdagodva, hogy 1923-ban a haladó gondolkodás és a változó világ kívánalmainak megfelelően végre betölthesse a hón áhított szerepkörét: az egyetem szerves részévé váljon és a legmagasabb szinten töltse be kultúráközvetítő szerepét.

A könyvtár különlegességét nem feltétlenül a benne fellelhető kuriózumok adják, hiszen az alapítás dátuma sem kötötte azt a legrégebbi időkhöz. A legkorábbi kiadványok és kéziratok megszerzése csak kisebb mértékben valósulhatott meg, ám a szisztematikusan minden tudományterületet felölelő állománykialakítás és -bővítés eredményeképpen a 20. századra egy közel harmincezer kötetes, tizennyolcezer művet magába foglaló bibliotéka állott fenn. A maga nemében is szép és tartalmas könyvkollekció szerepe akkor érthető meg igazán, ha meggondoljuk, hogy nem kellett – és manapság sem kell – feltétlenül az ország nagyobb könyvtáraiba vagy külföldre utaznunk, hogy egy-egy régi nyomtatványt vagy manuscriptumot tüzetesebb vizsgálat alá vegyünk. Hiszen helyben van minden, használata pedig az alapító szándéka szerint ma is mindenki számára nyilvános. A könyvtár 1774-es használati szabályzatának passzusai örökérvényűek: *„Gazdagban távozz, térj vissza gyakrabban!”*

BARTÓK ISTVÁN

A LATINTÓL A VILÁGNYELVIG

Régi grammatikák a Klimo Könyvtárban

A könyvtárban százával találhatók grammatikai vonatkozású munkák.¹ Még ha csak a régiségre vagyok tekintettel, és az 1800 előtt kiadott köteteket veszem figyelembe, akkor sem lehetséges egy tanulmány keretei között a kapcsolódó tételeket mind megemlíteni. Így csak egy keresztmetszetet kísérelhetek meg felvázolni, a 18. század végéig tartó időszak nyelvi műveltségére legjellemzőbbnek tartott munkákból válogatva. Azokról a kiadványokról szólok röviden, amelyek mind az európai nyelvtudomány-történet, mind a magyar művelődéstörténet számára fontosak.

1.) A „három szent nyelv”

Aligha véletlen, hogy egy egyházi alapítású könyvtárban a biblikus nyelvek, azaz a héber, a görög és a latin elsajátításához szükséges szakmunkák igen nagy arányban vannak jelen. A latin szerepe ettől függetlenül is sokáig meghatározó volt, hiszen az ismereteket évszázadokon keresztül a latin segítségével lehetett megszerezni.

a.) *Latin*

A legrégebbi latin nyelvtanokat három antik és késő antik szerző műve képviseli, egy kötetben. Ennek a három grammatikusnak a munkáit többször is kiadták együtt. A könyvtár példánya egy ősnymtatvány, Velencében jelent meg 1483-ban.² Az összeállítás legkorábbi szerzője Marcus Terentius Varro (Kr. e. 116–27). Legjelentősebb nyelvtudományi munkája, a *De lingua Latina* csak töredékesen maradt fenn. A könyvtárban a szóban forgó ősnymtatványban szereplő szövegen kívül megvan egy önálló Varro-kiadás is (*M. Terentii Varronis pars librorum quattuor et viginti de lingua Latina*, Róma, 1557).³ A szöveg gondozója Antonio Agustín (1517–1586) spanyol humanista, Tarragona érseke. Időrendben Varrót Sextus Pompeius Festus (2–3. sz.) követi. Munkája a *De verborum significatione*. Ennek alapja Verrius Flaccus (Kr. e. 1. sz.–Kr. u. 1. sz.) nagy terjedelmű szótára. Festus kivonata húsz könyvből állt. Ezt tovább kivonatolta Paulus Diaconus a 8. században, de ez is csak töredékes formában maradt az utókorra. Az ősnymtatványban szereplő harmadik szerző Nonius Marcellus (a 4. sz. első fele). Főműve, a *Compendiosa doctrina ad filium de proprietate sermonum* húsz könyvet tett ki, de volt, amelyik elveszett. A tárgykörök szerint csoportosított szavakhoz kapcsolódnak a nyelvi és tárgyi magyarázatok.

Mind a szerzőknek az európai nyelvtudomány-történetben betöltött helye, mind magyar vonatkozása miatt különösen érdekes a Donatus és Guarinus Veronensis latin gram-

¹ Ezúton köszönöm meg Pohánka Évának, a régi gyűjtemény osztályvezetőjének, hogy segített eligazodni a könyvtár állományában.

² V.IV.4

³ M.VIII.7

matikáját tartalmazó kötet. Aelius Donatus (a 4. sz. közepe) neve századokon keresztül egyet jelentett a latin grammatikával. Az 5–6. században igen sokan kommentálták, népszerűsége a 7. században átmenetileg csökkent, legfőképpen a később említendő Priscianus hatására. A humanisták fedezték fel újra, a 15. század közepétől nyelvtana a klasszikus latinság elsajátításának legfőbb segédeszköze volt. Megszámlálhatatlan feldolgozása készült, sokat még a 19. században is használtak. A magyar nyelv első ismert rendszerezésének, Sylvester János párhuzamos latin–magyar nyelvtanának (*Grammatica Hungarolatina*, Sárvár-Újsziget, 1539) közvetlen mintái német Donatus-átdolgozások. A könyvtárban található Donatus-kiadást Laurentius Antiquus Leontinus (Lorenzo Antico, a 16. sz. második fele) olasz humanista rendezte sajtó alá. Megjelenési ideje pontosan nem állapítható meg. A Remontini-műhelyben készült; a nyomdászcsalád a 17–19. században tevékenykedett Bassanóban.⁴ A kötet másik szerzőjéről, Guarinus Veronensisről a maga időrendi helyén szövegek.

Az egyházatyák közül az európai művelődéstörténetre a legnagyobb hatást talán Szent Ágoston (Augustinus Aurelius, 354–430) gyakorolta. Szerteágazó munkásságában nyelvészeti kérdéseknek is szentelt figyelmet. *De grammatica* című értekezése műveinek egy tizenegy kötetes gyűjteményes kiadásában (*Opera*, Velece, 1729–1733) az első kötetben kapott helyet.⁵

A caesarei születésű, Konstantinápolyban tevékenykedő Priscianus (5–6. sz.) munkássága a nyelvtudomány-történet egybehangzó megítélése szerint összegzés és határpont: monumentális összefoglalójával lezárul az antik és elkezdődik a középkori grammatika története. Az *Institutionum grammaticarum libri XVIII* (526–527) legfontosabb újítása a szintaxis részletes kidolgozása. Ez *Priscianus minor* néven öröklődött, míg a hang- és alaktan *Priscianus maior*ként terjedt el. Legkülönfélébb kivonataik egy időre, mint fentebb említettem, még Donatus népszerűségét is visszaszorították. Az egyik nevezetes rövidített változat szerkesztője Hrabanus Maurus (780–856) bencés apát, mainzi püspök, majd érsek, a Karoling-renaisszánsz egyik meghatározó személyisége. Kivonata (*Excerptio de arte grammatica Prisciani*) művei hatkötetes összkiadásának (*Opera quae reperiri potuerunt, omnia*, Köln, 1627) első kötetében található.⁶ A könyvtárban megvannak Priscianus grammatikai munkái egy kötetbe összegyűjtve (*Prisciani Grammatici Caesariensis libri omnes*, Köln, 1528).⁷

A korábban már említett Guarinus Veronensis (Guarino da Verona, 1370–1460) ugyancsak fontos helyet tölt be a grammatikai irodalom történetében. Latin nyelvtana (*Regulae grammaticales*) 1414 és 1418 között keletkezett. A középkori és a humanista nyelvészemlélet közötti váltást keresve vannak, akik éppen Guarino munkájában látják a fordulópontot – igaz, mások Nicolaus Perottusnak (Niccolò Perotti, 1429–1480) tulajdonítják a gyökeres változást. Akárhogy is volt, magyar, különösen pécsi szempontból fontos, hogy Janus Pannonius Ferrarában Guarino iskolájában tanult.

Az itáliai humanisták közül mindenképpen megemlíthető Lorenzo Valla (1407–1457), a római egyetem retorikaprofesszora. A helyes latin nyelvhasználatról szóló írását (*De linguae Latinae elegantia*, 1449) a középkor barbár latinságával szembe forduló, igényes stílus programadó művének tekintik. A könyvtárban a Joannes Roboamus Raverinus (Jean Roboam, 1501–1550) olasz származású francia humanista által versekbe szedett és magyarított változatának (Lyon, 1541) egy későbbi kiadása található meg (*Laurentii Vallae Elegantiarum libri VI*, Lyon, 1560).⁸

⁴ II.VIII.29

⁵ M.I.15

⁶ K.III.3

⁷ I.V.4

⁸ Z.IX.72

Olvashatók a könyvtárban a németalföldi humanizmus legnagyobb hatású egyénisé-
gének, Rotterdami Erasmusnak (1466 k.–1536) a munkái is. Művei tizenegy kötetes össz-
kiadásának (*Opera omnia emendatiora et auctiora*, Leiden, 1703–1706) első kötete tartalma-
za nyelvi-stilisztikai vonatkozású írásait, többek között Lorenzo Valla fenti művének
kivonatát és több latin grammatikai tárgyú dolgozatát (1. tom. *Qui continet quae ad institu-
tionem literarum spectant*, Leiden, 1703).⁹

A német humanizmus latin grammatikai irodalmának jeles képviselője Johannes
Rivius (Johann Bach, 1500–1553). Alapfokú nyelvtanát (*Ioannis Rivii Atthendoriensis
Grammaticae libri VIII*) nyolc könyvben foglalta össze, első ismert kiadása Lyonban jelent
meg 1552-ben. Egy augsburgi változatát 1555 körülre datálják. Ugyancsak Augsburgban
látott napvilágot a könyvtár példánya, szintén évszám nélkül, de ez csak az első könyvet
tartalmazza (*Liber primus de primis grammaticae rudimentis*).¹⁰

Egy katolikus püspök könyvtárából nem hiányozhat Emmanuel Alvarus (Alvarez,
1526–1582) portugál jezsuita latin nyelvtana. Első kiadását (*De institutione grammaticae libri
tres*, Lisszabon, 1572) Európa-szerte közel félezer további követte, már csak azért is, mert
a jezsuita tanulmányi szabályzat, a *Ratio Studiorum* (1599) a rend iskoláiban ezt ajánlot-
ta a latin tanításához. Magyarországon is sokszor kiadták; a hazai redakciókban fontosak
a magyar párhuzamok. A könyvtár példánya kétkötetes: az elsőben az alaktan, a máso-
dikban a mondattan olvasható (*Emanuelis Alvari Principia [...] De constructione octo partium
orationis*, Nagyszombat, 1728).¹¹ Később Mária Terézia tanügyi rendelete, a *Ratio
Educationis* (1777) valamennyi katolikus iskola számára Alvarez nyelvtanának használa-
tát írta elő.¹²

Ugyancsak a jezsuita rend tagja a francia Franciscus Pomeius (François-Antoine
Pomey, 1618–1673), a retorika professzora különböző francia és olasz egyetemeken. A
könyvtárban egy kötetben két grammatikai vonatkozású munkája található. A *Syntaxis
ornata, seu de tribus Latinae linguae virtutibus, puritate elegantia copia* a latin mondatszerkesz-
tés szabályait rendszerezi. A *Pomariolum floridioris Latinitatis* (első megjelenése: Lyon,
1661) nyelvi példatár. Anyaga válogatás a legkiválóbbnak tartott latin nyelvű szerzők
munkáiból, az egyes tételeket nyelvtani és stilisztikai magyarázatok kísérik. Később új
címmel (*Flos Latinitatis*) hozták forgalomba. Számos francia, olasz és német értelmezések-
kel ellátott redakciója látott napvilágot. A két művet tartalmazó pécsi kötet megjelenésé-
nek helye és ideje nem bizonyos: vagy Nagyszombat, 1773 vagy Buda, 1792 – mindkét he-
lyen többször is újranyomták. A magyar kiadásokban a latin mondattanhoz magyar és
német kiegészítéseket fűztek, akárcsak Alvarez nyelvtanához.¹³

A 18. század közepéről is fellelhető a könyvtárban egy jezsuita szerkesztésű latin
nyelvtan. Az Innsbruckban tevékenykedő Franz Xaver Mannhart (1696–1773) az egyete-
mes tudás tárházát kívánta összeállítani tizenkét kötetben (*Bibliotheca domestica*,
Augsburg, 1762). A pécsi könyvsorozat az első kiadás; többről nem is tudnak a bibliográ-
fiák. Az enciklopédikus gyűjtemény első kötetének második könyve: *De grammatica seu
lingua Latina*.¹⁴

Több fontos protestáns szerző munkájából is van példány a könyvtárban. Gerardus
Joannes Vossius (Gerrit Janszoon Vos, 1577–1649) a németalföldi késő humanizmus kép-
viselője. Pécsen műveinek hatkötetes összkiadását őrzik (*Opera*, Amszterdam, 1701),

⁹ GG.III.15

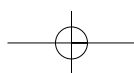
¹⁰ X.VII.21/1

¹¹ DD.IX.22

¹² MÉSZÁROS István, *Az 1777-i és az 1806-i Ratio Educationis tankönyvei*, MKsz, 96(1980), 350–369; 352.

¹³ PP.IX.20

¹⁴ S.IX.3

amely a fia megjegyzéseit is tartalmazza. Isaac Vossius (1618–1689) Krisztina svéd királynő könyvtárosa volt. A grammatikai munkák az első két kötetben kaptak helyet (1: *Etymologicon linguae Latinae; De literarum permutatione tractatus*; 2: *Aristarchus, sive de arte grammatica libri septem; De vitiis sermonis et glossematis Latino-Barbaris libri novem*).¹⁵

Christophorus Cellarius (Christoph Keller, 1638–1707) a hallei egyetemen a retorika és a történelem professzora. A latin nyelv tanításában a klasszicista stíluseszményt képviselte, emellett a korábbiaknál nagyobb mértékben támaszkodott a tanulók anyanyelvére. A könyvtárban megvan Cellarius helyesírási szakmunkája (első kiadása: Halle, 1700). Címe szerint a szerző nemcsak tárgyi emlékek, azaz érmék és táblák feliratai és a régi grammatikusok véleménye alapján állította össze művét, hanem figyelembe vette a tárgyhoz kapcsolódó legújabb szakmunkákat is. A Pécsen található kiadást (*Orthographia Latina*, Altenburg, 1768) a később még említendő Gottlieb Christoph Harles (1738–1815) híres német ókortudós gondozta és egészítette ki, és az ugyancsak nagy hírű filológus, Christian Adolph Klotz (1737–1771) írt hozzá előszót.¹⁶

Cellarius magyar tanítványa, a Pozsonyban tevékenykedő lutheránus Bél Mátyás (1684–1749), a század híres tudósa, mesterének tankönyveit átdolgozta a magyarországi diákok számára, ezeket még sokáig használták a hazai iskolákban. A könyvtárban őrzött, cseh és magyar értelmezésekkel, német, magyar és cseh mutatókkal kiegészített latin nyelvkönyve (*Christophori Cellarii Latinitatis probatae et exercitia liber memorialis*, Lőcse, 1735) a munka második kiadása.¹⁷

Ugyancsak a nemzeti nyelvekre támaszkodik Franz Wagner (1675–1738) jezsuita szerzetes posztumusz megjelent szólásgyűjteménye. A latin frázisokat rendszerezi, de közli az egyes fordulatok magyar és szlovák megfelelőjét is (első megjelenése: Nagyszombat, 1750). A könyvtárban a második kiadásból van meg egy példány (*Universae phraseologiae Latinae corpus [...] Demum apud nos linguis Hungarica et Slavica locupletatum*, Nagyszombat, 1775).¹⁸

b.) Görögül 30 krajcárért

A katolikus iskolákban Európa-szerte az iskoladrámáiról ismert jezsuita Jakob Gretscher (1562–1625) görög nyelvtanát használták. Háromkötetes változata először Innsbruckban jelent meg 1593-ban; az első kötet az alaktan, a második a mondat, a harmadik a prozódia. Kivonatolva sokszor kiadták Magyarországon is. A könyvtárban a harmadik kötetnek egy késői változata van meg (*Institutionum linguae Graecae liber III. de syllabarum dimensione*, Nagyszombat, 1745).¹⁹

Meggondolandó, kinek a munkája lehet a könyvtár egyik, a szerző feltüntetése nélkül megjelent latin nyelvű görög nyelvtani összefoglalója (*Compendiaria Graecae grammatices institutio in usum Seminarii Patavini*, Padova, 1756).²⁰ Mészáros István az 1777. évi Ratio Educationis által előírt tankönyveket sorra véve megemlíti: „A 131. §. végül a görög nyelvtanról intézkedik: »Pro Graeca lingua, Grammatica Patavina, quae omnium manibus dudum teritur, estque facile parabilis, adhibebitur.« Vajon mi ez a »Grammatica Patavina«, amely – mivel már régóta mindenkinek a kezeügyében van, és könnyen beszerezhető, továbbra is tanítandó a kisgimnáziumban?

A tankönyv Antonius Sandinus munkája, címe: *Compendiosa graecae grammatices institutio in usum Seminarii Patavini*, tehát a padovai iskola számára készült. A budai Egyetemi

¹⁵ S.III.10-11

¹⁶ P.VII.6

¹⁷ S.VII.8

¹⁸ Tz.V.17

¹⁹ Y.XII.20/2

²⁰ PP.IX.19

Nyomda is többször kiadta a 18. század második felében, utoljára 1818-ban (»olim édita, nunc novis curis emendata et aucta«), ezt még a nyomda 1841-i árjegyzéke is hirdette.”²¹

Antonius Sandinus munkái között ilyen tankönyvet nem találtam. Igen sokszor kiadtak viszont egy görög nyelvkönyvet, amelyik eredetileg ugyancsak a padovai szeminárium számára készült, és a címe néhány betűben eltér a Mészáros által közölttől, ám pontosan megegyezik a pécsi példányéval: nem *compendiosa*, hanem *compendiaria* institutio. Ezt Jacopo Facciolati (1682–1769), a padovai egyetem tanára állította össze, először 1705-ben jelent meg. A szerzővel Bél Mátyás is levelezett. Segítségét kérte annak a Marsigli-kéziratnak a megszerzéséhez, amelyben az olasz hadmérnök és nyelvtudós egy rovásbonton olvasható feljegyzést másolt le. Facciolati a kéziratot nem tudta megszerezni.²² A forrásra Bélnek a hun-szkíta rovásírásról szóló könyvéhez lett volna szüksége, ami egyébként enélkül is elkészült, sőt meg is van a könyvtárban. (*De vetere literatura Hunno-Scythica exercitatio*, Lipcse, 1718).²³

Visszatérve Facciolati görög nyelvtanához: később Európa-szerte sokszor újranyomták, még a 19. században is. Magyar vonatkozása, hogy Schedius Lajosnak (1768–1847), a pesti egyetem tanárának a szerkesztésében is megjelent (Buda, 1818). Mészáros István az 1818. évi budai kiadás említésénél ennek a címéből idéz, de ez minden kétséget kizáróan a *Compendiaria* újabb redakciója.

Kifejeztem a magyar királyság és a csatolt államok tanulójfúsága számára készült egy német nyelvű görög nyelvkönyv, amelynek szerzője a kiadványon nincs feltüntetve. A könyvtárban az első kötetét őrzik (*Anleitung zur griechischen Sprache zum Gebrauche der studirenden Jugend in Königreich Ungarn und den damit verbundenen Staaten. Theil I*, Buda–Nagyszombat, 1789).²⁴ Gyaníthatóan összefügg azzal a sok kiadást megért másik redakcióval, amelynek a címe csekély mértékben tér el; első megjelenése: *Anleitung zur griechischen Sprache zum Gebrauche der studirenden Jugend in den kaiserlich königlichen Staaten. 1* (Bécs, 1784). Második kötetéről nem tudnak a bibliográfiák.

Ennél is erősebb a magyar vonatkozása Márton István (1760–1831) munkájának, ugyanis ez az első magyar nyelvű görög nyelvtan (*A görög nyelv első kezdete. A magyar ifjúság javára ki adta Márton István*, Győr, 1794).²⁵ „A kötet első része eredeti görög szövegeket tartalmaz. [...] A második rész görög nyelvtan magyarul, a harmadik részt pedig görög–magyar szótár tölti ki. A könyv ára 30 kr. volt, tehát igen olcsón adták. Márton István görög nyelvkönyvének 1794-ben történt megjelenése után közel fél évszázadig nem jelent meg magyar nyelvű görög nyelvkönyv.”²⁶ A szerzőről nem árt tudni, hogy a pápai református kollégium filozófiaprofesszora volt, 1795-ben először tartott filozófiai előadásokat magyarul, Kant nyomán.

c.) „Sidó régiségek”

A legrégebbi héber vonatkozású munka, amelyhez a könyvtár gyűjteményének több darabja is kapcsolódik, Xanthus Pagninus (Santes Pagnino, 1470–1541) olasz dominikánus szerzetes héber–latin szótára (első kiadása: *Thesaurus linguae sanctae sive Lexicon Hebraicum*,

²¹ MÉSZÁROS, *i. m.*, 355.

²² Bél Mátyás Jacopo Facciolatinak, Pozsony, 1727. augusztus 18; Jacopo Facciolati Bél Mátyásnak, Padova, 1727. december 25. *Bél Mátyás levelezése*, szerk. GRÜLL Tibor, Bp., 1993 (Magyarországi Tudósok Levelezése, 3), 183–184, 192.

²³ G.VII.34

²⁴ Sz.Y.X.77

²⁵ NN.V.15

²⁶ FEHÉR Katalin, *Magyar nyelvű tankönyveink és a sajtó a 18–19. század fordulóján*, MKsz., 115(1999), 314–328; 325.

Lyon, 1529). A könyvtárban található egyik változatát a középkori tudós rabbi, David Kimchi (1160–1235) héber szótára alapján kivonatolták és javították (*Ôšar lešon haq-qodeš, hoc est Thesaurus linguae sanctae ex R. David Kimchi [...] contractior et emendatior*, Párizs, 1548).²⁷ A kivonathoz az újabb kiadásokban nyelvtani magyarázatok csatlakoznak, ezeket állította össze „a legkiválóbb grammatikusok alapján” Franciscus Raphelengius (Frans van Ravelingen, 1539–1597) németalföldi humanista, a leideni egyetemen a héber nyelv professzora (*Thesauri Hebraicae linguae olim a Sante Pagnino Lucensi conscripti, epitome. Grammatices libellus ex optimis quibusque grammaticis collectus*, Antwerpen, 1572; *Epitome thesauri linguae sanctae [...] Fr. Raphelengius compluribus locis auxit, emendavit*, Leiden, 1599).²⁸

A híres német humanista, lutheránus teológus, Johannes Avenarius (Johann Habermann, 1516–1590) héber–latin szótárát nyelvtani magyarázatokkal is ellátta (első kiadása: Wittenberg, 1568). A könyvtárban egy későbbi redakcióját őrzik (*Sēfer haš-šorāšim, hoc est, liber radicum seu lexicon Ebraicum*, Wittenberg, 1589).²⁹

Az Európa-szerte legelterjedtebb héber nyelvkönyvek közé tartoznak Johann Buxtorff (1564–1629) munkái. A szerző ugyancsak lutheránus teológus, a bázeli egyetemen a teológia és a héber nyelv professzora. Héber és káldeus – mai szóhasználattal: arámi – nyelvtanában a bibliai szövegekben előforduló nyelvi jelenségeket magyarázza. Az első kiadást 1602-re teszik, de ebből nem ismert példány. Később sokszor kiadták; a könyvtárban az ötödik edíció van meg (*Manuale Hebraicum et Chaldaicum*, Bazel, 1631).³⁰ Héber grammatikájában az alaktani és mondattani rendszerezést héber verstan és nyelvtani gyakorlatok követik. A munka először 1609-ben jelent meg, ezt sokszor átdolgozták. A könyvtár két példányt is őriz a hatodik redakcióból, amelyet a szerző fia rendezett sajtó alá (*Thesaurus grammaticus linguae sanctae Hebraeae*, Bazel, 1663).³¹ Az ifjabb Johann Buxtorff (1599–1664) szintén jelentős hebraista, apja egyetemi katedráját is átvette. Az ő kiadásában már német magyarázatok is olvashatók. A nyelvtant később számos élő nyelvre lefordították.

A régiség héber grammatikai irodalmának az idősebb Buxtorff mellett másik meghatározó személyisége Jacob Alting (1618–1679) németalföldi református teológus, hebraista. A groningeni egyetemen tanított. Alapvető munkája, a *Fundamenta punctuationis linguae Sanctae* először 1654-ben jelent meg; sokszor átdolgozták, magyarázták, kiegészítették. A könyvtárban őrzött változata: *Brevis introductio ad grammaticam Hebraeam Altingianam* (Utrecht, 1710).³² Összeállítója, Johann Benedikt Carpozov (1639–1699) német teológus és orientalista Bazelben az ifjabb Buxtorff tanítványa volt, később Lipcsében a keleti nyelvek professzora.

Lehetne folytatni a felsorolást a különféle 18. századi héber grammatikákkal és nyelvkönyvekkel, főleg német tudósok szerkesztményeivel. Ehelyett inkább egy kapcsolódó magyar szakmunkát említek. A bibliai szövegek értelmezéséhez fontos a héber és görög „régiségek” ismerete, mind nyelvi, mind egyéb tekintetben. Az írásmagyarázó munkák sorában különösen jelentős a század híres erdélyi tudósának, Bod Péternek (1712–1769) magyar nyelvű összeállítása, amelyik először Kolozsváron jelent meg, 1746-ban. Ugyanabban az évben Győrben is kiadták, ez van meg a könyvtárban (*Szent Írás értelmére vezérlő magyar leksikon, mellyben a Szent Írásban előforduló példázolások és ábrázolások lelki értelmek szerént rövideden ki-világosítatnak, sok dolgok a Sidó s Görög régiségekből ki-magyaráztatnak*, Győr, 1746).³³ A kolozsvári redakció hasonmásban is megjelent (Bp., 2006).

²⁷ d.IV.9

²⁸ CC.I.1/5, DD.VII.26

²⁹ CC.II.22

³⁰ U.IX.28

³¹ GG.VIII.12; X.IX.17

³² Sz.O.IX.7/1

³³ G.VI.19

d.) Nyelvtani párviadalok

Bármennyire is komoly dolog a holt nyelvek tanulmányozása, a könyvtár állományában olyan tételeket is találhatunk, amelyek azt bizonyítják, hogy a témát ironikusan is lehet kezelni. A következő munkák legalább annyi okkal sorolhatók a szatirikus irodalom, mint a nyelvtudomány körébe.

Az egyik kapcsolódó kötet két humoros írást is tartalmaz (*Bellum grammaticum Nominis et Verbi regum de obtinendo in oratione principatu [...] cui accessit Duellum grammaticum de orthopeia Graeca quae constat orthophonia et orthodia vetere*, Coburg, 1739).³⁴ Az első darab, a *Bellum grammaticum* szerzője Andrea Guarna (1470 k.–1517) olasz humanista; először 1511-ben jelent meg Cremonában. A latin nyelvtan ellentmondásait és az elavultnak ítélt középkori oktatási módszereket figurázza ki a névszók és az igék birodalma között kitört háború eseményein keresztül. Hamar rendkívül népszerűvé vált Európa-szerte. Sokszor kiadták, átdolgozták; lefordították olaszra, franciára, angolra és németre. Francia, angol és német nyelvterületen színpadra is alkalmazták. Hasonló szatirikus művek sorozatát indította el a 16–17. században, amelyek elítélték a latinra épülő grammatikai oktatást, és helyette a beszélt nyelvek és a nemzeti nyelvű irodalom figyelembevételét szorgalmazták.³⁵

A kötet második darabja, az ismeretlen szerzőjű *Duellum grammaticum* két dialógust foglal magába a helyes görög kiejtésről, Erasmus és Reuchlin vitája nyomán. Erasmusnak a latin és a görög kiejtésről szóló értekezése (*De recta Latini Graecique pronuntiatione dialogus*) olvasható a 9. jegyzetben hivatkozott gyűjteményes kiadásban. Johannes Reuchlin (Johann Capnion, 1455–1522) a német humanizmus kiemelkedő alakja. Görög szótárában (*Vocabularius breuiloquus*, Bázél, 1504) a klasszikus szövegek esetében is az újjörög kiejtést javasolta; eszerint például az „éta” helyes kiejtése „i”. Ez ellentétben áll Erasmus álláspontjával, mely szerint az „éta” „é”-nek ejtendő.

Nem tudjuk, ki a szerzője annak a „nyelvtani párviadalnak”, amelynek résztvevői ugyancsak a görög hangsúlyokról és a helyes kiejtésről vitáznak. (*Hellenismos amphilektos, seu singulare certamen grammatico-criticum de orthophonia et orthodia Graeca*, Coburg, 1740).³⁶ A görög címet kissé szabadon fordíthatnánk „görögösködő patvarkodásnak” is. Az egyik vitázó fél Erasmus, a másik Reuchlin álláspontját képviseli. A már említett német ókortudós, Gottlieb Christoph Harles egyik szakmunkájában úgy ítéli, hogy az ismeretlen szerző szellemesen és felkészülten teszi nevetség tárgyává az értelmetlen filológiai szórszálhasogatást.³⁷ Érdeemes volna megvizsgálni, hogyan függ össze ez a munka a fentebb említett, az előző évben ugyancsak Coburgban megjelent hasonló tárgyú *Duellum grammaticummal*.

³⁴ X.III.2/1

³⁵ Vö. Johannes BOLTE, *Andrea Guarnas Bellum Grammaticale und seine Nachahmungen*, Berlin, 1908; Erik BUTLER, *The Bellum Grammaticale and the Rise of European Literature*, Ashgate, 2010.

³⁶ X.III.2/2

³⁷ „Quot disputatiunculas, libellos et libris a renatis litteris conscriptos habemus, in quibus de accentibus graecis eorumque antiquitate, et pronuntiatione, utrum Reuchliniana an Erasmiana vera sit et antiquissima, de sono et aliis minutiis cum multa quidem doctrina, sed haud raro ingenti animi vehementia, cum magno verborum strepitu et inanitate disputatum est. Superbum vero istud et vanum quorundam conamen urbane et docte exagitat auctor libri ludicri, *Singulare certamen grammatico-criticum de orthophonia et orthodia Graeca, inter duos strenuos linguae Graecae cultores habitum*, inscripti. (Coburg, a. 1740. in octern.)” Gottlieb Christoph HARLES, *Opuscula varii argumenti*, Halle, 1773, 49–50.

2.) Egy kis orientalisztika

A héber mellett más keleti nyelvek elsajátítását célzó munkák is vannak a könyvtár állományában. Több kapcsolódik a káldeushoz, mint láthattuk, gyakran a héber nyelvkönyvek függelékeként. Olyan munka is akad, amelyik a szamaritánusok nyelvében igazít el. Különlegesség Ludovicus de Dieu (Lodewijk de Dieu, 1590–1642) németalföldi orientalista perzsa nyelvtanának első kiadása (*Rudimenta linguae Persicae*, Leiden, 1639).³⁸ Sokáig egész Európában ez volt az egyetlen perzsa nyelvtan. Megvan egyébként a szerzőnek a héber–káldeus–szír összehasonlító nyelvtana is (első kiadása: Leiden, 1628) A könyvtár példánya egy későbbi redakció (*Grammatica linguarum Orientalium: Hebraeorum, Chaldaeorum et Syrorum inter se collatum*, Frankfurt, 1683).³⁹

Az egzotikus nyelvekkel foglalkozó kézikönyvek között ugyancsak értékes az első, latinul írt etióp nyelvtan. Szerzője Hiob Ludolf (Job Leutholf, 1624–1704) német orientalista, az etióp nyelv kutatásának megalapítója. Munkájának első kiadása Londonban jelent meg, 1661-ben. A könyvtárban meglévő második edíciót maga a szerző dolgozta át (*Grammatica Aethiopica*, Frankfurt, 1702).⁴⁰ A munka tudománytörténeti jelentőségét mutatja, hogy modern kiadása is elkészült (Halle, 1986).

3.) „Hat nyelveken folyó kérdezések”

Az élő idegen nyelvek megtanulására szolgáló segédkönyvek a 18. század során egyre szaporodtak. Eleinte latinul fogalmazták meg a szükséges tudnivalókat, később mindinkább az adott vagy valamilyen más beszélt nyelven. Így található a könyvtárban például francia és olasz nyelvtan németül. Az ide tartozó munkák hosszas felsorolása helyett érdekesebbnek tűnik kiemelni néhányat a Magyar Királyság területén használt nyelvek grammatikái közül.

Bél Mátyás latinul írt német nyelvtana először Lőcsén jelent meg, 1718-ban. Christian Albrecht Körber, a hallei egyetem professzora részletezte tovább azokat a tudnivalókat, amelyekről úgy gondolta, hogy a legnagyobb nehézséget okozzák a német nyelvtannal birkózó diákoknak. Ilyen a névelő, a nemek, a névszóragozás és a mondat (Halle, 1730). A Körber megjegyzéseivel ellátott változat következő újranyomása így a Bél-grammatikának már a harmadik kiadása, ez van meg a könyvtárban (*Mathiae Belii Institutiones linguae Germanicae, Notisque in quibus doctrina imprimis de articulo, genere, declinatione, ac constructione, quae maximam alias tironibus Germanicae linguae creat difficultatem [...] auctae a C. A. Körbero*, Pozsony, 1755).⁴¹

Akad a könyvtárban magyar nyelvű német nyelvkönyv is, mégpedig az első kiadásából (*A német nyelvnek meg-tanulására való könnyű és helyes intézett, a magyar nemzeti iskoláknak számára*, Buda, 1781).⁴²

A közép-európai nyelvekhez kapcsolódó korai kiadvány Wenceslaus Joannes Rosa (Václav Jan Rosa, 1630–1689) cseh jogász, költő és nyelvtudós latin nyelvű cseh nyelvtana (*Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae. Quatuor partibus: Orthographia, Ethymologia, Syntaxi et Prosodia constans*, Prága, 1672).⁴³

³⁸ MM.III.74/4

³⁹ M.VI.19

⁴⁰ P.IV.5

⁴¹ Sz.IX.45

⁴² Sz.O.X.14

⁴³ X.VII.13

A könyvtár következő cseh nyelvtana Johann Wentzl Pohl (Jan Václav Pól, 1720–1790) német nyelvű munkájának első kiadása (*Grammatica linguae Bohemicae, oder die böhmische Sprach-Kunst, bestehend in vier Theilen*, Bécs–Prága–Trieszt, 1756).⁴⁴ A mű még négy kiadást ért meg (1764, 1773, 1776, 1783).

A cseh és szlovák helyesírást tárgyalja Paulus Doleschalius (Pavel Doležal, 1700–1778) munkája (*Orthographia Bohemo-Slavica*, Párizs, 1742).⁴⁵ Szlovák–cseh grammatikájában Doležal többek között a két nyelv különbségeit mutatja ki (*Grammatica Slavico-Bohemica, in qua praeter alia, ratio accuratae scriptionis et flexionis [...] demonstratur, ut et discrimen inter dialectum Bohemorum et cultiorum Slavorum in Hungaria insinuat*, Pozsony, 1746).⁴⁶ A munka magyar vonatkozása, hogy Bél Mátyás támogatásával és előszavával jelent meg. Az előszó jó alkalom volt Bélnek a hungarus-tudat terjesztésére. Eszerint a magyar korona fennhatósága alá tartozó népek, tekintet nélkül arra, hogy magyar, szlovák vagy német anyanyelvűek, egyaránt hungarusnak vallhatják magukat. „Kiemelkedő szerepe van a hungarus szlovák nemzettudat kialakulásában Bél Mátyásnak, aki Pavel Doležal cseh nyelvtanához írt bevezetőjében *hazai nyelvnek* nevezi a cseh-szlávot, amit Magyarhon szlovákul beszélő arisztokráciája használ. Ez a cseh-szlovák kítűnik komolyságával és méltóságával, nem marad el a német érzelemgazdagsága, az olasz jó hangzása és a magyar parancsoló szigora mögött, amennyiben tanult emberek használják.”⁴⁷

A könyvtár a 18. századból két szlavón nyelvtant is őriz. Mathias Anton Relkovich (Matija Antun Relković, 1732–1798) horvát költő a török elnyomás alól felszabadult szlavónok szellemi felemelkedését kívánta szolgálni. Tanító, nevelő célzatú versei mellett párhuzamos szlavón–német nyelvtanával is ehhez járult hozzá (*Nova slavonska, nimacska grammatika. Neue slavonisch und deutsche Grammatik*, Zágráb, 1767).⁴⁸ A munkát 1774-ben és 1789-ben Bécsben újra kiadták.

Marian Lanossovich (1742–1812) Kapisztrán-rendi szerzetes németül írt szlavón nyelvtana először Eszéken jelent meg 1778-ban. A könyvtár példánya a 3. kiadásból származik (*Anleitung zur slavonischen Sprachlehre*, Buda, 1795).⁴⁹

Az élő idegen nyelvekkel kapcsolatban végezetül megemlítem az alkalmi versíróként ismert Paap János munkáját. Életéről nem sokat lehet tudni, a rendelkezésünkre álló adatok a 18–19. század fordulójáról származnak. Művét mai szóhasználatlaltal leginkább társalgási zsebkönyvnek nevezhetnénk. Címe elárulja tartalmát: *Hathangú ének. Avagy hat nyelveken folyó kérdezkedésekre s feleletekre egy formán elintéztetett magyar, deák, német, anglus, frantzia s orosz szükségesebb nemzeti beszélgetések* (Buda, 1796).⁵⁰

4.) Elméletről elméletre

Az egyes nyelvekkel külön-külön vagy együttesen foglalkozó szakmunkák mellett olyanokat is lehet találni a könyvtár állományában, amelyek mai fogalmaink szerint inkább az általános nyelvészet, a nyelvelmélet vagy éppen a fordításelmélet körébe sorolhatók. Ilyen Giovanni Francesco Fabrini da Fighine (1516–1580) olasz humanista munkája (*De la*

⁴⁴ Sz.M.X.31

⁴⁵ OO.IX.38/5

⁴⁶ DD.VII.45

⁴⁷ KÁFER István, *Nemzet és egyház a szlovák–magyar szellemi összefüggésrendszerben*, Magyar Sion, Új folyam 3/45(2009), 1. sz., 17–31; 24.

⁴⁸ QQ.IX.4

⁴⁹ Y.X.1

⁵⁰ PP.IV.31

teorica de la lingua, dove s' insegna con regoli generali, et infallibili a tramutare tutte le lingue ne la lingua latina, Velence, 1566).⁵¹

Gottfried Hensel (1687–1765) goldbergi evangélikus prédikátor, a hirschbergi iskola rektora a különböző nyelvek földrajzi elterjedését vizsgálta. 1730-tól jelentek meg az egyes kontinensek nyelvelterjedési térképeit tartalmazó munkái, 1741-ben valamennyi egy kötetben. A könyvtárban ennek a második kiadása van meg (*Synopsis universae philologiae, in qua harmonia linguarum grammaticae e natura vocum et geographice nova ratione eruitur. Illustrata mappis geographico-polyglottis*, Nürnberg, 1754).⁵² Különösen érdekes a „Miatyánk-térkép”: az imádság eleje minden ország területére az adott nyelven van beírva, így Magyarországra magyarul. A magyar szöveg latin betűs, de a térkép alján Hensel a rovásábécét is közli, Bél Mátyásnak a hun-szkíta rovásírást tárgyaló, fentebb említett műve alapján.

Magyar szempontból még fontosabbak Kalmár György (1726–1782) nyelvtudós, költő nyelvelméleti munkásságának dokumentumai. A világnyelvvel kapcsolatos elképzeléseinek lényegét az életmű kutatója, Hegedűs Béla a következőképpen foglalja össze: „Feltűnő, hogy Kalmár, habár igen jól ismeri a kortárs és korábbi világnyelv-tervezeteket, azok közös célkitűzésével nem ért egyet. Nem egy általános nyelvet akar létrehozni, hanem a nyelvekben lévő közöst akarja megmutatni s ahhoz jeleket társítani. Ami tervezetét egészen egyedülállóvá teszi, az az, hogy tervezetének jeleihez nem társít egy, megváltoztathatatlan jelentést, mivel elmélete szerint jelentésről csak szövegösszefüggésben lehet beszélni. Ebből következik, hogy a figuralitást nem *nyelvhibának* tekinti, hanem minden nyelv és megszólalás szükségszerű alapjának.

Nyelvelméletének – amely évtizedeken keresztül változatlan marad – gyökereit véleményem szerint Lambert, Wolff, Leibniz, talán Vico filozófiája mellett a 17–18. század ismeretelméleti szövegeiben és a pietizmus ideológiájában kell vagy lehet keresni.”⁵³ „Kalmár három nyelven, háromszor publikálta világnyelv-tervezetét. Az 1772-es latin nyelvű berlini változatnak nem kisebb a patrónusa, mint Johann Heinrich Lambert. [...] A három kötet a várható előfizetőket hivatott meggyőzni. A római olasz nyelvű kiadás már kiegészült egy nyelvfilozófiai bevezetővel, ezt átveszi a bécsi német nyelvű is. Végül ez lesz a legteljesebb, mert az időközben különböző tudós újságokban megjelent ismertetőkből is közül részleteket.”⁵⁴

A könyvtárban megvan a tervezetnek mind a három nyelvű kiadása: *Praecepta grammatica atque specimina linguae philosophicae sive universalis* (Berlin–Lipcse, 1772),⁵⁵ *Precetti di grammatica per la lingua filosofica, o sia, universale* (Róma, 1773),⁵⁶ *Grammaticalische Regeln zur philosophischen oder allgemeinen Sprache* (Bécs, 1774).⁵⁷ A nagy mű végül nem készült el, de a tervezet is elegendő volt ahhoz, hogy mindmáig fenntartsa a nemzetközi érdeklődést Kalmár György iránt. Hegedűs Béla megállapítja: „Valóban nem túlzás világhírről beszélni, különösen, ha figyelembe vesszük a magyarországi recepciójának hiányosságait.”⁵⁸

⁵¹ II.VIII.43

⁵² B.IX.31

⁵³ HEGEDŰS Béla, *Valóságos Kalmár György: Személy- és valóságreferenciák a források tükrében*, Doktori értekezés tézisei, Bp., 2004, http://xviii.iti.mta.hu/hb/hb_phd_tezisek.pdf

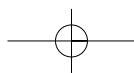
⁵⁴ HEGEDŰS Béla, *Prodromus: Kalmár György (1726–?) világáról*, Bp., 2008 (Irodalomtörténeti Füzetek, 164), 13.

⁵⁵ f.VII.24

⁵⁶ G.VII.33

⁵⁷ Sz.N.X.1/1

⁵⁸ HEGEDŰS, *Prodromus...*, i. m., 15.

5.) „A védelmeztetett magyar nyelv”

Az eddig felsorolt magyar vonatkozásokon túl a módszeresen feldolgozott magyar anyag legkorábban a szótárakban vagy ahhoz hasonló művekben jelenik meg. Ambrosius Calepinus (Ambrogio Calepino, 1450 k.–1510 v. 1511) olasz Ágoston-rendi szerzetes latin nyelvű értelmező szótárt szerkesztett (*Cornucopiae*, Reggio, 1502), ezt egészítették ki később más nyelvű értelmezésekkel, magyarral először az 1585. évi lyoni tiznyelvű kiadásban. Ezt a következő évben változatlan formában újranyomták, ebből van egy példány a könyvtárban (*Ambrosii Calepini Dictionarium decem linguarum. Ubi Latinis dictionibus Hebrae, Graecae, Gallicae, Italicae, Germanicae, Hispanicae et nunc primo Polonicae, Ungaricae atque Anglicae adiecta sunt*, Lyon, 1586).⁵⁹

Szenci Molnár Albert (1574–1639) latin–magyar és magyar–latin szótára először Nürnbergben jelent meg 1604-ben. A korábbi magyar szerkesztésű szójegyzékek tárgykörök szerint csoportosították anyagukat; Szenci munkája az első modern értelemben vett szótár, amelyik betűrendben közli a szavakat. A későbbi kiadásokhoz görög megfelelőik is társultak. A latin, görög és magyar anyagot német értelmezésekkel Johann Christoph Beer (1638–1712) egészítette ki, ennek a változatnak egy példánya van meg a könyvtárban (*Latino–Ungarico–Graeco–Germani cum innumeris vocibus, phrasibus, formulis loquendi et proverbiiis cum quantitate syllabarum; Dictionarium Ungarico–Latino–Germanicum innumeris vocibus Ungaricis formulisque loquendi Latine redditus. Cui inspersa sunt usitatoria proverbialia Ungarica*, 1–2, Nürnberg, 1708).⁶⁰

Pápai Páriz Ferenc (1649–1716) polihisztor, külföldi egyetemeken orvosi oklevelet és filozófia doktori címet szerzett. A nagyenyedi református kollégiumban görög nyelvet, filozófiát és természettant tanított. A Szenci hasonló munkájára alapuló latin–magyar és magyar–latin szótára először Lőcsén jelent meg 1708-ban. Bod Péter átdolgozta (Szeben, 1767). A könyvtárban ennek a változatnak egy késői kiadása van meg (*Dictionarium Latino–Hungaricum; Dictionarium Ungaro–Latino–Germanicum*, Szeben–Pozsony, 1801).⁶¹ Ebben a latin–magyar részhez német értelmezések is csatlakoznak.

Teljes egészében magyar nyelvű az elsősorban költőként számon tartott Baróti Szabó Dávid (1739–1819) nyelvészeti munkája, amelynek címe pontosan kifejezi tartalmát: *Kisded szó-tár, melly a' ritkább magyar szókat az A.B.C. rendi szerént emlékeztető versekben elő-adja* (Kassa, 1784).⁶²

Nem tekinthető hagyományos értelemben vett szótárnak, mégis ebben az összefüggésben említendő a könyvtár Comenius-kiadása. Az Európa-szerte elismert cseh pedagógus, Joannes Amos Comenius (Jan Amos Komenský, 1592–1670) munkásságának magyar vonatkozása, hogy 1650–54-ben a sárospataki református kollégiumban tanított. Nyelvpedagógiai újításának lényege, hogy a formális grammatikai oktatás helyett a tárgyi és a nyelvi ismeretek elsajátítását összekapcsolta. Úgy vélte: az egyes témakörökhöz tartozó szavakat és azok pontos jelentését a tanulóknak először anyanyelvükön kell megismerniük, így könnyebben megtanulják latin megfelelőjüket. Comenius elő is írta, hogy tankönyveikhez a latin szöveg mellé el kell készíteni a nemzeti nyelvű fordítást. Így egymásra épülő tankönyveinek igen sokféle változata készült el. Különösen érdekes az *Orbis Pictus* (első megjelenése: Nürnberg, 1669), amelyben a tananyagot képek szemléltetik. A könyvtárban egy latin–magyar–német–szlovák redakció található, Szombathy János (1749–1823) sárospataki tanár munkája (*Orbis pictus, in Hungaricum, Germanicum et Slavicum translatus, et hic ibive emendatus. A világ le festve. Die Welt in Bildern. Swet namalowany*, Pozsony, 1798).⁶³

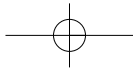
⁵⁹ DD.II.17

⁶⁰ G.V.24-25

⁶¹ F.VI.10/1-2

⁶² Sz.V.VII.7

⁶³ Sz.S.IX.4

A kifejezetten a magyar nyelv grammatikáját tárgyaló művek közül a könyvtárban található legkorábbi a jezsuita Pereszlényi Pálnak (1631–1689), a nagyszombati egyetem tanárának latinul írt magyar nyelvtana. Szenci Molnár Albert hasonló munkája (*Nova grammatica Ungarica*, Hanau, 1610) után ez a második teljes áttekintés, amelyik mondattant is tartalmaz. Elsőként rendszerezi és foglalja szabályokba a katolikus helyesírást. Először 1682-ben jelent meg Nagyszombatban. A Klimo-gyűjteményben a második kiadásból őriznek egy példányt (*Grammatica linguae Ungaricae*, Nagyszombat, 1702).⁶⁴

Időrendben Kalmár György *Prodromusa* következik (*Prodromus idiomatis scythicomogorico-chuno-(seu hunno)-avarici*, Pozsony, 1770).⁶⁵ Ez nem rendszeres nyelvtan, hanem a magyar nyelvhez kapcsolódó grammatikai, helyesírási és prozódiai megjegyzéseket tartalmaz, új szavak bevezetését javasolja. A munka a kortársak körében teljes értetlenséget és elutasítást váltott ki.

Beregszászi Nagy Pál (1750 k.–1828) az erlangeni egyetemen, majd a sárospataki református kollégiumban a keleti nyelvek tanára. Németül írt magyar nyelvtant (*Versuch einer magyarischen Sprachlehre*, Erlangen, 1797).⁶⁶ A finnugor nyelvrokonság elméletét elvetette, a magyart a törökkel és más keleti nyelvekkel hasonlította össze.

A felvilágosodás korának nyelvművelő törekvéseihez kapcsolódnak a nemesi-nemzeti reformmozgalom képviselőinek röpiratai. Ilyen a testőrírő Báróczy Sándor (1735–1809) írása: *A védelmezett magyar nyelv. Vagyis a deákság mennyire szükséges voltáról való kettős-beszélgetés* (Bécs, 1790).⁶⁷ Rácz Sámuelnek (1744–1807), a magyar nyelvű orvosi tankönyvirodalom megalapítójának vonatkozó műve: *A nemes magyar nemzethez rövid emlékeztető beszéd, mellyben meg-mutattatik, hogy Magyar-Országban lehet, s kell-is a magyar nyelvet és a magyar tanításokat fel-állítani, és hogy az universitasnak Pest leg-jobb hely* (Bécs, 1790).⁶⁸ Bízunk benne, hogy ezt az állítást megbocsátják a pécsi universitashoz tartozó könyvtár rajongói, akik 2010-ben éppen az alapító születésének háromszázadik évfordulóját ünnepelték.

Remélem, ebből a rövidke ízelítőből is kitűnik, hogy a könyvtár bőséges grammatikai anyaga sok egyetemi szakdolgozathoz, PhD- vagy akár akadémiai doktori értekezéshez szolgálhat forrásul. Ráadásul a 19. századtól rohamosan növekszik a kapcsolódó tételek száma. Lehetne tehát válogatni korszakok, nyelvek, műfajok és még számtalan szempont szerint, egy-egy területhez tartozó munkák nemzetközi és magyar összefüggéseit, filológiai és elméleti hátterüket részletesen megvizsgálva – kiindulásul a további kutatásokhoz.

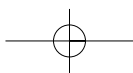
⁶⁴ DD.IX.22

⁶⁵ Sz.D.III.25

⁶⁶ Sz.O.VIII.20

⁶⁷ Zs.VIII.19/11

⁶⁸ OO.IV.12/1

N A G Y I M R E

„MINT HA MIND AZON ÚT VESZTŐ LABIRINTUS KERTEKBE JÁRNÁNK“

A „tisztos színlelés“ nyelvi akciói Faludi Ferenc *Constantinus*-drámájában
(A jezsuita iskoladráma dramaturgiai problémái)

Mielőtt a *Constantinus* elemzésébe foglalnánk, röviden összefoglaljuk Faludi Ferenc másik színműve, a szintén világi tárgyú *Caesar* vizsgálatának általunk leszűrt legfontosabb tapasztalatait. Ezek a megfigyelések a színműnek és annak a nyelvközpontú dramaturgiai elméletnek az érintkezésbe hozásával kapcsolatosak, amelyet korábbi írásainkban dolgoztunk ki.¹ Dramaturgiai elképzelésünk alap gondolata, hogy a drámai mű – a műfaj természetéből adódóan – többnyelvű szöveg, amelyet nyelvváltozatok, azaz lektusok, tehát szekunder szemiotikai kódok alkotnak. Ebben az értelemben tekintjük a drámát lektusmezőnek. Az egyes nyelvváltozatok a szereplőkhöz mint beszédforrásokhoz vannak kötve. A lektusmező, amely a drámában eleve adott, akkor telik meg kommunikációs feszültséggel, ha az egyik beszédváltozat agresszív kódként lép fel, s domináns nyelvi szerepre törve uralni kívánja a drámabeli diskurzust. Az így keletkezett feszültségből nyelvi tusák következnek, ezek alkotják a dráma jeleneteinek dialógusait.

A *Caesar Aegyptus földén* – amelynek szerzőjét az eredeti olasz nyelvű szöveg, a magyar nyelvű átültetés és a kéziratos másolat által képzett szövegközi térben helyeztük el – olyan dramatizált mű, amelyben (a XVIII. századi szcenikai gondolkodásra jellemzően) a cselekmény gerincét képező akciók a díszletek mögötti drámai térbe helyeződnek, a látható (vagy elképzelhető) színpadon pedig nyelvi eseményekre kerül sor. Ezek az aktusok a drámában kiképzett két, ellentétes logikájú nyelvváltozat találkozásának verbális közegében artikulálódnak. E milióban a „napkeleti nemzetség” képmutató, álságos beszédmódja szembeesül a „római virtus” átlátható, világos szóhasználatával, amely utóbbiban a beszélők szándéka szerint, szemben az előbbivel, a jelölő és a jelölt szoros kapcsolatban áll. Michel Foucault-nak (a XVIII. század nyelvészleletét is jellemző) episztémé-váltással kapcsolatos fejtegetése alapján² úgy véltük, hogy a dráma egyiptomi szereplőihez köthető keleti beszéd a jelölőt és a jelöltet adott esetben eltávolító vagy elszakító reprezentációs logikát működtet, amelynek értelmében (kissé most leegyszerűsítve) a dolog nem az, ami, hanem az, aminek mutatja magát. E manipulált jelalkalmazással szerez kezdetben kommunikációs fölényt a szituációt az előtörténetben Pompejus³ megölésével létrehozó Achilles, az agresszív kód beszélője. Caesar győzelme viszont a hasonlóságon alapuló jelviszony rehabilitációját jelenti.

Mivel a fortélyos beszéd a *Constantinus Porphyrogenitus*ban is szituációt előidéző szereppel bír, e nyelvhasználat elemzését célszerűnek látszik Ludwig Wittgenstein elmélete

¹ Nagy Imre: *Iskola és színház. Csokonai vígjátékai és a magyar iskolai komédia*. Bp., Balassi Kiadó, 2007., különösen 28-43.

² Michel Foucault: *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája*. Ford. Romhányi Török Gábor. Bp. Osiris Kiadó, 2000., különösen a *Reprezentáció* c. fejezet: 65-98.

³ A történelemből is ismert szereplőket a szövegben használatos névalakban említjük.

felől is szemügyre venni. Előzménynek tekinthető, hogy a *The Claim of Reason (Az ész igénye)*⁴ szerzője, a Wittgenstein nyelvelméletét behatóan elemző Stanley Cavell a tragédiát, jelesül Shakespeare műveit abban az összefüggésben tekinti a szkepticizmusra adott válaszként, miszerint az igazi tudás, alapvetően nyelvi okokból, az én számára elérhetetlen. Othello hirtelensége, a szerelemtől a mardosó kételyig vezető rövid útja a szkepticizmus ritmusát követi.⁵ A *Filozófiai vizsgálódások* szerint a nyelvtan a szavak használatát a nyelvi eszközök alkalmazását előíró szabályok, kritériumok alapján teszi lehetségessé. Állításaink tehát kritériumokon alapulnak, ami azt jelenti, hogy a tény vagy igazságfeltétel nyugszik kritériumokon, és nem megfordítva. Azaz a kritériumok, a nyelvi eszközök használatát előíró szabályok nemcsak nyelvünket, hanem tudásunkat is behatárolják. „Hogy valami a tárgyak mely fajtájához sorolható, azt a grammatika mondja meg.”⁶ Nyelvünk határai azonosak tudásunk határaival. „A nyelvvel harcolunk. A nyelvvel harcban állunk” – írja Wittgenstein más helyen a tudás és a nyelv összefüggéséről, örök küzdelméről.⁷ Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az emberi életforma, a közös emberi cselekvési mód nyelvi feltételeken nyugszik. A grammatika tehát a mindenkori beszélgetőtárs, a másik ember szavaiba vetett bizalomra épül. Ez a bizalom, írja Kállay Géza Cavell nézeteit wittgensteini összefüggésben elemző tanulmányában: „annak a meggyőződésnek a mindennapos megjelenési formája, hogy a Másik úgy használja a szavakat, ahogy én, hogy ugyanúgy »ítélünk« meg egy helyzetet, méghozzá abban az értelemben, hogy majd ugyanazzal a kifejezéssel fogjuk illetni.”⁸ Csakhogy a dolgok és a szavak ezen állása szerint megvan a szabálytól való eltérés lehetősége. „Azokat a problémákat – írja Wittgenstein –, melyek nyelvi formáink félreértelmezéséből keletkeznek, *mélység* jellemzi. Mélyen nyugtalanító problémák; olyan mélyen gyökereznek bennünk, mint nyelvünk formái, és jelentőségük nyelvünk fontosságával vetekszik.”⁹ A közös életformából, összehangoltságából való – akaratlan, kényszerű vagy rosszhiszeműen szándékos – kiszakadás helyzete, alkalmá gyakran fennáll. E kiszakadás félrevezető szándékú, pusztítóan ellenséges, vagy akár pozitív cél érdekében, manipulatív szándéktól vezérelt nyelvi cselekedetei, valamint ezek következményei képezik az egyik drámatípusnak – amelyet egy korábbi tanulmányunkban, Bécsy Tamás drámaelmélete kapcsán, negyedik modellnek is neveztünk –, a cseldrámának a tematikáját.¹⁰ E színműfajtaéhoz tartozik, véleményünk szerint, a *Caesar*, és a *Constantinus* is, részben.

Ha semmit sem tudhatunk teljes bizonyossággal, bár a kritériumok biztosítva vannak, akkor a probléma nem ismeretelméleti, hanem egzisztenciális természetű. A cseldráma tehát az emberi létezés egyik rendkívül kritikus sajátosságára reagál oly módon, hogy az egyik szereplő (gyakran ártó, esetleg javító szándékkal) visszaél mások bizalmával, azzal, hogy a kritériumok, mint Cavell írja, nem arról tudósítanak, „hogy valami így vagy úgy van, hanem arról, hogy valami *így vagy úgy van*”. Ahogy például Jago kitűzi a húség jelét,

⁴ Stanley Cavell: *The Claim of Reason. Wittgenstein, Skepticism, Morality and Tragedy*. Oxford, Oxford University Press, 1973.

⁵ Stanley Cavell: *A tudás megtagadása Shakespeare hat darabjában*. Ford. Komáromy Zsolt. Helikon 1998. 4. 462-494.

⁶ Ludwig Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. Ford. Neumer Katalin. Budapest, Atlantisz, 1992. § 373. 172.

⁷ Ludwig Wittgenstein: *Észrevételek*. Ford. Kertész Imre. Budapest, Atlantisz, 1995. 22.

⁸ Kállay Géza: *Stanley Cavell: filozófia és irodalom mint a kétely és a bizalom szövegei*. Helikon 1998. 4. 511-531., i. h. 527.

⁹ Ludwig Wittgenstein 1992. 79.

¹⁰ Nagy Imre: *A negyedik modell? A drámai műfajokról és nyelvalakzatokról* = Jákfalvi Magdolna és Kékesi Kun Árpád, szerk.: *A színháztudomány az akadémiai diszciplínák rendjében*. Budapest, L'Harmattan, 2009. 117-126.

„jelét csupán”. Mert a cselzővő tudja, hogy a másik szereplő, adott esetben Othello, a cselzővő áldozata, az intrikushoz csak a nyelv és egyéb kommunikatív jelek alapján képes viszonyulni.¹¹ Általánosan szólva, a másikkal való viszony két alapformája a bizalom és az óvatos kétely. Othello Jágóval szemben a bizalom, Desdemonával szemben pedig a radikális kétely álláspontjára helyezkedik. (Mintha valóban a nevében rejlő démont látná benne.)

A típushoz tartozó jezsuita drámák a nyelvhasználat szerzőik által felismert veszélyeire reagálnak. E nyelvi krízis szempontjából közvetlen tapasztalatuk az udvari ember Baldassare Castiglione által megkonstruált ideálképének eltorzulása, amelyet Faludi Ferenc és kortársai számára Baltasar Gracián *Oráculo manualja* közvetített, amelyet Faludi át is ültetett magyar nyelvre. A jezsuita korpusz legértékesebb darabjai ezt a krízist érzékelik, s meglehetősen szűkre korlátozva a gyanútlan bizalom megalapozottságát, a szereplők sorsán keresztül inkább óvatos kételyre intik a színművek befogadóit. Caesar hamar felismeri (dramaturgiai szempontból túlságosan is hamar) Achilles „tsalóka mesterkedés”-ének, „alattomban kereskedő mesterség”-ének ártó szándékait, Basilius, a *Constantinus*-dráma dramaturgiai mozgója pedig eleve az előrelátó, körültekintő kétely álláspontjára helyezkedik az intrikus Romanusszal szemben. Romanus ugyanis azzal a csellel akarja saját fiát Leó császár trónjára ültetni – a vér szerinti örökös, Konstantínus helyett –, hogy kitálálja az elcsereült gyermekek (különböző drámákban gyakran kiaknázott) meséjét. Az óvatos Basilius azonban eleve gátat emelt Romanus törekvései elé: valóban végrehajtotta egykor a gyermekcserét, amit Romanus még csak nem is sejt, ő ennek csak hírére kelti, így „meséjével” önmaga, saját terve ellen, Basilius és Konstantínus érdekében dolgozik.

Mielőtt fejtegetésünket folytatnánk, összefoglaljuk az interpretáció szempontjából mindig tanulságos filológiai tényeket. A *Constantinus* elveszett összvegét 1750-ben adták elő Nagyszombatban.¹² Ehhez egy ma lappangó program készült, amelyet Tarnai Andor 1968-ban publikált.¹³ Ez a darabmal kapcsolatos legrégebbi szövegemlékünk. Az előadott művet Faludi átdolgozta, s ez a szöveg (a textológia nyelvén: az ultima manus) lett az alapja a drámára nézve Révai Miklós kiadásának. (*Faludi Ferenc költeményes maradványai*, Győr, 1786–1787., második, javított kiadása: Pozsony, 1787.), Toldy Ferenc ezt követte 1853-ban megjelent edíciójában (*Faludi Ferenc minden munkái*). Az alapul vett szövegnek két másolatát ismerjük, mindkettőt az OSzK őrzi (egyik az ún. Bartakovics-féle gyűjteményben, a másik külön kötetben található). A művet 1754-ben Egerben is színre vitték, ehhez *Ajánlás*, *Előljáró beszéd* és program is készült. Két másolata található a Budapesti Egyetemi Könyvtárban.¹⁴ A jezsuita drámák kritikai igényű kiadása 1992-ben Révai szövegét és a BEK kidolgozottabb másolatát vette alapszövegül.¹⁵ Elemzésünkhöz e kiadvány Révai-féle változatát használtuk. A mű szerzőjét, mint a *Caesar* esetében is, az ismeretlen eredeti, a fordítás és a másolatok által képzett szövegek közötti térbe kell helyeznünk, miközben ezúttal is nyomatékosan hangsúlyozzuk annak a ténynek a fontosságát, hogy

¹¹ Ezzel összefüggésben tételeztük fel idézett tanulmányunkban, hogy az *Othello* olyan értelemben többnyelvű dráma, hogy a szereplők egy része ismeri a jelviszonyra reflektálni képes velencei nyelvhasználatot, ezt aknázza ki démoni furfanggal Jago, Othello viszont efféle jelhasználatra képtelen, mindig hasonlóságot tételez fel a jelölő és a jelölt között, s Jagóra nézve a hűség jele mögött valódi hűséget képzel.

¹² Staud Géza: *Faludi Ferenc és az iskolai színjátszás*. Irodalomtörténeti Közlemények 1981. 3. 305-312., h. h. 310.

¹³ Tarnai Andor: *Faludi Constantinus-drámájának programja*. Irodalomtörténeti Közlemények 1968. 5. 563-566.

¹⁴ *Jezsuita iskoladrámák (Ismert szerzők)*. Sajtó alá rendezte Alszegehy Zsoltné, Czibula Katalin és Varga Imre. Budaapest, Argumentum Kiadó, 1992. Régi Magyar Drámái Emlékek XVIII. század. 4/1. 147-150, 208-210.

¹⁵ *Jezsuita iskoladrámák (Ismert szerzők)* 81-146, 151-208.

a világi tárgyat a magyar nyelvváltozatok közegeben Faludi dolgozta ki. Ezért tekintjük a drámát a Faludi-életmű részének.

A *Constantinus* szekunder nyelvváltozatokból szőtt, többnyelvű szövegét négy beszédalakzat képezi. A *Caesar* két domináns lektusához képest ez a bővülés kétségtelenül a jezsuita drámákban megfigyelhető nyelvi fantázia erősödését jelzi Faludinál, ugyanakkor viszont, mint látni fogjuk, a dramaturgiai koncepció egységének felbomlását is jelzi, ez pedig a szerzőt foglalkoztató embereszmény, az udvari ember ideálképének széthasadásából következik. Ezért igazat adunk ugyan Sárközy Péternek, aki azt hangsúlyozta, hogy a *Constantinus* a szerinte színtelenebb *Caesar* után „igazi dráma, igazi konfliktusokkal, valóságos érzelmekkel és főleg igazi párbeszédekkel”,¹⁶ ám ez a gazdagodás megítélésünk szerint inkább epikus természetű, amely a harmadik felvonástól szétfeszíti a dráma boltozatának ívét. A szituációt, mint erre már utaltunk, Romanus önző törekvése hozza létre, melynek remélt eredményeként saját fiát ültethetné Bölcs Leó trónjára. Mivel azonban a gyermekek kicserélése Zoé császárné és Basilius titkos akciója révén valóban megtörtént (amit egy megfellebbezhetetlen hitelű levél igazol, ezt Zoé saját kezével írta, s Basiliuson kívül még három tanú látta el aláírásával), Basilius előrelátó ellenakciója (a levélben felüntetett személyek közül immár egyedül ő van életben) megelőzte Romanus szándékát. A gyanakvás légkörével átitatott bizánci udvar kombinációs logikája jegyében tehát az elhárító védekezés megelőzte magát a tettet, amelynek ellenszerül kívánt szolgálni. Basilius olyan sakkjátékos, aki belelát ellenfele fejébe. Nem csupán azt tudja, hogy az mire gondol, hanem azt is, mire fog gondolni. Ezáltal, mint Szauder József megfigyelte, valóban „a látszatvilág rémei kísértének” az udvari ember alakváltozatai által ihletett Faludi művekben, kivált a *Constantinusban*.¹⁷ A *Constantinus* szereplői tétován tapogatóznak a titkos tervekkel áthálózott világ színlelő szereplői között, ahol az emberek arcát maszkok fedik. „Én tsak azokról teszek vallást, a’ miket tulajdon szájából hallottam Basiliusnak. Szívét nem láthattam, igazán járt-e, vagy félre” – mondja Leontzius az őt megfigyeléssel megbízó Romanusnak.¹⁸ Leontzius szavai a dráma alapproblémájának sötétlő mélyére világítanak. A másik emberhez csupán kommunikatív jelek alapján vagyunk képesek viszonyulni, ahogy Wittgensteintől tudjuk. De már Castiglione is sejtette ezt: „Lelkünkben ugyanis annyi rejtkehely és annyi zug található, hogy lehetetlen, hogy emberi ész kiismerhesse az ott rejtőzködő színleléseket” – állapította meg.¹⁹

A négy domináns lektus: a két elcserélt, ezért majd identitásválsággal küzdő ifjú, Artémus és Konstantínus²⁰ (Leó halála óta két évtized telt el) baráti érzelmekkel áthatott beszéde (1), Fókás (Toldynál: Phokasz) „Fő Hadi Vezér”-nek, az udvari eszményből kiszakadt „hadi ember”-nek megnyilatkozásai (2), ezek mellékszólamként kísérik a két cselzővő egymással szemben működő beszédalakzatait. Basilius „tisztos” (3) és Romanus „tisztességtelen” színlelésének (4) bőségesen áradó nyelvi aktusai alkotják a szöveg (és a dramaturgiai szerkezet) gerincét. A jelviszony manipulatív kezelése, reprezentációs logikája azonban rokonítja a két egymással szembenálló intrikus megnyilatkozásait, közös bennük a látszatvilágot szolgáló beszédkultusz: „hogyan mutassuk magunkat annak, ami nem vagyunk.”²¹

A két ifjú fonák helyzetével összefüggésben az információk két elkülönülő szintjének fontos szerepet kell tulajdonítanunk a bonyodalom szempontjából. Ez is fontos jellemzője a csel-

¹⁶ Sárközy Péter: *Faludi Ferenc (1704–1779)*. Pozsony, Kalligram, 2005. 130.

¹⁷ Szauder József: *Faludi udvari embere*. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 1941. 43.

¹⁸ *Jezsuita iskoladrámák (Ismert szerzők)* 125.

¹⁹ Baldassare Castiglione: *Az udvari ember*. Fordította, jegyzetekkel, utószóval ellátta Vigh Éva. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2008. 116.

²⁰ Más névalak szerepel a mű címében és a szereplő nevéként.

²¹ Szauder József 1941. 42.

drámának. Artémius ugyanis a dráma világában Konstantínus nevében szerepel, Konstantínus viszont Artémiusén. Basilius kivételével így tudják a szereplők, természetesen Romanus is, aki tehát valójában Konstantínust véli fiának, és ez is őt atyjának. Csakhogy, mint ismeretes, a drámai mű szövegének a dialógusok és az úgynevezett szerzői instrukciók mellett fontos összetevői a nevek, így jön létre a drámai művekben a NÉV – *instrukció* – dialógus hármassága. Ennek következtében a *Constantinus* NÉV-aspektusa fontos bonyodalomképző tényező. Az árulkodó NÉV a szereplők információhorizontjához képest, akik nem ismerik a valódi neveket, felettes tudást hoz létre. A szereplők által Konstantínusnak nevezett szereplőt a szerző eleve Artémiusnak nevezi, és megfordítva. Szerzői tudását (amely ebben a vonatkozásban egyedül Basiliuséval azonos) a mű megalkotója már a játék kezdete előtt megosztja az olvasókkal, illetve a nézőkkel *A' Beszélgetők* című függelékszöveggel, amely a szereplőknek a szöveg elé illesztett lajstroma. Ebben ez olvasható: „KONSTANTÍNUS. Artémius' neve alatt”, illetve „ARTÉMIUS. Romanus fia, mind azon által Konstantínus neve alatt.”²² Amiből, főként a szöveg olvasója számára, az a furcsaság következik, hogy ARTÉMIUS Artémiusnak szólítja Konstantínust, és fordítva. A szerzői (és befogadói) tudás, valamint a szereplői tudás közti különbség így módon válik feszültségképző tényezővé, amely által a látszat és a valóság elkülönülése mintegy megtestesül. A beavatott Basiliusnak pedig információfőlényből származó dramaturgiai lépéselőnyt biztosít, bár még pártfogoltja előtt is titkolóznia kell:

KONSTANTÍNUS: Kivel vagyok beszédbe? Basiliussal e? Nem! inkább el hiszem, hogy csak álmodozom. Mert Basilius' szájából még a' félét nem hallottam, a' mi a' jámborsággal, betséggel, igazsággal öszve nem férne.

BASILIUS: Nem álom játék, Artémi! Nem! ébren vagyunk mind a' ketten. Basilius beszél Artémiusnak.

KONSTANTÍNUS: Nem figyelmezek tovább reád, ha mászt nem hallok tőled. Előbb csak a' szépet, 's jót, az istenes erköltsöt, jámborságot szoktad vala dítserni; most egyenes ellenében árulásra, hit szegésre, fertelmes gonoszságra kiztetsz.

BASILIUS: Ha jól érted, mind nyelvemnek, mind eszemnek járását: azon igaz tsapásán vagyunk most is a' szépséges erköltsnek; jól lehet igen tanátslom a' Tsászári trónusnak számodra el foglalását. Se akkor előbb meg nem tsaltalak, se most utóbb nem akarlak meg tsalni.²³

A trónörökös tiltakozik, mert tiszta lelkű ifjú, és mert Romanus fiának véli magát. A *Constantinus*ban is, miként a *Caesar*ban, titkok hálója borul a szereplőkre, s mint ott, itt is „ki kell fejteni a mesét”, ami majd a titokgazda feladata lesz. De nem könnyű kivárni a megfelelő pillanatot:

KONSTANTÍNUS: Mennél tovább halgatlak, annál kevesebbet értek. Azt kívánni, hogy Konstantínus menjen a' Királyságra, és egyetembenn tőlem azt, hogy Konstantínust ki szorítsam a' Királyságból: tsoda dolog. Nékem úgy tetszik, hogy egybe veszett, és egy mással ellenkező kívánságok ezek.

BASILIUS: Jobb időre hagyom ennek a' titoknak ki fejtését. Add meg magadat azonbann, fogadd szómat, engedj kérésemnek.²⁴

Konstantínus kételyével szemben Basilius előlegezett bizalmat kér védencétől. Az *anagnórisz* dramaturgiai késleltetése, Basilius óvatos taktikája, mint az idézett jelenetből is

²² *Jezsuita iskoladrámák (Ismert szerzők)* 82.

²³ *Jezsuita iskoladrámák (Ismert szerzők)* 96.

²⁴ *Jezsuita iskoladrámák (Ismert szerzők)* 97.

látható, a fiatalok esetében szükségképpen identitásválságot eredményez. „Engem’ is itt hagytak – mondja a trónörökös az események forróján –, ’s most nem tudom, ki légyek?”²⁵ Ezt a lelki krízist, a „ki légyek?” dilemmáját azonban a szerző éppen csak jelzi. A pszichológiai folyamat helyére – mint az iskoladrámákban oly gyakran – didaktikus megoldás kerül, mégpedig a *Biblia* tekintélyével alátámasztva, amit ebben az esetben Salamon király próbájának nevezhetünk,²⁶ ahol a gyermek helyére az ország kerül, amit a trónért való küzdelem kettészakítana. Ezúttal is a jussáról lemondani kész vetélkedő igazolja a maga jogosultságát. A magát Konstantínusnak hitt Artémios gyanakszik, s kijelenti: „halálos bajvívással is meg verekedem azokkal, a’ kik ki akarják tekerni kezemből” a királyi pálcát. Ezzel szemben Konstantínus, hogy elkerülje hazája „keserves romlását”, kész lemondani minden jogosultságáról.²⁷

Faludi erős kötődését az udvari ember barokk eszményéhez mi sem bizonyítja erősebben, mint az a dramaturgiai megoldás, hogy a Baldassare Castiglione által nyelvi formába öntött emberideál legpozitívabb aspektusát a drámának – a mű végére az őket megillető helyzetbe kerülő – ifjú szereplői képviselik. A szerző ezzel a megoldással a múlt hangját mintegy a jövő időbe helyezi. Főként Konstantínus alakja nyitja meg ezt a távlatot, de a végkifejlet felől szemlélődve, kisebb mértékben ugyan, de Artémios is. Ők azok, „akiknek egymás iránti szeretete – mint Castiglione írta – felbonthatatlan és mindenféle megtévesztéstől mentes, és az azonos hajlamnak köszönhetően a halálig kitart.”²⁸ A cselekmény során a leendő császár fokról fokra birtokba veszi az udvari ember antikvitásból örökölt kardinális erényeit, a mértékletesség és a józan gondolkodás képességét (amikor kész elfogadni alárendelt helyzetét, illetve mikor az ország érdekében lemondana a trónról), a bölcs belátás készségét (trónra lépve segítségül hívja korábbi ellenfeleit) és az igazságosság szellemét (minden szereplőt az udvari rend megfelelő pontjára helyezve). Konstantínusnak a drámát befejező megnyilatkozása már azt a *monarchát* idézi elénk, akiben megtestesül a *cortegiano* eszménye. Lezárja a színlelés és gyanakvás korszakát, s megnyitja a tiszta tekintetek és a kölcsönös együttműködés új korszakát: „A’ múlt dolgokat el kell felejteni. Szűnjön meg minden háború, és villongás. Térjen vissza az Udvarnak Fő tagjai között az egyesség. Uralkodjon minden szegletén az Országoknak a’ törvényes igazság, okos rend tartás, egy máshoz való igaz barátság. Távul legyenek a’ felylyebbezesek, irígységek, árulások, gyanuk, és félelmek. Az én mostani méltóságom a’ ti ajándékok. Fogadom, reátok fog áradni minden ki telhető bőséges kedveskedéssel.”²⁹ Szavai józan ítélőképességről, mesterkéltég nélküli, s éppen ezért meggyőző őszinteségről tanúskodnak. Egy identitását elnyert ifjú megnyilatkozását hallottuk. Ez lesz az a konstruktív kód, amely a szituatív fölény birtokában helyreállítja a dráma világának kommunikációs rendjét – miként a *Caesar*-drámában a címszereplő harcoló feleket megbékítő szavai –, s ez teszi lehetővé, hogy a szereplők elnyerjék az udvari ember képviselőnek esélyét a fejedelem szolgálatában. A meggyőző beszéd itt, e pillanatban válik a társas együttélés biztosítékává. Ahol a konstruktív kód birtokosa mértéktartással és nyitottsággal tölti be irányító és közvetítő szerepét a közlések rendjében. Ahogy Castiglione írta: „Nagyon szeretném tehát, hogy a mi udvari emberünk tartson szem előtt egy szabályt: nevezetesen, hogy ebben és minden más cselekedetében legyen inkább körültekintő és visszafogott, mint merész, és vigyázzon, nehogy abba a tévedésbe essen, hogy úgy gondolja, mindentudó.”³⁰

²⁵ *Jezsuita iskoladrámák (Ismert szerzők)* 128.

²⁶ A híres salomoni ítéletre hivatkozunk: *Királyok III. könyve* 3, 16-28.

²⁷ *Jezsuita iskoladrámák (Ismert szerzők)* 120.

²⁸ Castiglione 2008. 117.

²⁹ *Jezsuita iskoladrámák (Ismert szerzők)* 146.

Castiglione beszélgetői az urbinói palotában szavaikkal alkották meg a tökéletes udvari ember ideálképét. (Az *Il libro del Cortegiano* 1528-ban látott napvilágot Velencében.) Ebben a világban a nyelv teremtő erővel bír. Még a szerelmet is szavak táplálják, olykor szavak által születik. Az udvari ember második könyvében az egyik szereplő elbeszéli, hogy egy hölgy a barátnője elbeszélése alapján beleszeretett egy férfiba, akit addig még csak nem is látott, majd ennek a hölgynek kedveséhez írt leveleit olvasva egy harmadik nő is, elképzelve, milyen is lehet a levelek címzettje, „megitta a másnak szánt szerelmi mérget”. A cortegiano létezési módját, tehát magatartási stratégiáját a nyelvhez való viszony határozza meg. Fő képessége a meggyőzés, a szóbeli befolyásolás művészetének ismerete. „Mint társalgás, a *conversazione* a szó művészete, amely a retorika szabályaira épül, és annak eszközeivel, alakzataival él. A társalgás jelöli ugyanakkor azokat a társadalmi, interperszonális kapcsolatokat is, ahol a társalgás zajlik: a kommunikáció olyan sajátos, társadalmilag meghatározott módját, amely a társas élet formáit és normáit kodifikálja szavak, gesztusok és viselkedési szabályok révén. A társalgás retorika és etika sajátos összhangjából épül fel: szavak és tettek, mozdulatok, arckifejezések, szimbolikus jelek, fiziognomikus jelentések sajátos együttese” – írja erről Vigh Éva.³¹ A társalgási fortélyok ismerői képesek hibátlanul kibontani a kommunikációs akadályok csapdájából a másik fél nekik címzett üzenetét. Olyanok, mint az urbinói beszélgetők által említett luccai kereskedők, akik, amikor a befagyott Dnyeper egyik partján állva nem hallották meg a folyó túlsó partján álló orosz kalmárok szavait, mert e szavak a nagy hidegben megfagytak a Dnyeper jege fölött, nem törődtek bele a kapcsolat megszakadásába. A luccaiak ugyanis rámerészkedvén a jégre, tüzet raktak a folyó közepén. És a szavak, amelyek egy órán át meg voltak fagyva, kezdtek felengedni, majd suttogva leereszkedtek, a luccaiak megértették őket, s így el tudták háritani a számukra előnytelen üzletből származó kárt.³² Ám az udvari ember olyan szavakat is ismer, amelyek, ha kell, felemelt pengeként működnek, és olyanokat, amelyeket nem képes felolvasztani a leghevesebben lángoló tűz sem, vagy ha igen, a lángokban a kíváncsi füleket megtévesztő módon megváltoznak suttogó üzeneteik. Az udvari ember igazi fegyvere nem az oldalán hordott kard, hanem a nyelve. A hangok hallható és a gesztusok látható beszéde. Legfőbb erénye a viselkedés egészére kiterjedő fesztelen könnyedség, a kerülése, mellőzése minden modorosságnak, mesterkélt ségnek. Az erőfeszítés ügyes elrejtése a fesztelenség látszata mögé: a leplezés, a *disszimuláció* művészete. Ez a könnyed habitus, persze, valójában olyan mesterkélt ség, ami nem látszik. Ezért elválaszthatatlan a szimulációtól, a színleléstől, azaz attól, amikor a dolgot hamis színben láttatjuk, amikor olyannak mutatjuk magunkat, amilyenek nem vagyunk. „A *dissimulatio* etikai értelemben olyan viselkedést jelent, amellyel az ember eltitkolja, elrejtí bizonyos tulajdonságait vagy gondolatait, ha azok kinyilvánítása az adott körülmények között nem lenne szerencsés. A *simulatio* viszont a színlelés másik oldala, amikor olyan tulajdonságokat mutatunk ki, vagy olyan gondolatokat fejezünk ki, amelyekkel valójában nem rendelkezünk, illetve lelkünk mélyén nem értünk egyet velük, az adott helyzet azonban ezeket várja el.”³³ A két fogalom, rokonságuk ellenére, kétféle lelki beállítódást, képességet takar. „Ugyanis azt szimuláljuk, ami nincs, és azt disszimuláljuk, ami van” – írja Torquato Accetto 1641-ben, Nápolyban megjelent könyvében, a *Della dissimulazione onestá*ban.³⁴ A színlelés világában az álarc, mondja Vigh Éva, „nemcsak színházi kellék, hanem a barokk kor alapvető metaforája, amely nyíltan utal a látszat

³¹ Vigh Éva: *Baldassare Castiglione és Az udvari ember* = Castiglione 2008. 317-344., i. h. 327.

³² A történetet lásd: Castiglione 2008. 142-143.

³³ Vigh Éva 2008. 332.

³⁴ Torquato Accetto: *A tisztességes színlelésről*. Fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezető tanulmányt írta Vigh Éva. Szeged, JATEPress, 1997. 54.

mögé bújás, a szerepjátszás, a kétszínűség szükségszerűségére.”³⁵ Hasonló szerepet tölt be a palást, amely elfedi a valódi alakot. Mint a kétszínű szövet, a *molton*, amely Csokonai *Karnyónéjában* a divatkedvelő, álnok ifjak képmutató viselkedésének is jelképe.³⁶

A *Constantinus* két intrikusa, Basilius és Romanus nyelvi tusa formáját öltő küzdelmét a disszimuláció és a szimuláció összetett kommunikációs játszójaként értelmezhetjük. Romanus célja a dráma értékrendjében – a trón törvényes örökösének mellőzésével – egyértelműen negatív. Ennek érdekében színlel, a gyermekcsere hamis(nak vélt) meséjét eszelve ki. Azt állítja, amiről úgy tudja, hogy nem igaz, tehát szimulál. Ez a színlelés tisztességtelen. A drámaszöveg álságos viselkedéssel kapcsolatos kifejezései („hímmel színlel” élés, „palotás tsel”, „politika mesterséggel”, „patvari mesterséggel” ügyeskedni) javarészt vele kapcsolatosak. Úgyesen szimulál. Mégsem ér célt. A dráma didaktikusan szűkre vont szemhatárán belül azonban a „fondorló nyelvnek ki tetszik rejtett horga”. „Buzgó hűséged, emberséged untig forr ki ajakadon, de szívednek híre sinsen benne” – veti szemére Mauritzius.

Vele szemben Basilius, aki a szereplők közül egyedül ismeri az ifjúvá serdült vetélytársak valódi személyazonosságát, leplezetten, színlelve, de olyat állít, ami igaz, azt akarja, ami törvényes: disszimulál. Úgyesen elrejtí tudását, ám ez a magatartás a dráma értékrendjében – Accetto terminusát alkalmazva – tisztességtelen színlelés. Jól felmérte, hogy „az embert, aki egy kicsiny világ, önmagán kívül is néha egyfajta megtévesztő tér veszi körül [...]”. E térben kapja a sors úgynevezett nyilait, és itt kénytelen alkalmazkodni [...]” Viselkedésének normája „nem más, mint olyan jótékony homályból és kívülről ránk kényszerített alázatból szőtt lepel, amely nem hamisságot takar, hanem a valóságnak csak egy kis pihenőt hagy, hogy a maga idejében azután nyilvánosságra kerüljön” – írja Accetto a disszimulálásról.³⁷ Hősünk éppen ezt teszi, egyesítve a kígyó ravaszságát és a galamb tisztaságát. A „gonosz látszatok mögött, áltutak mélyén kutatja az igazi jót”.³⁸

Csakhogy a tisztességtelen színlelés is színlelés, s ez óhatatlanul súlyos dilemmát gerjeszt a lélekben, éppen mert becsületes. „Jó isten! Tehát ál artza alatt, szívem fedve, kell jó akarómmal bánnom? Nem hiheted, melyly fájdalmasan viselem ezt a 'kint'” – fordul mesteréhez Konstantínus.³⁹ A megdöbbenett ifjú kérdése immár Baltasar Gracián felé mutat, akinek fő művét, az *Oráculo manualt*, *Az életbölcsesek kézikönyvét* (első kiadása 1647-ben jelent meg), a dráma szempontjából fontos ezt még egyszer hangsúlyozni, Faludi Ferenc ültette át magyarra *Udvari ember* címmel. „A XVII. század derekán készült munka a barokk *Homme de Cour* történetét zárja le”.⁴⁰ Faludi a művet Itáliában ismerte meg. Az első száz maximát 1750-ben Nagyszombatban jelentette meg (abban az évben, amikor a *Constantinust* előadták ott), ezt a részt németből fordította, de már ismerte a francia átültetés szövegét is. (A második „századot” csak 1770-ben tette közzé Pozsonyban, a harmadik „századot” szintén itt 1771-ben, a teljes művet pedig 1772-ben publikálta Nagyszombatban.⁴¹ Mint tudjuk, ekkor jelent meg Bécsben az *Ágis tragédiája*, így találkozott az időben a még érvényes üzenettel terhes hagyomány és az új gondolat.) Basilius dramaturgiai szerepe e mű fényében világítható meg újabb szemszögből. „Az okos *dissimulatio*-nak szűki ne lé-

³⁵ Vigh Éva: *A barokk színlelés művészete és Torquato Accetto* = Torquato Accetto 1997. 5-32., i. h. 16.

³⁶ Nagy Imre: „Az *moltonabb a' ki a' moldont megesméri...*” Az Özvegy Karnyóné 's két Szeleburdiak mint közzjátékból észre hozott vígjáték = „*Et in Arcadia Ego*”. *A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése*. Szerk. Debreczeni Attila és Gönczy Mónika. Debrecen, 2005. 99-113.

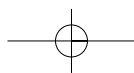
³⁷ Accetto 1997. 44, 47.

³⁸ Szauder József 1941. 12.

³⁹ *Jezsuita iskoladramák (Ismert szerzők)* 98.

⁴⁰ Szauder József 1941. 41.

⁴¹ *Faludi Ferenc prózai művei*. S. a. r. Vörös Imre és Uray Piroska. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991. Bevezetés 10-11.

gyen benned, ha hol, 's mikor kivántatik. A' ki színével mutattya kártyáit, leg-jobb játékját el-veszti. Figyelemmel, és szíve fedve kell embernek a' tsalárd mostani világgal bánni" – olvassuk az „első század” XCVIII. maximájának szövegét Faludi szavai szerint. Mintha Basilius hangját hallanánk. „A' Világ nem a' szerént itéli a' dolgokat, a' mint vannak, hanem a' mint látszanak.” Ez a második rész XXX. maximája.⁴² Ezt olvasva Foucault fejtegetései jutnak eszünkbe az episztémé-váltásról és a reprezentációs jelhasználatról, mint ahogy korábban Foucault és Wittgenstein felől tájékozódva kezdtük olvasni Castiglionét, Accettót, Graciánt – és Faludit. Faludi hőse jól ismeri a *lenni* és a *látszani* különbségét. Ezért képes az álarcok mögé látni, maga viszont „jó-szín”-nel is képes megteveszteni ellenfeleit. Óvatos kétellyel vizsgálódik a jelek erdejében, mert „hasznos nem tsak az igyenes gondolattal akár mely alkalmatosságban körül-tekéngetni, hanem még a' gondolatokrúl-is, okos elmélkedéssel tanátskozni”. „Nem hiszen azoknak a' jeleknek, mellyek hitelével kinállyák”, „nagyobb mértékkel kezdi fortélyait, igyenes való igazsággal kezdi tsalogatni” ellenfelét.⁴³ Hősünk diadala a tisztességes színlelés győzelme. De a színlelés világára mégis sötét árnyék borul. Alkalmazkodni kell hozzá, túl kell járni a tisztességtelen színlelők eszén, de a bizalom és a kétely aránya csak nehezen mérlegelhető. A jezsuita dráma e ponton a létezés nagy dilemmájára reflektál. Faludi drámái ebben a megvilágításban többet mondanak, mint amennyit mondani látszanak.

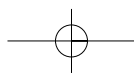
Castiglione művelt, okosan áramló *conversazione*ja után Gracián maximákba tördeli az udvari ember képét. E szövegcserepekre sokszor egymásnak ellentmondó üzenet van vésvé, s az arcvonások is széthasadtak. Elvált egymástól a „nobile”, a „religioso” és a „hadi ember”. Ez utóbbit drámánkban Fókás (Phokasz) képviseli. A hadvezér fellépéséhez érve látnunk kell, hogy a mű általa bővülő karakterkészlete felbontja a dráma eredeti szituációját. E figura súlya ugyanis alapvetően átrendezi a szereplők meglévő viszonyrendszerét. A dramaturgia metamorfózisa szemléletesen jelzi, hogy az udvari ember Gracián-féle alakváltozatai bővítik ugyan a szituációba szervezhető beszédforrásokat, ám ez a gazdagodás egyszersmind aknákat is rejt a bonyodalomképzés útjára. És ezeket a csapdákat – szemben a figurakészletet tekintve szegényebb, de egységesebb *Caesar*ral – a szerző nem is tudja kikerülni. A dramaturgia logikája egyszer már Fókás szerepváltása előtt is, Zoé császárné levelének felbukkanásakor megzökkent. A levelet a trónörökös fel is olvassa (a szerző az anyai hang közvetítésével szintén a fiú identitását erősíti), ám Romanus csellel megszerzi a bizonyítékot, aminek következtében az addig jól működő cseldráma konfliktusos színművé alakul. Az eddig tudtán kívül Basiliusnak dolgozó Romanus most Konstantínus és nevelője ellen fordul. Fókás köpenyegfordítása ezután a dráma újabb típusváltását eredményezi: a hadvezér ugyanis a zűrzavarossá vált helyzetben a rendcsinálás feladatára vállalkozik (mint tudjuk, ez a katonák gyakori észjárása szokott lenni), s a leghelyesebbnek azt tartja (erre a következtetésre pedig rendszeren a parancsnok szokott jutni), ha ő maga szerzi meg a trónt. Ezzel a fordulattal – Sárközy Péternek igaza van, amikor a drámai feszültség gazdagodását észleli⁴⁴ – hatásos jelenetekre kerül sor, mert Fókás törekvésének erkölcsi megalapozatlanságát lelki viaskodással éli meg. Ennek tetőzése az ötödik felvonás ötödik jelenetében a hadvezér magánbeszéde:

A' veszedelem, szégyen vallás innen, túl az uraság és méltóság forgatják eszemet, szorongatják szívemet. [...] Nehéz lesz a' trónusra lépni, már látom: nehezebb békességesen meg ülni: leg könnyebb hanyatt esni, mind addig, a' míg Konstantínus él. Haljon meg tehát, és keresse más világon igazságát [...] De ne –

⁴² Faludi Ferenc 1991. 350, 375.

⁴³ Faludi Ferenc 1991. 326, 307-308.

⁴⁴ Sárközy Péter 2005. 130.

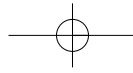

minden öreg 's apró falat reám támadna – – De talán úgy [...] próbáljunk szerentsét – – De ne – – még igen fris Leó Tsászár' emlékezete. A' fiatal Hertzeget most szeretik 's keresik leg jobban. A' szerentse sima farkú: hol futja, hol kergeti az embereket."⁴⁵

A forgandó szerencse Faludinál jól ismert motívumára kifuttatott monológ egy háborgó lélekbe enged pillantani. Másfelől azt is jelzi, hogy a konfliktusos küzdelemmé alakult bizonyodalm viszonyrendszere ismét átrendeződött, ezúttal a váratlanul középponti helyzetbe kerülő Fókás körül. A két korábbi ellenfél ugyanis most összefogva ő ellene fordul. Egyre több hadi eseményről értesülünk, sőt látunk is effélét: a negyedik felvonásban Basilius és Konstantínus fegyveres akciót hajtanak végre a nyílt színen. Ám sikerei tetőpontján Fókás (akinek immár az ifjak kiszolgáltatót foglyai) önmagát győzi le, és átadja a hatalmat a trón törvényes örökösének. Konstantínus konstruktív kódja feloldja a drámai feszültségeket, s korábbi ellenfelei számára is lehetővé teszi, hogy beépüljenek Bizánc régi-új rendjébe. Ez a rend az Accetto által elemzett *dissimulatio onesta*, tisztességes színlelés eredményeként jött létre.

Amikor Basilius térdet hajt a trónra lépő Konstantínus előtt, és beszédaktusával neveltjében immár „Felséges Parantsoló Urát” imádja, az a dráma kegyelmi pillanata. A káoszról rend szerveződött, minden tiszta fényektől átszótt, rendezett és világos. Végül is, gondolhatja az elemző, dramaturgiai szempontból kanyargó ösvényen, ám mégis túl könnyen jutottunk el idáig. Ám ez a színmű – típusát tekintve: a jezsuita dráma – többet üzent nekünk, mint amennyit a jelenetelés felszíni rendje és a befejezés békéje láttat. A színlelés beszédmódjainak elemzésével, a nyelvi jeleknek kiszolgáltatót ember bizalmának és kételyeinek hullámozásával, a jelöltet a jelölőtől elszakító reprezentációs logika megvilágításával és mentalitástörténeti következményeinek érzékeltetésével ez a XVIII. századi dráma – korát dokumentálva – nekünk is üzen. Ez az a részben szövegbe rejtett, részben szövegmögötti szféra, amelynek suttogása, mint a Dnyeper jege fölött a tűzben felengedő szavak figyelmeztetése, áthatotta a jezsuita dráma pedagógiai és morális szempontból fegyelmezett világát.

⁴⁵ *Jezsuita iskoladrámák (Ismert szerzők)* 141.

TÓTH FARKAS

Óda Klimo György püspökhöz

*Ó, meddig adsz még, isteni püspökünk,
eltékozolván mind, ami csak tiéd,
nekiünk ajándékot? Hiszen már
nyitva találjuk a drága könyvtárt:*

*bizony szokatlan tett. Ki csak erre jár,
és tiszta lélekkel tudományokat
művel, legyen dús vagy szegény, mind
új javakat szerez itt magának*

*lélekben, ingyen. Krózus olyan vagyont
nem bírt aranyban, mint ami itt hever:
szebben ragyog száz ércszobornál.
Mégse hiszed, hogy elég ajándék?*

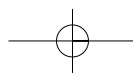
*Nem volt elég jó szíved ilyen sokat
méltatlan kézbe adni? Ezenfelül
— intésül, hogy javunkra önként
megszaporítsuk a lelki jókat —*

*kis könyvet adsz (jótettre, te jótévő,
így ösztökélsz) arról, hogy a könyveket
forgassa lankadatlan az, ki
vágynak a bölcs nevet érdemelni,*

*és nem szegény, kit szelleme boldogít.
Kis könyvet adsz: külsőre talán kicsiny,
és súlyra könnyű. Belsejében
oly sok a jó, tele van haszonnal.*

*Amint kalandos kedvvel a mélyvizű
partnál a zordon tenger előtt, kicsiny
folyón a torkolat felé tart,
és bebolyongja a messzi tengert*

*az ember. Átallátja, a zátonyok
útját hol állják. Castora védi őt.
A kapzsi tengermélyt kifosztja,
s nyert javait hazahozza — ekként,*

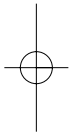
*ki áthajózza könyved, e kis folyót
nem ingatag lélekkel, elér egész
a tengerig, bölcs terve által,
s eljut igaz hite rejtekébe,*

*átjut sok örvénylő tudomány vizén,
a boldogító szent szigetek felé,
a művelt fők Korinthoszáig,
hogyha te véded. Eléri minden*

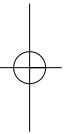
*célját, csak áll, ámulva csodálja majd,
milyen sikerrel járt. Bizony őt sosem
pusztítja el Charybdis és vad
Scylla, nem aljasul undorító*

*lényyé a Circe adta nedű miatt,
csábos Siren sem tartja halálíg őt,
míg tart e könyv, megóvjá lelkét
éberén ő, valamint Ulysses.*

Fordította JANKOVITS LÁSZLÓ

WOLFFGANGUS TÓTH

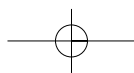

Ode

*Quousque tandem se tua porriget
Divine Praesul, prodiga munerum
In nos voluntas? Tot librorum
Non satis est penetrare nobis*

*Inusitata pandere gratia,
Ut, cui parandae cura scientiae
Pectus remordet non profanum,
Possit egens locuplesque iuxta,*

*Non erogata merce pecuniae,
Securiores auro Alyattici,
Centumque signis clariores
Divitias animo indipisci?*

*Non hoc videtur munificum satis
In immerentes ingenium? insuper
Ut congerendis sponte lucris
Admoniti magis inhiemus,*

*Donas libellum (ad munera munere
Nos excitando) qui doceat, libris
Haud esse parcendum terendis,
Qui cupiat sapiens haberi,*

*Nec esse pauper questibus ingeni.
Donas libellum, cuius ut extima
Moles minuta est, sic medulla
Foenore multiplici redundat.*

*Namque, ut profundo littore inhospitum
Tentare pontum qui cupit, ostiis
Eo fluentorum pusillis
Invehitur, patulumque late*

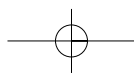
*Salum pererrat, callidus obvias
Vitare syrteis; tum auspice Castore
Avara praedatur profundi
Viscera, opesque refert inemtas:*

*Sic qui libelli fluviolum tui
Non fluctuanti mente peregerit,
Prudens viarum computator
In pelagum, latebrasque veri,*

*In vorticosae regna scientiae,
In insularum templa beantium,
In eruditorum Corinthum
Auspice te veniet, suisque*

*Optata cernens multa fatigiis
Succedere, emirabitur insolens.
Non hunc Charybdis devorabit,
Scyllave, degenerive turpem*

*Circaea reddent pocula imagine:
Non blanda Siren exitio attrahet;
Id quippe in extrema libelli
Parte cavet vigilans Ulysses.*

JANKOVITS LÁSZLÓ

TENGER KÖNYV, KÖNYVFOLYÓ

Tóth Farkas ódájáról

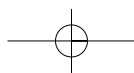
Az alkaioszi strófákban írt, eredetijében jóval ékeesebb, ezért is némi magyarázatra szoruló óda hálaadás. Egy (rövid címén) *Poemata* című füzetben jelent meg, amelyben a pécsi gimnázium hálát ad az egyházmegye püspökének, Klimó Györgynek azért, hogy saját költségén kinyomtatta a *De ratione libros cum profectu legendi* (A könyvek hasznos olvasásának elve) című *libellust*, könyvecskét, a XVII. századi jezsuita, Francesco Sacchini munkáját. Mindkét nyomtatvány Pécsen jelent meg, 1777 elején, Engel János József nyomdájában, s egy-egy példánya ma is megtalálható a régi püspöki könyvtárban.

Tekintsük a *Poemata* füzetét először. A jezsuita rend feloszlata, 1773 után átalakított királyi főgimnázium három tanárának verseit foglalja magába: e gimnázium utóda a mai ciszterci gimnázium. Az igazgató, Faicsér Ferenc hexameteres *encomiumot*, dicsőítő költeményt, az esztétika tanára, Tóth Farkas ódát, tanártársa, Schvarczl Zsigmond elégiát írt. Faicsér verse főként a könyvről szól, a könyvből merít: a könyvek tanulmányozását segítő könyv mint útikalauz mellett a virágok sokaságából színmézet alkotó méh metaforája, az olvasás mint lelki táplálék és a test okos táplálása közötti párhuzam a Sacchini-könyv állandóan visszatérő toposza. Schvarczl elégiája inkább Klimó személyének dicsérete. Úgy tűnik, Tóth Farkas az, aki — a középső versben — egyensúlyt tart az adományozó és az adomány dicsérete közt.

A *De ratione* először 1614-ben jelent meg Ingolstadtban. Szerzője, Francesco Sacchini (mh. 1625) jézustársasági szerzetes, a katolikus megújulás fontos szereplője, négy évre rá az általános rendfőnök titkára. A *De ratione* egyike ama munkáinak, amelyek a jezsuita oktatást egységesítő *Ratio studiorum* (A tanulmányok elvei, Nápoly, 1598/9) programjának gyakorlatba ültetését szolgálták. Ama rend programjáról van szó, amelynek a versszerzők is tagjai voltak. Ketten közülük, Faicsér és Tóth jezsuita volt, lélekben valószínűleg 1777-ben is, négy évvel azután, hogy a rendet a Szentszék feloszlatta, ők pedig az egyházmegye világi papjaiként folytatták szolgálatukat az immár királyi pécsi főgimnáziumban. Az a tény, hogy a rend megszűnte után éppen Sacchini munkája látott napvilágot a püspök költségén a gimnázium ifjúsága számára, világosan mutatja azt, hogy a jezsuita szellemiség változatlan maradt az intézményben, amint azt is, hogy a szellemiség megőrzését a püspök is pártfogolta.

A három vers közül retorikában, a szellemesen kamatoztatott műveltségben Tóth Farkas ódája tűnik a legkiválóbbnak. Nagy Imre tanulmányából tudjuk, hogy Tóth Farkas Pécsen született és a jezsuita gimnáziumot végezte el, hogy később a rend tagjaként tanára legyen alma materének, s azt is, hogy a latin mellett magyar versek írásában is jeleskedett.

Ódájának első fele a könyves püspök magasztalása. Az indító kérdés — *quousque tandem*, meddig még? — idézet a Szónok, Cicero ama beszédéből, a köztársaság ellen lázadó Catilina elleni szenátusi támadó beszédéből, invektívából, amelyet azóta századunkig magol megannyi latinista. Felhasználásában azonban a *parodia*, az eredeti szöveg követése más, gyökeresen ellenkező értelemmel: a számonkérő kérdés nem mértéktelen gabszagra, hanem rendkívüli jószágra utal: a püspök ama gesztusára, amellyel, az ország történetében először, 1774-ben ingyenes használatra megnyitott egy nagy, valamennyi tudományágat gazdagon tartalmazó püspöki könyvtárat: nemcsak papjai, hanem valamennyi művelt-

segre vágyó ember, ahogy a versben olvassuk, *egens locuplesque iuxta*, éppúgy a javakban bővelkedő, mint a szűkölködő, használhatták eztán. Ezt a nagy jótettet tetézi a fokozó szerkezetben a kicsiny könyv kibocsátása.

A második hat strófa a külvilágban kalandozó kalmár és az Odüsszeusz/Ulysses alakjában megjelenő, a tudományokat bejáró elme összevetése. Több forrásból táplálkozik ez a rész. Egyrészt, akárcsak Faicsér *Encomiuma*, utal a *De ratione* soraira, a leginkább talán a könyv harmadik fejezetére. A szerző itt az olyan ifjúhoz szól, aki immár áthaladt a grammatika tengeri szirtjei között, s a szónokok bájos és boldog szigetei felé hajózik. A versbeli *insularum templa beantium*, a boldogító szigetek szentélyei ugyanakkor általánosabb értelmezést adnak a könyv sorainak: a térbeli aranykor, az Elízium világa jelenik meg itt. Azután Horatius szállóigévé váló verssora nyomán tűnik elő a gazdagság városa, Korinthosz. *Non cuius homini contingit adire Corinthum*, nem minden ember éri meg, hogy eljusson Korinthoszba, olvassuk a római költőnél (Episztolák, 1, 17, 36). Ennek mintájára jelenik meg a versben a műveltség ritkán és nehezen elérhető tárháza, a *copia*, az a tárház, amelynek birtoklását éppen a vers bizonyíthatja: megint csak a tudomány adja a többletjelentést.

Mindezekkel összehangzó, ám jóval fontosabb az, ahogyan az *Odüsszeia* megjelenik: nem pusztán a történet, hanem annak filozófiai magyarázat-hagyománya, e hagyomány jezsuita szellemű átfogalmazása. A Homérosz, a hagyomány által mindentudással felruházott, „legrégebb és legjobb” költő nevében fennmaradt művek közül elsősorban az *Odüsszeia* kapott allegorikus értelmezést a hellénisztikus hagyományban. A rejtett értelem a platonikus filozófia iskolájában alakult ki, a hagyomány számára elsősorban Porphyriosz magyarázatában volt elérhető. A magyarázat a nimfák barlangjáról (*Odüsszeia*, 13, 102-112) szóló sorokból indul ki: ez a barlang áll az elbeszélés szerint a közelben ott, ahol Odüsszeusz/Ulysses annyi hányattatás után végre partot ér hazájában. A magyarázat abból indul ki, hogy Odüsszeusz kalandozásának rejtett értelme a lélek anyagi világba alászállása és onnan szabadulása: ennek a folyamatnak a térbeli megjelenítése a barlang: a versben a *latebrae veri*, az igazság barlangja. Az olvasó az Odüsszeusz-allegóriában megjelenő, a püspök által pártfogolt, a könyv segítségével munkáló értelem révén jut el céljához. A kalmár számára táruuló vízi utakat a könyv és az annak segítségével feldolgozott tudományok tára — esetünkben alighanem a püspöki könyvtár — helyettesíti, amely változatos, akár a külvilág, ám változatossága nem foglalja magába a rosszra csábító lehetőségeket. A tengereken hajózó embert értelmes égi világból segíti a csillagzat, a hajósokat hagyományosan segítő tájékozási pont, az Ikrek egyike, Castor — ezt a segítséget a tudomány világában a Püspök adja meg.

Láthatjuk, a platonikus értelmezés némileg átalakítva jelenik meg. Ott a rejtett értelem az anyagi világba szálló, az anyagi világ bizonytalanságainak kitétt lélek sorslehetőségeit mutatja meg. Tóth Farkas ódájában a lélekre a könyvek anyagában megfogalmazódó tudományok sokasága kínálhat rendezett lehetőségeket. Egyrészt akkor, ha a Püspök oltalma alatt vág neki a tengernyi tudománynak Odüsszeusz sokféle tudást szerezni akaró utóda. Másrészt akkor, ha a *De ratione* folyócskáján áthajózva megszerzi a kellő tapasztalatot. A jezsuita oktatás jellegzetes érvelése ez: a világegyetem egészének írásos, irodalmi karaktere, amely az olyan barokk allegóriákban jelenik meg, mint a világgönyv, az élet könyve, a világszínház. Ebben a világban a *De ratione* típusú könyv vezetőül szolgál: hogy egy magyar példát idézzünk, jusson eszünkbe akár a jezsuita irodalom egyik legkiválóbb emléke, Pázmány Péter munkájának címe: *Isteni igazságra vezérlő Kalauz*.

A XVIII. századi magyarországi, különösen pécsi aranykor derűs könyvvilágának kiszámíthatósága akkor, amikor a vers napvilágot lát, már nem egészen a régi. A jezsuita rend feloszlatajáról szóló bullát 1773. október 1-jén olvasták fel Pécsen. Mária Terézia Ratio educationis 1777. augusztus 22-én lépett életbe. Klimó György ezt nem érthette meg, ugyanezen év május 2-án halt meg. Nem érthette meg a gimnázium állami felügye-

let alá vonását, oktatásának átszervezését, amely a jezsuita oktatás eredményeit, köztük e könyv tanításait is, történelemmé tette. Történelemmé halványította vagy magasztosította-e? Döntse el ki-ki utókori műveltségének fényében.

Válogatott irodalom

Tóth Farkas versének forrása: *Poemata, quae ... Georgio Klimo in grati animi significationem obtulit regium et capitale gymnasium Quinque Ecclesiense ob donatum ab eo studiosae iuventuti xenium litterarium ineunte anno MDCCLXXVII, voluntate eiusdem praesulis publici iuris facta, typis Ioannis Iosephi Engel, B/2/v[12]- B/3/v[14]*. A jezsuita nevelésről általában: Fináczy Ernő, *A renaissancekori nevelés története*, Budapest, Hornyánszky, 1919. Sacchini munkájáról: Ann Blair, *Student manuscripts and the textbook = Scholarly Knowledge: Textbooks in Early Modern Europe*, ed. Emidio Campi, Genf, Droz, 2008, 63–64. Tóth Farkasról és a pécsi jezsuita műveltségről: Nagy Imre, *A jezsuiták kora = Uó, A magyar Athén: Pécs irodalmi műveltsége 1009-től 1780-ig*, Pécs, 2010. A parodiáról: Tarnai Andor, *A parodia a XVI–XVIII. századi Magyarországon, Irodalomtörténeti Közlemények*, 94(1990), 444–469. Az allegorikus magyarázatról Robert Lamberton, *Homer the Theologian: Neoplatonist Allegorical Reading and the Growth of Epic Tradition*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1989. Porphüriosz szövege Lautner Péter fordításában: *A nimfák barlangja az Odüsszeiában = Pogány teológia I.: Szövegértelmezés és rendszeralkotás a Plótinosz utáni újplatonistáknál*, Bp., Kairosz, 2004, 7–33. A könyvvilág vezérkönyveiről: Adrian Marino, *The Biography of „The idea of literature“ from Antiquity to the Baroque*, Albany, State University of New York Press, 1996, 109. kk.

GYÖRFFY MIKLÓS

BEM TÉRI SPLEEN

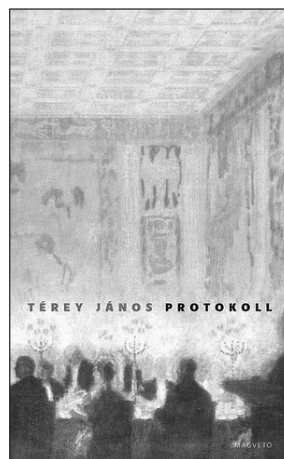
Térey János: Protokoll

Lehet-e egy regényhős meghatározó vagy legalábbis jellemző tulajdonsága a foglalkozása? A munkahelye és a munkaköre? Lehet-e például regényhős egy Bem téri külügyminisztériumi protokollfőnök napjainkban? A termelési regény műfaja annak idején éppen ezt írta elő, ha nem is a külügyminisztériumot mint a szocialista munka helyszínét, és nem a hivatalnokait mint a szocialista munka hőseit, de a sztahanovista esztergályosok és marósok munkahelyi konfliktusait mint témát és szakmai-politikai megdicsőülését mint végkicsengést annál inkább.

Egyébként a munkahelyek világa, a különböző szakmák és foglalkozási ágak belügyei nem játszanak számottevő szerepet a regényirodalomban. Ha rendszerint megtudjuk is, mi a hős „polgári”, esetleg kenyérkereső foglalkozása (Don Quijote kóbor lovag, Kohlhaas Mihály lócsiszár, Vronszkij katonatiszt, Levin földbirtokos, Josef K. bankhivatalnok, Édes Anna cseléd, Störr Jakab hajóskapitány), történetükről ez keveset árul el. Közé van hozzá, de szerepe másodlagos. Ulrich, Musil tulajdonságok nélküli embere pedig éppenséggel polgári státuszát elbeszélői megfontolásból felfüggesztő magánzó. Igaz, vannak jelképes szerepű foglalkozások, a bírák, nyomozók, orvosok, papok, tanárok történetei gyakran elválaszthatatlanok attól a funkciótól, amelyet ezek a hősök a társadalmi munkamegosztásban betöltenek. Porfirij vizsgálóbíró fő tulajdonsága az, hogy gyanakszik és vizsgálódik, *A varázshegy* Behrens doktora szimbolikus értelemben is átlát páciensei tüdején, *A pestis* Rieux doktora a pestissel mint a világunkbeli abszurd megjelenési formájával küzd, Kosztolányi Novák tanár urának tragédiája a humanizmus bukását példázza, a detektívregénynek pedig mint műfajnak feltétele a nyomozó.

Térey János *Protokoll* című verses regényében a negyvenes éveik elején járó agglegény főhős, Mátrai Ágoston mestersége a diplomáciai protokoll. Éspedig nemcsak magántörténetének hátterében, hanem azzal szorosan összefonódva, éppen a fenti értelemben véve metaforikus, úgyszólván metafizikus módon. A nagy terjedelmű, cselekménybonyolítása felől nézve kissé szappanoperaszerűen terjeszkedő, más szempontból naplószerűen jegyzőkönyvező, azaz „protokolláló” regényben nagy szerepet kap Mátrai külügyminisztériumi munkanapjainak elbeszélése. Diplomátákat, delegációkat fogad Ferihegyen, követségi fogadásokra jár, főnökét, a külügyminisztert kíséreti protokolláris fellépésén és hivatalos külföldi útjain, diplomáciai bonyodalmak és konfliktusok elsímításában működik közre: „Megint hétfő és minisztérium. / – Vágtáznak ügyvivők és konzulok, / Államfők és kormányfők kelnek útra, / Szenátorok és pénz-

*Magvető
Budapest, 2010
404 oldal, 2990 Ft*

ügyi guruk / A diplomatafeleségeikkel, / Mint vad meteorok, pontos rakéták!... / Egy csúcs, egy informális értekezlet, / Hajnalba nyúló munkavacsorák! / Ki zsidó és ki vegetariánus? Még hány fő fogja kijelenteni, / Hogy kitűnőek a kétoldalú / Kapcsolataink? – suttog Mátrai. / Hány éve űzöm a meddő ipart. – ”

De nemcsak általánosságban van szó erről a „meddő iparról”: akad dolga Mátrainak az elmúlt évek számos konkrét, megtörtént diplomáciai és politikai eseményével kapcsolatban is: újra meg újra napirendre kerül a feszült szlovák-magyar viszony, az „Elnöknek” nem adnak leszállási engedélyt Marosvásárhelyen, a helyszínen kell előkészíteni az „Elnök” izraeli látogatását, főnökével és néhány kollégájával Mátrai részt vesz a sertésinfluenza-világjárvány fenyegetésének árnyékában megtartott ENSZ-közgyűlésen, amelynek fő témája az erőforrások jövője, és különösen nagy hangsúllyal, egy teljes fejezetre kiterjedően részese az „Elnök” 2009. augusztus 20-i komáromi feltartóztatásának. Mindjárt megjegyzendő, hogy Téreynél ez a nevezetes eset nem egészen úgy játszódik le, ahogy a valóságban, továbbá, hogy olyan diplomáciai eseményekről is szó van, amelyek a rendelkezésre álló ismereteink szerint a fikció világába tartoznak: nem tudunk róla, hogy a „valóságban” is meghalt volna rákban egy Gustaffson nevű svéd miniszterelnök, vagy hogy a magyar külügy konzulátust nyitott volna Edinburgh-ban, és hogy az ünnepség alkalomával rendezett fogadáson a magyar külügyminiszter a brit államtitkár jelenlétében áldást kért volna a független Skóciára. A könnyen azonosítható politikai szereplők, az „Elnök”, az EU-bizottság elnöke, „a tehetetlen kormány” nincsenek nevükön nevezve, a sűrűn szereplő, Skultéti nevű külügyminiszter viszont nyilvánvalóan fiktív figura, bár a kulcsra járó egyezések arra csábíthatnák az olvasót, hogy őt is azonosítsa egyik lehetséges modelljével. Nyilván volt és van a Külügyminisztériumban valóságos protokollfőnök is, aki alighanem kicsit feszengve olvassa, ha olvassa Térey regényét, noha ottani megfelelője természetesen szintén fiktív alak, ahogy minisztériumi munkatársai is, akik egyébként híreikkel és álhíreikkel, rokonszenveikkel és ellenszenveikkel, baklövéseikkel és intrikáikkal maguk is fontos szerepet kapnak Mátrai hivatali életének elbeszélésében.

Mátrai, úgy tűnik, jó protokollfőnök, még ha ennek ismervei a kívülálló számára nem magától értetődőek is (francia vagy angol rendszerű ültetés? nem tudjuk meg, mi a különbség). Főnöke meg van vele elégedve, egy alkalommal kegyesen vendégül is látja őt – őt – teára a lakásán. A regény második felében helyettese, a hebrencs és pimasz Kovács igyekszik ugyan megfúrni, de kudarcot vall, és őt fokozzák le. Igaz, a miniszter végül Mátrait is leváltja, valószínűleg azért, mert észleli munkakedvének és -fegyelmének hanyatlását, de kíméletes hozzá, és csak(?) áthelyezi. Rigai nagykövetté lépteti elő vagy fokozza le (?). Mátrai már korábban is szolgált külföldi állomáshelyeken, ezek egy részét, némi nosztalgiával, protokollfőnök-korában is viszontlátja, most azonban maga sem tudja, örüljön-e ennek az újabb „kihelyezési rendeletnek”, vagy – a regény lappangó tárgyát képező – fokozatos kiüresedése, meghasonlása sajnálatos következményének tartsa. De ahogy az olvasó sem tudja, valójában miféle hierarchia vagy játszma szabályai érvényesülnek a diplomaták ide-oda rakosgatásában, úgy Mátrai sem kíváncsi különösebben áthelyezése okaira és jelentésére: „Mint a partitúra a zenét, a szabályzat / Irányít, és én alkalmazkodom, / Amíg csak egyetlen okot találok, / Mely mozgásban tart ideleln a földön.”

A diplomáciai protokollnak épp az lényege, hogy a nemzetközi találkozók és tárgyalások szervezésének és lebonyolításának szertartásrendjében olyan egyezményes és személytelen szabályok érvényesülnek, amelyeknek a felek akkor is önként alávetik magukat, ha egyébként legszívesebben törnének-zúznának és kitaposnák egymás belét. Mátrai, saját szavai szerint, máshoz reménytelenül nem ért, és rájött, hogy „jót tesz némi függés, nem is olyan rossz irányítva lenni”. Mátrai azért jó protokollós, és azért tesz neki jót „némi függés”, mert nincs önálló személyisége és akarata. Míg azonban a munkahelyén épp ez a tulajdonsága válik javára, válik, mondhatni, munkaeszközévé, a magánéletében egy-

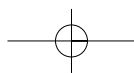

re kevésbé tud mit kezdeni önmagával. Van ugyan medencés, „kertkapcsolatos”, üvegajtós, erkélyes lakása egy Római parti lakóparkban, van jó fizetése és Audija, vannak szeretői és barátai, szeret és tud jól élni, de itt nem irányítja senki és semmi, legfeljebb az, hogy élvezeteit össze kell egyeztetnie munkarendjével. Nincs családja, nincs szerelme, nincs szenvedélye. Anyjához, öccséhez felületes kapcsolat fűzi. Nincs semmilyen hite, semmilyen meggyőződése. Élete „amolyan közép pont nélküli élet: / A fölszínen csak látszatmozgolódás. / A ruházat feszes csomagolás. / A test csak tartály.” Politikai téren kínosan semleges. Mivel az elbeszélő lényegében Mátrai szemszögét, azaz a szó szoros értelmében vett „pártatlanságát” teszi meg az elbeszélés perspektívájává, úgyszólván teljesen kívül maradunk azon a fatális politikai megosztottságon, amely egyébként, a „valóságban” alapvetően meghatározza a regényben lépten-nyomon színre kerülő jelenkori politikai miliót. Legfeljebb guelfekről és ghibellinekről van szó, ilyen alomról és amolyan alomról, „honi frusztráról”, a március 15-i „ádáz utcafrontra” vonatkozóan „százszor szánalmas tivornyáról”, „időzített show”-ról, amelyet Mátrai igyekszik nagy ívben elkerülni. A protokollfőnöki kívülállásnak és semlegességnek mindenestre némileg ellentmond, hogy „bár hivatala nem guelf, nem ghibellin, / De lelkifurdalása égető.” Ennek a lelkifurdalásnak a mibenléte, esetleges politikai jelentése nincs kibontva a regényben. Vagy feledésbe merül, hogy szó volt róla, vagy hozzá kell értenünk ahhoz az általános rosszkedvhez és bezárkózáshoz, amely elsősorban más okokból lassanként eluralkodik Mátraian.

Hogy hogyan lett Mátrai az, aki a regény körülbelül egy esztendő át fogó cselekményidejében, negyvenes éveie elején elénk lép, arról keveset tudunk meg. Jogot végzett, anyja neves színésznő, apja főkertész volt a Fűvészkertben, de még Mátrai gyerekkorában közlekedési baleset áldozata lett. Szóba kerül egy ifjúkori szerelme, Evelin, akit kis híján feleségül vett, de szakítottak, és Evelin ultraortodox zsidó nőként azóta Izraelben él. Térey sugalmazása szerint hősének úgyszólván a múltja is tetszőleges. Lehetett volna belőle más is, végül – amúgy nyilván valamirevaló képességek birtokában – karrierdiplomata, protokollfőnök lett.

Szabadidejében, főleg eleinte, Mátrai hedonista módjára él az exkluzív státuszából adódó élvezetekkel. Teniszezik, alkalmi szeretője egy „hosszú combú, vampus arcú teniszhetéra”, a nemzetközi teniszcsillag, fölkapott címlaplány, barátaival színházba, hangversenyre, aukciókra, vacsorákra, trendi partikra jár, celebek társaságába, sűrűn megfordul a divatos – minden alkalommal pontosan megnevezett – budapesti vendéglőkben és kávéházakban, hivatalos külföldi útjain mindig jut ideje szabad programra – ilyenkor elbeszélője kedvtelve merül el az izraeli, skóciai, New York-i, brüsszeli, észtországi impressziók részletezésében.

Az első fejezet mindjárt Madridban „játszódik” – amennyire egy verses regényben „játszódnak” az események –, ide azonban „csak úgy” utazik Mátrai, vakációra, Blankával, elvált unokanővérevel kettesben, hirtelen ötlettől, „örjítő, perzselő elektromosságtól” vezérelve. Váratlanságával, szabálytalanságával ez a szigorú erkölcsi normák szerint „vérfertőző” Blanka-szerelme, amely egy darabig még Pesten is folytatódik, afféle üzembavar Mátrai életében, protokoll-hiba, amit tanácsos titkolni. „Terólad azt rebesgetik, hogy összejöttél az unokahúgoddal”, dörgöli az orra alá a pofátlan Kovács, aki a helyére tör. „Pro forma, előnyösebb, ha családos / Az ember. Nézd, én idén nőülök”, teszi hozzá az érvt, amely szerinte őt protokolláris szempontból alkalmasabbá teszi Mátrai pozíciójára. Mátrait akkor éri utol aggályos kapcsolatának híre, amikor már szakított Blankával. Ekkor már tudja, hogy nemcsak az illem és a konvenció szerint, de saját érdekében is tartózkodnia kellett volna tőle, mert mint egy tükörben, önmagát pillantotta meg benne. Épp az vonzotta hozzá, amiben unokanővére hozzá hasonló: „Pont az a cinizmus, mint az enyém. / Pont az a roppant vágy a társaságra / S a társasági undor csakhamar”. Ugyanaz az önzés, hidegség, magány. „Blanka az én női felem. De sajnos / Túlságosan is azo-

nos velem." És önmagával így szembetalálkozva felismeri, hogy hiába a karrier, a jólét, a kiváltságos élvezetek, valójában nem érzi jól magát a bőrében. Blanka a fejére olvassa, hogy el van kényeztetve, mire Mátrai megjegyzi ugyan, hogy „Pont ahogy te”, de aztán a nő még rátromfol: „De nem vagy olyan edzett, drága, mint én / Nézd, elkényelmesedtél. Féltetek: / Ha egyszer elutaznál a pokolba, / Nem tudnál kávét kérni ördögül. / Az önsajnálát évgyűrűi gyűlnek / A fiatal és büszke törzs körül.” Mátrai maga jóval később, majd egy év múlva így látja magát: „Még mindig fiatalos külsejű, de / Kicsit dült, szét-eső és tehetetlen. / Nem borostás, de árnyékos az álla. / Minden ambíció kihűlve régen, / És parkolópályára tolva. Apró / Szerencsefoszlányok tartják egészben.”

A *Protokoll* arról szól, hogy ez az elkényeztetett, élete szertartásainak gépies ismétlődésében elkényelmesedett és eltompult férfi kisebbség lelki válságba kerül. Szó sincs összeomlásról, katasztrófáról, nagyjelenetekről, legfeljebb csak csömörről, rosszkedvről, apátiáról. Unni kezdi magát, környezetét, életformáját, a munkáját, az egész „agyonját-szott verklit”, gyakran környékezik kisebb rosszulletek, légszomj, szédülés, szúrások, nehezére esik a mindennapos helytállás. „A keretek / Szilárdak még. Tartalmuk elfolyóban. / ...Lassan / csúszik szét. Képtelen beosztani / Szabadnapját. Szétszóródott a mag, / Összecsukódott egy szelence, és ő / Kívül maradt.” Analitikusnak való, örült, bizarr álmok kínozzák, amelyeket szintén kedvtelve színez az elbeszélő. „Lanyhulását” barátai és munkatársai is észlelik. „Látom, újabban néha zaklatott”, fordul hozzá jóindulatúan főnöke, a miniszter. „Rejteni intelligencia dolga, És maga jól nevelt, kétségtelen. / A bizonytalanság, édes fiam, / Nem a stílusa. Mondja, tehetünk / Valamit magáért?”

Végül csak annyi történik, hogy kíméletesen áthelyezik. És talán tiszta lappal kezdhet új életet egy lánnyal, akit korábban a bevált lerohanásos technikával nem sikerült lefektetnie. Fruzsinaról van szó, a kedves, derűs parlamenti gyorsírólánnyról, aki vagy régimódi elveket vall, vagy nem tudja még, hányadán áll futó ismerősével, mindenesetre elhárítja a protokollfőnök erőszakos közeledését, és utána nem válaszol SMS-eire. Mátrai ábrándozva vágyakozik rá, és amikor egyszer véletlenül viszontlátja a kórházban, ahol súlyos beteg anyját látogatja meg, csapat-papot otthagya, „észrevétlenül” (?) követni kezdi, éspedig egészen a szemlőhegyi cseppkőbarlangig, ahová Fruzsina betér egy csoportnyi látogatóval. Mátrai ide is követi. Ez egy eléggé irreális és motiválatlan epizód az egyébként meglepően reális (realista?) cselekményben. Epikai hitelét az is csorbítja, hogy az elbeszélő – egyébként itt is mesteri leíróként – hőseiről úgyszólván megfélekedezve hosszasan ecseteli a különleges cseppkő-alakzatok szépségét. Ilyen régimódi leíró betétek máshol megakasztják az elbeszélést, és ilyenkor mindig fölmerülhet az olvasóban a kérdés, vajon Mátraiban fogalmazódik-e meg ez a virtuóz versbeszéd, vagy az elbeszélő beszél helyette. A cseppkőbarlangi kitérő után nemsokára következik a lebegtetett, alternatív befejezés, a kétféleképp megírt zárófejezet. Az egyikben Horváth Fruzsina visszatér mint álomszerű lehetőség, mint egy „viaszosvászon-idill” ígérete, a másik, jóval rövidebb változatban: „Semmilyen találka / Nincs megbeszélve mára senkivel.”

Tehát vagy hepiend, vagy ha nem az, akkor sincs szó bukásról. Riga szép város, nagykövetnek lenni előkelő, kényelmes poszt, a diplomáciai munkában nem kell megszakadni. Végül is mit akar ez a Mátrai? Nézzon egy kicsit körül, hogyan élnek „az emberek”: „ – Ó, túl sok ember, s oly csúf emberek. / S az emberek beszéde zűrzavar, / S az emberek beszéde fürtelem. / ... Én rettegem a téli szaunákat, / A gőzfürdők sűrű emberszagát; / A metró összes alagútjait, / Dús piacokat, lottóirodákat, / A Kincsem-parkot és a Körutat, / Bacilusgazdák ezer telepét, / A népemet és az emberiséget. / Ha viharvert, ha büszke: rettegem, / Nem az országot, hanem csak lakóit; / Lakói egy részét. Hogy pontosítsak: / Lakói 98 százalékát. / Fáraszt a Harmadik Köztársaság. – ” Mikor egyszer éjjel pokoli hidegben sétálni támad kedve, rátámad sörösüveggel egy csavargó. Egy másik alkalommal, amikor rácsodálkozik a Népszínház utca „kísérteties-szép” környékére, és betér egy kocsi-

mába, itt verekedés tör ki, és kis híján őt is megverik. Végül úgy elázik, hogy fogalma sincs, hová keveredett, és fel kell hívnia egyik barátját, hogy jöjjön érte. „A szolidaritás / Öngyilkosság”, vonja le egyszer a következtetést.

Tulajdonképpen mi közünk van nekünk ehhez az emberhez, teheti fel a kérdést az olvasó, aki a Harmadik Köztársaság lakóinak 98 százalékához tartozik. A kérdés kétféleképp is érthető: együtt kellene-e éreznünk Mátraival, átélünk, magunkénak éreznünk a – valljuk be – nem világrengető problémáját, vagy inkább egy létező korjelenség, egyfajta közérzet, a középpont nélküli protokoll-élet szakszerű tárgyas leírásaként kell értenünk Térey művét? Olyan hőstörténeteként, aki gyújtólencseként egyesít magában általános kortüneteket? Mindkét tendencia kiolvasható a *Protokoll*ból. Egyszerre vagyunk belül is, kívül is Mátraín. Ha a kérdést úgy tesszük fel, hogy ezt a javára írjuk-e a regénynek, vagy épp ellenkezőleg, hibájául rójuk fel, akkor valószínűleg eltévesztjük, félreértjük ennek a különös műnek a természetét. A *Protokoll* úgy távolít el hősétől, hogy közben közelebről, belülről is megmutatja, illetve úgy hozza közel az olvasóhoz, hogy ezzel el is idegeníti tőle. Mint már utaltam rá, érvényesül az elbeszélésben egyfajta naplószerűség. A protokoll-élet rutinszerűen ismétlődő, mindennapi szertartásai, illetve Mátrai növekvő apátiája többnyire az ő személyes szemszögéből látszanak. A naplószerűséget és egyben az olvasói azonosulást szolgálják azok a banalitások és lappaliák, amelyek szinte véletlenszerűen, „a napok hordalékaként”, lényegében mindenfajta motiváció nélkül kerülnek bele az elbeszélésbe (egy erdei kiránduláson Novák egyik kislánya kullancsot szed föl, a New York-i konzulátuson a nemzetiszín lobogó összecsomósodott az esőtől: „Riasszam a konzult?” stb.).

A hétköznapi esetlegességek iránytalan, egybemosódó terjengése ugyanakkor mint szappanoperaszerű epikum el is távolít: nincs átfogó bonyodalom, fejlődésív, csak újabb és újabb epizódok vannak. Persze eltávolít, stilizál már maga a műfaj is. Verses regényben elbeszélni egy ízig-vérig mai történetet, egy enervált korunk-hőse történetét, ez óhatatlanul azzal jár, hogy ironikusan elidegenítő perspektívában jelennek meg a szöveg horizontján a romantikus spleen olyan nagy művei, mint az *Anyegin*, a *Childe Harold*, a *Don Juan*. A kívülállás pozícióját erősíti, hogy a *Protokoll* alapvető retorikai modalitása a leírás, valamiféle tablósszerűség – úgyszólván a klasszikus, részletező korrajzokra emlékeztetően. Bár újra meg újra külföldi színtereken találjuk Mátraít, igazi életszférája a jelenkori Budapest. Rengeteg budapesti színhelyen megfordul a regényben, és ezeknek az elbeszélő mindig szentel hosszabb-rövidebb érzéki-informatív leírást. A főszerepet a sikkes vendéglátóhelyek játsszák, a Dunapark, a Biarritz, a Bambi, a Kiskakukk, a Manna, a Gusto, az Árnyas stb. – akár étteremkalauzsként is használható a regény. De olvashatunk leírásokat többek közt Mátrai lakásának közvetlen környékéről, a Római fürdői Duna-partról, a Külügyről és környékéről, „Üjlipóciáról”, a Hármashatárhegyről, a Műegyetemről, a Népszínház utcáról, az „egy képzeletbeli türkmén diktátor mauzóleumához” hasonlított Nemzeti Színházról, a svábhegyi kisvasútról, a már említett cseppkőbarlangról. Térey érezhetően szereti Budapestet, és ezt a vonzódását átviszi főhősére: „Milyen az Oktogon az émeletítő / Champs-Elysées után? Sok is, kevés is. / Elképesztő öröm, hogy újra látom / A rosszkedvű kóporos vakolat / Alatt a másodlagos reneszánszot”, mondatja vele. Drezda, Königsberg-Kalinyingrád és Debrecen után itt most Budapest „letörhetetlen méltóságát” zengi: „Hogy balkanizálódott volna, mondják. / Kormányai igen, s némely lakói; / De Pest lelkében nincsen semmi Balkán. / Különben is: mi baj az Adriával?... –” Itt persze megint kérdésként vetődhet fel: ki beszél? Mátrai vagy a szerző? Forma szerint Mátrainak kell tulajdonítanunk az ilyen passzusokat, de az eltávolítás és kommentálás mindig működő mechanizmusai ezt kérdéssé is teszik.

Mátrai identitásválságának problematikáját variálják és általánosítják a melléje felsorakoztatott mellékalakok, akik egyrészt nagyjából mind vele egykorúak, hasonló társa-

dalmi helyzetűek és életvitelűek, és a kiégés, a cinizmus, az üresség hasonló tüneteit hozzák, másrészt a Mátraira vonatkozó megállapításaikkal külső nézőpontot érvényesítenek. Ilyen a közgazdász Novák, Mátrai családmániákus szomszédja, aki váratlanul elvállal, és ettől fogva elveszítetten próbálkozik mindenféle nőknél (többek közt az *Asztalizenéből* ismerős operaénekesnőnél, Delfinnél), közben pedig folyton sajnáltatja magát. Vagy Max, a nagymenő particsászár és kultfigura, a „szalon-sátán”, ez a nagyképű, nyegle, megjátszós majom. Szintén az *Asztalizenéből* való Donner Kálmán, az orvos, ő módszeresen karban tartja magát, nem hagyja, hogy kikezdje a depresszió. Karányit viszont, a mizantróp, cinikus és arrogáns művészetkritikust, aki mindent és mindenkit fensőbbeséges undorral leszól, fatális baleset éri: belezuhan a terráriumába, amelyben egy gyíkot tartott, és az üveg elmetszi a hónalji aortát.

Leginkább Karányi fellépései exponálják, de a többi szereplő idevágó kedvtelése is jótékba hozza a regény egyik fontos témáját: nevezetesen a művészetet mint fogyasztást és fényűzést, a divatos művészetfogyasztási és műgyűjtői szokásokat, az aktuális sznobizmus formáit. A szerzőnek egy kicsit mintha itt is maga felé hajlana a keze abban az értelemben, hogy őt magát talán inkább foglalkoztatják ezek a kérdések, mint szereplőinek feltételezhető „valóságos” megfelelőit. Természetesen egy protokollfőnök, egy közgazdász vagy egy sportfogadásból élő, úgazdag fezőr is fontosnak tarthatja, hogy mutakozzék színházban, operában, MŰPÁban és véleménye legyen az itt látható produciókról, főleg ha a köreikhez tartozik egy Szépművészeti Múzeum-i osztályvezető (Blanka), a fent említett Karányi vagy Burányi, a sikeres és Karányi által mélységesen megvetett (giccs?)festő, aki egy idő múlva éppen a Mátraiktól levetett Blanka oldalán tűnik fel, mégpedig nem akárhol: a New York-i Metropolitanban. Bizonyosan létezik ma is nálunk ilyen sznob beltenyészet; hogy mennyire jellemző a magas művészetre szakosodott rétege és milyen szociológiai összetételű, azt Térey egy kicsit mintha saját elbeszélői céljai szerint értelmezné. Amikor a Pradóban Mátrai szellemes és műértő véleményt fogalmaz meg Goyáról, El Grecóról, Boschról, Velázquezzel, vagy amikor a Balaton utcában hamisított festmények és régiségek nyilvános autodaféján Karányival és Blankával a művészeti eredetiség és másolás kérdéseiről elmélkedik, vagy amikor Haydn *Orpheusz és Eurüdikéjének* operaházi előadása alkalmából valóságos színikritikában reflektál a látottakra, megint csak összemósodik a szerzői és a személyes szólam.

Térey igyekezett a diplomáciai protokoll modelljét metaforikus érvényűen Mátrai egész életvitelére kiterjeszteni. Ugyanakkor felfedezni vélte ennek a modellnek a működését a szabadidő különféle divatos jelenkori kultuszaiban és a művészetfogyasztásban is, megpróbálta tehát ezt a két szférát egyesíteni a cselekményben, tekintet nélkül arra, milyen kapcsolatok valószínűsíthetők köztük a „valóságban”. Végeredményben a következő kérdés nincs világosan eldöntve a *Protokollban*: a protokollról mint általános érvényű életmodellről van-e szó (ebben az esetben olyasféle hideg távolságtartással kellene figyelnünk Mátraikt és társait, mint Térey korábbi műveinek szereplőit), vagy inkább egy olyan protokollfőnökről, akiről kiderül, hogy valójában nem neki való a szerepkör, amelynek „szabályzata irányítja”. Ez utóbbi esetben hősünk olyan konfliktusba, olyan krízisbe keveredik, amelyben az elbeszélő és az olvasó nem tagadhat meg tőle bizonyos empátiát. Eszerint mégiscsak volna valami közünk hozzá?

RADICS VIKTÓRIA

A LÉT EGYEDÜL

Marno János: a semmi esélye

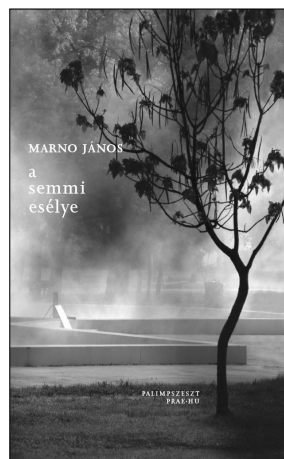
A nemtudás peremén táncolunk, fél lábbal a szakadékban, amikor költészetet olvasunk; kérdés, hogy egy-egy vers valamely gyökérfoszlányát elkapjuk-e, és fel tudunk-e araszolni, beférkőzni a sorok közé, kitenni magunkat a feszültségnek, mely a verstérben munkál. Az elmélyültebb versolvasás fizikai tevékenység is, hiszen a hangok, színek, színesztéziák az érzékeinkig hatolnak, húsba vágnak, és változást idéznek elő bennük, amit jó lesz megvizsgálnunk, így aztán önnön magunknak is utána kell járnunk. Az erős vers megbontja az önképünket, világképünket, és szerencsés esetben kihoz belőlük valamit, amire nem is gondoltunk, és a vers nélkül nem is tudjuk elgondolni. Nem fordíthatjuk át diszkurzív nyelvre, ami nem jelenti azt, hogy nem vehetjük komolyan, nem vehetjük a szívünkre és nem tűnődhetünk el rajta. De a gondolkodás egy sajátos módozatát gyakorolva, mely a talpunkból indul és a szervezetünk sötétjében történik; nem biztos, hogy tisztázódik az agyban. Magot vet belé, és idővel megtanulunk másként látni, nézni, észlelni. A jó vers észlelés-gyakorlat, feszegeti a percepciós és recepciós képességünket, ami nem mindig kellemes érzés; „törd magad, te agy”, ahogy Arany Hamletje mondja. A verssel az ismeretlennek áldozunk, magunk is elváltozva-elismeretlenedve, az idegenség oltárán – a bensőségesség és az idegenség a verssorokon keresztül átömlik egymásba. A jó vers ezért élmény és felfrissülés, a nyelv-teszt sejtjei atmoszája. Marnóról beszélek, akinek a verse úgy hathat, mint az ionizált víz – mondom ezt különös tekintettel Nárciszra és az ő fürdőjére.

A Marno-versekben nyelvi mikroesemények pezsegnek, melyek hatására legegyszerűbb szavak, még a kötőszavacska is telítődnek, a nyelv felébred napi kábulatából, a szavak magukhoz térnek. Mert teljesen kábultan használjuk a nyelvünket amúgy, amiként a mindennapos evidenciákat is eszméletlenül éljük. A vers helyet csinál a nyelvnek, hogy velünk együtt magába szálljon és kikeljen magából. És ha sikerül megmártózni egy-egy versben, új színben láthatjuk a világot s benne magunkat, a létet, melynek részesei vagyunk egy kis időre, melynek nemcsak a vég-, hanem a kezdőpontja is ismeretlen és a semmivel határos,

Itt

*bújok, Uram, ingerküszöböd alatt
bújóán betűidet, mint önmagamot,
ellentétéül annak, ami vagyok.
Nélkülözlek. Szemem, égő folyamat,
mivel Te, ez tiszta sor, nem vagy sehol.
Ez ismétlődik untalanul, ahogy*

*A Palimpszeszt Kulturális Alapítvány és a PRAE.HU Kft.
közös kiadása
Budapest, 2010
165 oldal, 2750 Ft*

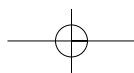
*ürességed, kell-e mondanom, megkap,
ha nincs is mit átadnom, sem alkalom.
Mert szándék sincs bennem, egyéb, irántad,
mint szűkölni folyton, ahogy kívántad
tőlem mindig is, mielőtt kíváltam
volna belőled, vaksin, enerváltan.*

A versírás egyúttal (vers)olvasás is (és fordítva), a választ nem adó ismeretlen, a semmi nem-térségében, az úrben, mely nemcsak ráfeszül az adottra, hanem abba beeszi magát és azt fel is szippantja. Visszaszámlálás történik a versben a születésig (vaksin, 'emberré váltan') és az az előtti ős-semmibe, de visszafelé is olvasható a vers, fel, a szem felnyílik, a látás beissza a világot, a napot, és már-már kiég, amikor a vágyakozó én arra vetemedik, hogy közvetlenül szólítsa meg az Urat, aki nem található. De nem csak a halál küszöbétől a születés túlsó küszöbéig terjed a folyamat, hanem ez ugyanakkor szaggatott, érzésünk szerint örökkön ismétlődő processzus is, elfulladás megszólítások sorozata, akár a belégzés-kilégzés. Az Úr és az én kettősében a harmadik a vers, itt, ez, mely lehorgonyozza a különös kommunikációs helyzetet, mondja a kimondatlan és lehetetlen párbeszéd jelenét és történetét, mely egyúttal a szubjektum-világ megszületésé(ei)é és halál(ai)é, a kicsoda és a kicsoda, a dolgok és a szellem keresztkapcsolatai. A lopakodás és a bujkálás, a betűk bújása a semmi ellenében, attól féltünkben történik, és csak így deríthet reá, a semmire, fényt az írás-olvasás perzselő folyamatában. A vers most az alfa és az ómega, az ómega és az alfa, az én és az Isten közötti betűk rendezett halmaza, melyek bizonytalan jelentésösszefüggései egy ősi felszólításnak engedelmessé, rendszeresen válasz nélkül maradó aposztrófiában csúcsosodnak ki, hacsak nem a vers autokommunikációja – figyeljük a visszautalást magára a versre az ötödik sorban – a megértendő válasz feloldhatatlan chiffréje.

Ebben a kötetben számtalan kommunikációs esemény történik, a legkülönfélébb változatokban; a fentebb idézett vers csak az elvont vázát tünteti fel ezeknek. A versdarabok rendkívül szabályosak, tizenkét sorosak egytől-egyig, ráadásul tizenkét ciklusba, egy nagy koszorúba foglalva, egymással összeszálazva, különállóságuk mégis maradéktalan. Egy szál verset felfogni – akárha az egészét, a precízen megkomponált, két féltékéből (Nárcisz-versek, Anna-versek) összeálló egész azonban a szerves folyamatszerűsége révén jelentős többletet tartalmaz. Nem feltételezek a költő részéről teljesen tudatos, mértani komponálást, inkább azt mondanám, hogy a kötet 'megkomponálódott', architektónikája szinte adta magát. Ezzel nem azt kívánom sugallni, mintha Marno a természet gyermekeként alkotna, ellenkezőleg, legalább annyira végez fegyelmezett intellektuális munkát, mint amennyire költ, azt viszont igen, hogy ismeretlen erőknél-áramoknak teszi ki magát, és nem önkényesen szabja meg, hogy a költészetében mi és hogyan történjen. A vers- és kötetszerkesztési, valamint a mélyebb költői felelősség a formálás aktusában találkoznak. Ami nem nélkülözheti az „isteni” regnálást, a misztérikus momentumot – másként szólva az ismeretlennel való együttműködést és a semmihez-szegődést. Amihez persze sok ismeret kell, nemcsak mesterségbeli, hanem bölcséleti tudás.

*

A *Nárcisz készül* című vers Marno János életművében kirobbanási (eksztatikus) pont volt, egyfajta poétikai „nagy bum”, melynek hatása azóta is tart; hét-nyolc éve születnek az egyre finomabb texturájú, egyre tömörebb és sűrűbb Nárcisz-versek. Ha Nárcisz figurája nem is mindig lép színre bennük, akkor is „ő” – a figura „személytelen személyében” tükröződő komprimált gondolat – az origójuk. (Ha kikopik is, mint a legújabb versekből, ott van a háttérben, és most már örökre megmarad, Ovidius után szabadon – nem kis dolog,

hogy magyarul.) Marno felettébb izgalmas, felfedező lendületű költészetében ez a periódus – a *Nárcisz készül* és a *semmi esélye* című két könyvvel – a bőségé; a hosszú évek munkájával kidolgozott, szigorú költői technika, meg az ezerszeresen át- és újragondolt világszemlélet, költészetszemlélet, a nagyon-nagyon megpróbáltató költői elhívásban összeforrva, egymás után dobja ki, szinte gépiesen, a jobbnál jobb, érdekesebbnél érdekesebb darabokat, melyek ciklusokba, kötetekbe rendeződve az újabb magyar költészet (minden hivalkodástól mentes!) *opus magnum*-át eredményezik, rengeteg átgondolnivalót hagyva kritikusokra és olvasókra. A „minden hivalkodástól mentességet” nagyon komolyan gondolom: Marno nem tesz engedményeket a tetszetősség, a reklám irányába, sem magán, sem az olvasón nem könnyít holmi blikkfangokkal. Az akció komolysága sem engedi meg ezt, mert itt arról van szó, hogy eszméljünk, gondolkodjunk, mielőtt meghalunk. Másként, újabb meg újabb perspektívákból, a paradigmákat váltogatva, merészen önmagunkkal és a hagyománnyal szemben is.

Marno János költészete annyira eredeti, úgy indíttatásban, mint megvalósulási formáit tekintve, olyannyira szubverzív és „önfejű” (a saját fejével gondolkodó és „belülről vezérelt”), a költő pedig oly megvesztegethetetlen perem- (peremen álló) figura, azaz outsider – értve ezen azt, hogy az irodalmi és kulturális élet kanonizált és divatos jelenségeihez mérten mindenkori elhajló, a konszenzusokhoz képest pedig mélyen anarchista indulatú –, hogy a kritika részéről a szokásosnál keményebb, türelmesebb munkára és elszántabb koncentrációra lenne szükség ahhoz, hogy ez a költészet meghonosodjon és befogadtassék. (Az ifjabb költőtársak jócskán megelőzték a kritikát.) Ez a mi érdekünk, a magyar irodalom érdeke lenne, hiszen itt a költészetben valami moccanó, s hogy mi és mennyire, annak kifejtése szellemi életünk felfrissülését hozhatná, ha lehet még szó egyáltalán ilyesmiről – kultúrán innen és túl valódi szellemi életről is. (Valószínűleg nem.)

Magamat mint kritikust sem vonom ki semennyire sem a kritika alól, hiszen Marno költészetének híveként és régi olvasójaként nem beszéltem eleget ebbéli minőségemben, igaz, nincs is hol; inkább jóleső magánirodalmi életet élek a versekkel. A magyar irodalmi élet ugyanis nem fogékony (erre) a költészetre, erre a hiperaktív nyelvre és metapoétikai, bölcséleti gondolkodásra, meditációra; nehéz elkezdni a diskurzust – ha egyáltalán van még valódi izgalomból fakadó, és nem csak érdekvezérelt, mesterkéltén összeütött vagy egykettőre kifulladású kritikai disputa manapság.¹ Meg aztán maga a (nyelvi és gondolati) anyag is próbára tesz, kihívásokat intéz a befogadóhoz – mégannyira a fogalmi nyelvre kényszerített kritikushoz. A műélvezet igencsak akadozva megy át disz-kurzív beszédbe, mely vagy körmönfontan elméletivé válik, az érthetlenségig, maga mögött hagyva az élő anyagot, vagy bénán helyezgeti a köteteket a mai irodalmi mezőnyben, ahonnét azonban azok messze kiemelkednek, és semmit sem érünk azzal, ha kritikusi blazírtsággal tologatjuk a könyveket az épp aktuális sakktáblán, minekutána megy minden a barnalevesbe. Mi több, a felületes felemlegetéssel és a besorozással csak a vérét vesszük ennek a költészetnek, hozzáápasztjuk az átlaghoz, és így még a kiugró teljesítmény *észlelése* is elmarad.

További nehézsége a kritikus munkának, hogy egy-egy Marno-vers mindig szokatlanul bonyolult, komplex nyelvi-szellemi képződmény, mely magára tapasztja az olvasó tekintetét, mikroelemzésekre szólítja fel, becsábítja egy-egy vers labirintus-terébe, majd onnan át a következő, ismét elnyeléssel fenyegető darabba. A mikroelemzések pedig gyakran fönnakadnak a nyelv(játékok) ág-bogán, és azt a látszatot keltik, mintha itt analitikus nyelvfilozófiai költészetről volna szó, mely ingyenc textológusoknak és ráérő filológusoknak való. Pedig nem: ez szenvedélyes poézis, „égő folyamat”. Az értő olvasók ese-

¹ Nem szeretnék méltánytalan lenni azokhoz a kritikusokhoz, akik elmélyülten foglalkoznak ezzel a költészettel: Greskovits Klára, Harmath Artemisz, Tóth Ákos, Nemes Z. Mária.

tében az egyes darabokra való figyelmes rátapadás miatt nehezen jön létre a rálátás távlata, és nemigen tudunk átfogóbb megállapításokig eljutni.

Meg aztán ez a poétika felforgató jellegű, nem kímél sem istent, sem embert, nem fogad el szokványos lírai és szemléleti alapokat. Az emésztő (világ)egyetemes kérdésségen és elfeledett, a kultúrából kiszóródott evidenciákon alapszik, rögzült szemléleti állandókat és világfeldolgozási, irodalomértési beidegződéseket kezd ki, úgyhogy a kritikusnak nincs honnét elindulnia, s ha nekivág, minden meglévő (ál)kulcs használhatatlannak bizonyul. A marnói költészet amúgy is hadilábon áll a generalizálásokkal és a konceptekkel, a kritikának tehát egy kritikai – és örökkön kritikus állapotban lévő, borotvaélen táncoló – költészettel van dolga, melyen nehéz fogást találni. Mert éles és finom és gondolatilag is szövevényes. Vegyük ehhez még hozzá, hogy egy-egy rögzített vers sem stabil darab, hanem ízelt, belülről mobilis, csuklós nyelvi szerkezet, mely a befogadásban mindahány olvasásra másmilyennek mutatkozik, mindig más jelentéseket szabadít fel, mindig az olvasó aktuális jelen pillanatába metsz bele a tükörreflexével. A versdarab ezzel a mimikrivel a nyelv természetéhez hasonul, hiszen gondoljunk bele, minden mondat minden nap mindig más. Nincs nyelvi állandóságunk.

Annyit mégis biztosan érzékelek, hogy ha történeti fogódzót keresünk, akkor József Attila felől érdemes megközelíteni ezt a költészetet. Az ő költészete is hasonlíthatatlan, a világirodalomban sem ismerek hozzá hasonló, esendőségében nagy és plasztikus formátumot, senkit, aki a világűrben megmártott és azt belülről érzékelő, szorongó és kitörésre vágyakozó zsigeri személyesség ennyire pontos és halálosan őszinte (ha úgy tetszik: stilizálással meg nem hamisított) nyelvbe foglalását és nem ritkán szenttelen kidalolását megejtette volna. Magam, úgy érzem, mit sem tudnék a romlandó testiségre, szinte folyamatos gyász- és vágy munkára kárhóztatott, az elméjére rászoruló szubjektum cífra nyomorúságáról és tragédiájáról, áhítatairól és mélységes csalódásairól, ha nincs meg az anyanyelvemen ez a gazdag költészet. Marno a mindenáron – kirekesztődés, betegség, rettegett halálra szántság árán is – zsigeri, érzéki hitelességre (hamisítatlanságra) törekvő, és ugyanakkor gondolati igényességéből jöttányit sem engedő költői beszéd vonalán a József Attila-i magyar költészeti örökség átvevője. (Külön stúdiumot igényelne a Vörösmartyhoz, Aranyhoz és az *Apokrif* költőjéhez fűző szálak felmérése. De még Ady is szóba jöhet. Marno szenvedélyes olvasó – erről versei és prózai írásai is tanúskodnak –, nem „őstehetség”, hanem intellektuális alkat, aki a magyar és a világirodalomból egyaránt táplálkozik. Shakespeare például, Kleist, Kafka, Holan... Emellett a filozófiai, zenei és képzőművészeti ihletettsége is érdekes résztema lehetne.)

Vegyük ehhez még hozzá Marnónak a költői nyelvet és a versformákat illető, az évek során kifinomult maximalizmusát, a sallangtalan, dísztelen, velős, de le nem egyszerűsített versbeszéd kívánalmát, és vegyük hozzá a gondolati követelményeket, amelyeket a költő magának és nekünk szegez. Amilyen filozofikus költőnek nevezhető József Attila, olyan filozofikus költőnek és (költészet)filozófusnak mondható Marno János is, amennyiben ezt a bölcséletet nem merev, előretöltött fogalmak, eszmék és kész gondolatok szájbarrágásának és forgatásának fogjuk fel, hanem az egzisztenciából, annak ambivalens érzékiségéből, a mindennapi életből fölfakadó eszmélődésnek, az egzisztencia veszületett szellemi tendenciájának (ld. a fent idézett vers „szándék” körüli gondolatát), mely leágaz az ősiségbe, jobban mondva az elemek közé, onnan hírt hoz, és a mában orientálódik, anélkül, hogy a hajdanvolt és a mai perc kaotikus, nyers érzékiségét meghazudtolná. „Ma minden megismerésnél mindörökké megkövült szavakba botlunk, és inkább a lábunkat törjük ki, semmint egy szót törnénk föl”, írta Nietzsche, rátapintva filozófia és költészet csomópontjára, gondolat és nyelvi játék szoros összefüggésére. A nyelvi játéknak fele sem tréfa. Marno is ezt a nyelvi diótörést végzi, miközben gondolkodik – jobban mondva gondolatokat szabadít föl a „kőből” a megüpedettségéből, és költői eszközökkel rögzíti röp-

tükben, anélkül, hogy véglegesítené őket. Nincsenek véglegesített szemantikai egységek ebben a költészetben, mindig megmarad a „nélkülözés” szele, a jelegyüttesek forgandók, kimeríthetetlenek, azaz végképp poliszémikusak.

Tegyük hozzá azonnal, hogy Marno nem használ közkézen forgó költői szerszámokat. Marnónál nem találunk „rendes” metaforákat, hasonlatokat, szimbólumokat, emblémákat; a hasonlat és a szókép, a szinesztézia egészen sajátos fajtáit találta fel. Ezeket nem lehet felsorolni, kiszedni a versekből, mert csak abban a kontextusban élnek meg, elporladnak a kinti levegőn, és száz szállal kötődnek a verstestbe, csak erővel lehetne kiszagatni őket. A versformái is egyediek (tizenkétsorosok, máshol tizennégysoros Marno-szonettek stb.), és ebben a kötetben bizony nagyon kötöttek, nem csak a sor- és a szótagszám, hanem a sűrű rímek, asszonáncok, alliterációk által is. A marnói rímtechnikát, azaz „hangköltészetet” én egyenesen zseniálisnak találok.

Rokonítja őket még (József Attilát, Marnót és Nietzschét) egyfajta katartikus tragikus hangoltság is, Marnónál morbid humorral, nyelvi poénok pattogásával, vidám nyelvi tudománnyal dúsitva. Tandori mellett ma minden bizonnyal Marno a legszellemesebb költő, akit a nyelvben bujkáló humor meg a valóság paródiája és karkai burleszkje tud a leginkább felhangolni, olyannyira, hogy röhögni lehet vele. Számos vers, köztük a fent idézett istenes vers is, egyúttal a saját paródiája. Nem veszi véresen komolyan magát mint nyelvi szüleményt, hiszen a nyelv csalárd, kétszínű, hamiskás, a szavakkal képbe hozandó valóság pedig rémes. Közben azonban mégis „az ember tragédiája” megy, mikor is a faj szerencsétlensége az egyéni sorsba belesomósodik, begörccsöl, és a transzcendens szabadulások (ilyen a vers is), a metafizikai térbe való átlépések nem állnak össze üdvtörténetté, noha az apokalipszis olykor mókásnak tűnő jegyeit fel-felmutatják. A József Attila-Marno János viszonylat taglalása (közbeiktatva Tandorit, és óvatosan Pilinszkyt is, Kafkát semmiképp sem mellőzve) előttünk álló feladat, most tovább kell mennem, mégpedig a szubjektumfilozófia göröngyös ösvényén.

Ha a költészet az a diszciplína és pótolhatatlan szellemiség, mely a mindenkori „én”, a szubjektum mibenléte és mirevalósága, értelmetlensége és logosza, léthelyzete, sorsa körül forog, akkor a költőnek számot kell vetnie a Descartes utáni filozófiai fejleményekkel, amelyek egyébként „a levegőben vannak”, a korszellem ezeket magába szívja (avagy a korszellemből veszi át és bontja ki őket az elmélet), tehát nem okvetlenül értekezések olvasásáról és írásáról, hanem a korszellemre való fülelésről, a jelenkor sosem egyöntetű, és részint mindig hazug vagy hibás spiritualitásának, zavaros mentalitásának a berezgéséről van szó. A markáns, identitásában megkövült és ebből következő „vállalásokba” bocsátkozó, hitvalló szubjektum, tehát az egyértelmű, hogy ne mondjam, „férfias” én mára elég lényege-vesztetté vált, intellektuálisan elég érdektelenné (nem így szociológiailag, pszichológiailag). Marno költészetében a posztfreudi és poszt-nietzschei, mi több, poszt-derridai, destruktív és többszörösen meghasonlott én-nel lehet sorozatos (ciklikus) találkozásunk, a nem önazonos, hasadozó, úgy önmagával, mint a világgal meg nem férő, küldetése és eredete felől teljes bizonytalanságban lévő, felszámolhatatlan diszkrepanciában leledző, kóbor és kétségből kétségbe eső én-nel. Lám, mennyi jelző, és mégis: nesze semmi, fogd meg jól. (Lásd fentebb: „nincs is mit átadnom”). Ritkák is a kimondottan én-versek az utóbbi kötetben, annál gyakoribbak az önmegszólítók, valamint a bizonytalan mi-be, a lefelé stilizált „az ember”-be, a homályos ő-be és a Nácisz alakzatába hagymásan (magtalanul) beburkolt, illetve azokba kihágó, belevesző én-ek. A legnagyobb meglepetés és fantasztikus találat e téren a mitikus Narcissus magyar Náciszként való feltámadása és máig tartó pályafutása e költészetben, ami nagy horderejű esemény (kellene legyen) a magyar szellemi életben.

Kicsoda ez a Nácisz? Nem alteregó, nem hús-vér szereplő, hanem az önreflexív, magakereső, magába botló és bonyolódó szubjektum „Gestalt”-ja, váza, mondhatni: röntgenké-

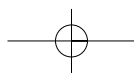

pe, mondhatni: fantomja, mely mögött háttérként vagy misztikus csóvaként ott a szép, mitikus történet, de ez a magyar Nácisz már nem a mitikus korban, a ligetben, hanem a „mentális korszakban” (Nádas Péter kifejezése) és a „városba fült kertben” kódorog, története tört, csak multiperspektivikusan kutatható, tükörképe nem csak a természetes vízben lebeg, hanem az elme tükörelakai is ezerszeresen visszaverik, polimorf tehát, az ovidiusi önszerelme pedig – s ez a Marnónál fülön csíphető megannyi inverzió egyike csupán – önutálatba fordul át, vagy egy másik nárcisztikus, azaz öntükröző, önmagába zárt személyben (szentélyben), a mindenkori Másikban keres – de csak pillanatokra talál – fogódzóra. Legyen ez a Másik eleven, halott vagy isteni, Náciszon lényegében nem tud segíteni. (Lásd az idézett versben a Te hozzáférhetetlenségét.) Az ő sorsa mitikusan is, meg logikusan nézve is az egyedüllét és a magányos halál, a belefulladás önnön magába, saját semmijébe.

Marno Náciszának kalandjai a posztmodern szubjektuméi, aki tehát elvesztette a modernitásban még meglévő intellektuális tudatosság nagyra hivatottságának felemelő érzését, ez sokkal inkább hübriszként mutatkozik meg. Ez a Nácisz a mindenkori szubjektum vakfoltjának az átvilágítása a nyelv villanyával, a költészet sugaraival; azé a „vak-si” éné, mely az életben normális körülmények között nem tudhatja tisztázni, hogy ki is az, aki észlel. Nagy szerencsénk tehát, hogy ebben a költészetben láthatjuk a saját hátunkat, mint egyébként soha, láthatjuk a szubjektivitás nem (egészen) tudatos működésének egész bonyolult és napról napra elváltozó mechanizmusát, és az „olajat” is e mechanizmusban, más szóval, a lelket. Egyszóval Nácisz a reménytelen, mert otthontalan és tévelygő, idegenszerű, közvetítésekbe belebonyolódott és evidenciákért égő „animula” kivetítése a költészet téridejében, de olyan projekció, mely vissza is néz reánk, vissza is köszön, miközben a maga útját járja, mégpedig azért szólhat ránk, mert nyelvi teremtmény, melybe a nyelv titokzatos másik (éjszakai) élete lehel lelket. Marnónál egyébként a nyelv állandóan visszabeszél. A költői én (mely te-be, ő-be, „az ember”-be játszik át, imígyen mentesülve a konkrét gyakorlati én pszichés ballasztjaitól) úgy nézi, követi Náciszát, ahogy két tükör tükrözi egymást. Amit az olvasó lát, az az önreflexív reflexiója, reflexió a hatványon, s ezáltal saját magának a tartós tartalom nélküli, elég jelentéktelen, de(kon)struált lényegét láthatja viszont. Ebben a formában a tartalmak úgy változnak, mint az időjárás, ütök egymást, elváltoznak, megsemmisülnek, elpárolognak, visszatérnek. Az én-szerkezet végső soron üresnek bizonyul, avagy a lényege: lényeg-telen, s mindig a megsemmisülés (ezzel együtt az életösztön) markában szorong.

Marno Nácisz a ugyanakkor költészeti fenomenológiai redukció: a gyakorlati élet és a célszerű nyelv lehántása a szubjektumról annak érdekében, hogy kiderüljön, ki is és mi is ő (én, te, az ember) voltaképpen (mint dolog és létesemény) és istenigazából (mint metafizikai esemény). E redukció során – amit a minél csupaszabb létre való visszavezetésnek, a létfeledés (=halálfeledés) ellenmozgásának is nevezhetnék – a világról is lehámlik az a „megélhetési réteg”, amelybe oly vastagon be van burkolva – ez az, amit valóságnak szoktunk nevezni –, és kiviláglik az én-világ nyersesége, *phüszisze*, sőt brutalitása, mondhatnám azt is, hogy a színe-java, eredendő csillámlásokkal (amibe persze a rothadás és a pusztulás faktúrája is beletartozik), valamint evidenssé válik az, aminek magától értetődését a költészet világitása nélkül nemigen tudjuk észlelni és észbe venni, azaz a világ és a szubjektum tökéletes, vészes és vérmes, szenvedélyes egymásraultaltsága és mindig hiányos, kizökkenő egymásban-léte, megtévedő egymásra vonatkozása, széthasadozott egyneműsége, folyamatos együttléte és szétkülönbözése – magyarán, ember és világ szerelme viszállya, melyen ez is meg az is szükségképp rajtaveszik. Közben azonban lát: az önmagát látó, és önmagában a világot érzékelő ember révén a világ is lát és látszik, érez, pulzálva elsötétül és felragyog, transzcendál.

Nácisz a magány alakzata is, de nem a pszichés érelemben vett, hanem az ontológiai magányé és a monadikus, az időben is nomád individualitás tragédiájáé és komédiájáé,

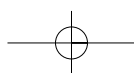

miközben ez az individualitás teszi lehetővé a tudatosságot, az eszméletet, a létezésre mint idegen bensőségességre (a külvilág bekebelezésére) való ráébredést. Itt Nietzsche ütközik, aki szerint „a létezés teljes megismerésébe belepusztulni a létezés alapsajátosságához tartozik”. A teljes megismerés – a világ és a szubjektum egymást kaszaboló interakciójának a teljes átlátása – nem következik be esendő személyek esetében, mint amilyen az elhulló Nácisz és a többi én, te, ő. Erre nincs is „alkalom”. Ezt az áttetszőségét veszített vagy csak vízszerte átlátszó, mindig csalóka (poliszémikus, akár nárcisztikusnak is nevezhető, mert önmagába vissza-visszagömbülő) nyelvi állomány is lehetetlenné teszi (miközben lehetővé teszi) – mindazonáltal a nárciszi fátyol metafizikuma, mi több, a derengő krisztusi áldozat újraértelmezett szemantikája beleng az egész kötetet. Ha az előző kötet címadó verse szerint a nő a „pongyola végzet”, akkor a mostani kötet tanúsága szerint az eszmélés (lehetetlen) teljessége lenne a pontos végzet. A Nácisz pogány alakjába beleszűrő krisztusi „tövisek” is további kutatási irányt jeleznek, mégpedig depatetizált (revideált) (kereszt)útvonalon.

Miért dobta ki az űr méhe a földre a tudattal megáldott és megátkozott, „vakis és enervál” teremtményt, s kényszerítette (ön)tükrözésre? Felviláglásra? Fel- vagy megvilágosodásra? Futó eszmélet-pillanatokra? A semmivel terhes ének miért kell magába fogadnia és ütni-vernii a halállal terhes világot, és viszont? Mire jó ez az egész, szadomazochisztikus expedíció? Egyszóval az egyszerre kijózanító és mámorító nárciszi kalandnak, melyben az eszmélet és a hallucinatívitás (álmok, látomások, éberálmok, emlékek) együtt pulzál, és amelynek során a test menthetetlenül pusztul s az elme romlik, mi az értelmé? Tegyük hozzá, hogy Narcissus halála nem katartikus; Julia Kristeva értelmezése szerint a thepsziszi fiúban nincs semmi heroikus, kalandjai pedig tébolyultak, van benne valami gyerekes és perverz, amint „az emberi tapasztalat homályos, nedves és mocsaras területein” kóvályog. Benne magában nyílik meg a Máság, tátongó, halálos úrként, és elnyeli.

Az érzéki gyönyör és a testi-lelki szenvedés váltólázai átjárják az amúgy eszmélődésre kalibrált, gondolatgazdag marnói-nárciszi világot. A szerelemben és a szexualitásban szerzett (cserzett) csodálatos és förtelmes, látomásokba átvezető tapasztalatok éppúgy megajándékoznak a kiteljesedés fantasztikus (kozmosz és khtonikus) gyönyöreivel, mint a kiüresedés, a visszamagányosodás, a hervadás kínos bánatával. Az Anna-versek közt (ahol is Anna egy nő és sok-sok nő, asszony, lány, boszorka, tündér, anya, kislány – nő-vér) egészen vad, a szexualitás szép obszcenitását feltáró, azt megéneklő darabok is találhatóak, melyek pompásan lírai pillanatokban dúskálnak, és mitikus tágasságot kölcsönöznek (vissza) a föld-ég feszítávnak – ésszel már egyáltalán nem, csak intuitíve, érzéssel, képekkel követhető mélységet és magasságot, amibe, akárcsak az elvesztésébe, bele lehet halni.

Anna – palindróma, a kerekdedség, kiteljesülés hangképe, a szeretett-gyűlölt Másik valósága és látomása, Nácisz képmása helyett a Másik képe. Akiért vagy aki miatt fojtottan égünk akkor is, ha nem vagyunk szerelmesek, ugyanolyan súlyú antropológiai alapsajátosságunk ez a ráutaltság, függőség, mint a befelé fordulás. Az Anna-versekben sok-sok változata látható a viszonyoknak, a közönségestől az elragadtattottig, az *erósz*tól a *philiá*ig, ők ketten, az én-te-ő és a nő szinte mindent megtesznek egymással, ami ében és álomban lehetséges, a bekebelezéstől a szétarabolásig, az eltaszítástól a tökéletes, összecserélődő egyesülésig. Harmadikként azonban Nácisz is ott bujkál az Anna-ciklusokban, mint aki kudarcot vall a szerelemben, kivonja magát a páros, párzó létből, vagy épp emberpalántaként kel ki a nő méhében. Vagy aki elmegy meghalni. A szexualitás szinte obszcén módon jelenik meg az „Anna-imákban”, de sohasem vulgárisan, lévén parázna módon szent. A testi szerelem hasonlóképp, csak még izzóbban, ontológiai, metafizikai felismerésekhez vezet, mint a nárcisztikus szerelem, feltéve, ha nem zárjuk ki belőle az undort, az iszonyt, a gyűlöletet, miként az utóbbiból sem az önutálatot. A vonzódás, a szexuális és szerelmi érzés mindig ambivalens vagy túlhabzó, szintiszta pil-

lanatai könnyen átfordulnak, pervertálódnak. És mivel az Anna-versek nagy része a szenvedélyből vagy a szenvedésből kifolyólag hallucinatórikus (már a név folytonos mantrázása is transzba ejt), felfokozódnak az érzések, kidomborodnak, élénk színt kapnak egyes számai, és vad dimenziókat nyer a dráma. Univerzalizálódik, kozmogóniai vetülete támad. Miként van is neki, az elmerülés a szerelemben: kozmogónia. Benne is ott a halálos úr, mely elnyel.

Így hát oda kerülünk vissza, ahová a ridegebb fegyelmű nárciszi eszmélkedés is elvezetett. A szerelmi ekstázis lelappadása, elcsönDESÜLÉSE visszaveti az Annáért lobogó férfivá átváltozott Nárciszt – engem, téged, őt, az embert – az árvaság és idegenség schuberti mezejére, és még annál is távolabbra, a pusztító mélységbe, felfokozván ugyanakkor az éden szívszorító emlékét és a halálvágyat (a visszaszületés vágyát) is, miközben a halálfélelem egyre határozottabban, egyre közelebről beint a tudatnak is.

A halál, a lét visszája, mint valami hártya vagy színezék, állandóan jelen van Marno költészetében, és a precíz tizenkétsorosok feszült koherenciája, a futó olvasást lehetetlen né tévő, rétegelt sűrűsége az átható jelen pillanatoknak a halálból való kiragadását prezentálja. A halál igazából mindig is történik, bennünk és kívülünk, és a vers-életek kis szigetek benne, melyekre fölcsap. A sorvégi és a belső rímek, asszonáncok, alliterációk hálója, a hanganyag eufóniája avagy csikorgó, sziszegő, kopogó hangzása, a nyelvi elemek feltárt (a hétköznapi nyelvhasználattól elkülönülő vagy azt kikutató) nyelvi logikája nagyon erős szótessze fonja össze a versdarabokat. A nyelvi játékok és kutakodások, firtatások, a nyelvi elemek összekapaszkodásának ereje a nem-materiálisat, a tárgy-talant, ami a lét, egyszóval a láthatatlant a szellemben (a befogadásban, lélektől lélelig) *már-már* megfoghatóvá teszi. A versíró és a versolvasó sosem egyet-értő közösségében, ha sikerül megérinteniük egymást – kettőn áll a vásár, és a nyelv csalafinta közvetítő. Tárgyuk pedig – az alku tárgya, vagy a tét – az átváltozás, a meta- és az an(n)amorfózisok rejtélyes világa.

A vers nem képes úgy átváltozni, mint a vallásban a kenyér és a bor, betűk vannak előttünk (ld. *Itt*), viszont folyamatosan átváltozófélben van. A külsőre szerény tizenkétsorosok kockáiban nagy a nyüzsgés, a belső zsi-bongás és bolygás (autokommunikáció), hiszen a leírt szavak egyúttal jelentések csatamezejének a nyomai az artikulálatlan gomolygás hatalmas övezetében. Ezeket a sebzett vagy ugrató jelentéseket a költői kogníció rendezte el poétikai alakzatokká, de nem a költő találta ki őket, hiszen ő a nyelvből merített, és a nyelvet meríti ki, minél mélyebbre nyúlva, fogékony lévén a nyelv szerteszt-ágazó formáira-tartalmainra. Képes kihüvelyezni a szavakat, szólásokat, következőképp a titokzatos Szellem – mely hol máshol nyugtalankodna, mint a nyelvben – könnyen félreérthető útmutatásait és chiffréit „bújja”. (Legyen ez a Szellem akár Hamlet atyjáé vagy a holt Istené.) A nyelv energiahordozó, ez világos. A benne és általa (a mi percepciónk számára) kuszán működő logikus és illogikus, lehúzó és feldobó energiák összefoglaló neve lehet a szabad Szellem vagy az Isten vagy a Semmi mint eredet. A „bábeli” természetben ez a levegő, a szél. Melynek Marnónál a versekben olykor arca és keze támad, de nem válik soha szoborrá, bálványá, identifikálható valamivé vagy valakivé, hasonlóan az énhez, mely szintűgy megragadhatatlan és tűnékeny. A szubjektum nyelvre van utalva, ám az artikulál(hat)atlan területe is mindig ott lüktet körötte, benne, a sorok között, a versek között, minden mozdulatában. És amiként egy-egy versdarab picivel csökkenti a láthatatlan irdatlanságát, úgy növeli is újabb szegélyeivel, csöndjével, és átugraszt bennünket a következő „jégtáblára”. Lehet, hogy ez az artikulál(hat)atlan a Semmi, mely esélyt ad az embernek az egzisztenciális, ekstatikusan érzéki és a paradoxonokat termő mentális munkára, melynek legkomprimáltabb termékei a semmit is magukba sűrítő versek. (Lásd például az úr belesűrítését az *Itt*-be.)

Nemcsak tömények a versek, a robbanásig, hanem olyan kis lakhelyek vagy fészkek, bolyok, melyekben nem a szokványos téridő szabályai és engedelmek szerint történik az

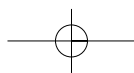
építkezés, hanem multiperspektivikusan, paradigmákat váltogatva, a gondolat szintjei között szökellve az érzékitől (közvetlentől) az absztraktig, és vissza. Nem a gyakorlati ember lelkiismeretének és logikájának szabályait, taktikáját és stratégiáját követve, hanem az ő-s-ember, mondjuk úgy, az eredendőbb és kiszolgáltatottabb lény érzéseire és sugallataira figyelmezve, s ezeket az intellektus versépítő architektúrájába beleplántálva. Amilyen kevés a szociális meghatározás, olyan sok a testi és biológiai jegy a Marno-versekben, melyekben minden testrészt és belsőséget, testi funkció szerepel, mintegy az eredendőbb (lágyabb, ugyanakkor erőszakosabb) lényt hozva színre, aki vagyunk, s akiről az irodalomba lépve előszeretettel meglepedezünk. Nevezhetjük ezt akár biológiai vagy antropológiai realizmusnak is. Ez a „vad” lény közelebb van a természethez is, meg az „Istenhez” is, mert közelebb van a saját origójához. Egyszóval „a kerthez”. A fákhöz, akár a keresztfához, a földhöz, melyből és melybe. A Marno-vers bozótos útjain, tekervényein, szintjein járva-elve különös időutazásban is részünk lehet, mely a múltó időt szeli keresztül. Ez a vertikum mindig a pillanat szülötte, nem (emlék)oszlop.

A múltó idő állandó témája és eleme a narrativitást nem nélkülöző versciklusoknak. A versek naplózásként is olvashatók, úgy követik egymást, olyan összefüggések és konkrét motívumok kötik őket össze, mint amilyenek a napjainkat, ha lehántjuk róluk a túlélési feladatokat hámszövetét. Amikor kőznapián 'az életünk értelmére' kérdezzünk rá, akkor ezt a „maradékot” szoktuk firtatni. Azonban ez még csak motívumszövedék; a motívumok nyelvi elmélyítése, felébresztése, kidolgozása és interakcióba hozása a verstérben és a vers közti üres térben teremti meg a sűrűt, melyben további láncreakciók történnek.

A *semmi esélye* mottójaként egy song olvasható Eliottól, melyben, ahogy ez csak egy ilyen könnyed dalban lehetséges, ott vannak sorra-rendre ennek a könyvnek a kulcsmotívumai: *halál, bőr, koponya, föld, mell, ajak, szem, gondolat, fényűzés, érzék, semmi, tapasztalás, rettegés, szenvedés, kapcsolat, hús, csont, láz*. Illetve gyülekeznek a fő témák: megszállottság, metafizika, transzcendencia, nárcizmus, érzékiség. És még egy felsorolással adós vagyok: ontológiai versek, metafizikai versek, istenes versek, metapoétikai versek, emlékkersek, ob-szcén szerelmes (szexuális) versek, halálversek... ezek kereszteződésai... Nincs vége. S itt lehetne most elkezdni a *semmi esélye* elemzését, amire a kritika műfaja nem ad lehetőséget.

A könyv másik mottójában Marno önmagát idézi. Ebben a Holannak dedikált gnómában egyfajta tengely-fordulás történik, észbontó inverzió, ugyanis a jézusi „engedjétek hozzám a kisdedeket” helyett ezen a helyen a (bennünk lakozó) halál magunkhoz való közelebb engedése a kérés, s hogy még egyet forduljon a csavar: „még / egyszer legalább”. Egyetlenegyszer halunk meg, *még egyszer* visszaszületve a semmibe? Szingularitásunk kérdése lobban be itt. Hosszú elemzést érdemelne ez a hat rövid sor is, miként a könyv valamennyi, cirka 150 verse, a *Rajta* című „startolástól” az *Anna* kezdetű kimenetelig, majdnem-végkifejletig, melyben a nőtől mint életadótól távozik el a vers-alany, ki a szabadba, az ismeretlen utazással riasztó éjszakába.

Amióta a *semmi esélye* megjelent, folyóiratokban újabb ciklusok láttak napvilágot Marnótól, karcsúbb és pörébb versek, egyszerűbbek, de még komprimáltabbak, mind-egyik egy-egy vékony, finoman szőtt, a haláltól éppen hogy elválasztó membránként remegő rezümé, a már ebben a kötetben is feltűnedező, az idő (s vele a halál) megnyíltá-
ba vezető, anamnézisbe átforduló emlékezés csillámlapjai, nedves, friss nárciszok.

THOMKA BEÁTA

KELET-EURÓPA, MILLENNIUM ÉS PUNK ETIKA

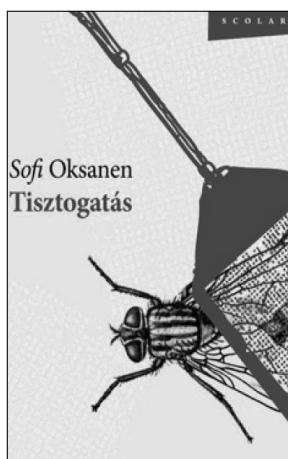
Sofi Oksanen: Tisztogatás

A publicitás és a művészi érték útjai vagy találkoznak, vagy nem, és inkább az a rendkívüli, amikor érintkezésük indokolt. Sorsszerűnek akkor sem mondható, amint erre a kis kultúrák sok némasággal körülvett nagy műve tanúskodik – a múltban vagy a menedzselésre és reklámra utalt jelenkorban egyaránt. Gyakran felismerem magamban az idejétmúlt reflexet, a tartózkodást a nagy beharangozással körülvett jelenségektől. Sofi Oksanen új regényéhez, a *Tisztogatáshoz* (*Puhdistus*, 2008) az északi kultúrák, különösen a finn művészet iránti régi és kellően ki nem elégített érdeklődésem vezetett. Arról a kivételesen nagy nemzetközi sikerről ugyanis, amely az elmúlt két esztendőben a regény útját kíséri, csak elolvasását követően értesültem, noha nevével Finnországban már korábban találkoztam. Hogy a városukból elszármazott író könyve igen gyorsan elindul még 30-40 nyelv olvasóközönsége felé, világsiker lesz és mára megközelíti a félmilliós példányszámot, azzal akkoriban még a tájékozottabb jyväsksyläiek sem lehettek tisztában.

Mire Sofi Oksanen két hónappal ezelőtt, 2010 decemberében kiállt a brüsszeli Európa Parlamentben megköszönni az *Európai Könyvdíjat*, a hálózat határtalan lehetőségeire támaszkodó publicitással azonos módon vált nemzetközi tényezővé a Wikileaks botrány is. Mostani említése nem a működés és terjedés párhuzamaiban áll, hanem az író kiáltvány- és felhívásszerű kiállításában Assange oldalán – a transzparencia, a szabad világ, az igazságosság, az emberi jogok és az európai értékek mellett.

Oksanen szónoklata óta a francia sajtó *punk etikáról* beszél vele kapcsolatban. Az eddigi elismerések (*Finlandia-díj*, a francia Goncourt-díjjal egyenértékű *Runeberg-díj*, az 1962-ben létesített *Nordic Council Irodalmi díj* és a külföldi műnek járó francia *Femina-*, valamint

Fnac-regénydíj 2010-ben) indoklásaiban kivétel nélkül felmerül a művészi magatartás bátorsága és a regény politikuma. Annnyira határozottan azonban sem európai, sem amerikai kritikusai nem húzták ki a politikai szálat a 3-400 oldalas elbeszéléskötegeből, mint ő maga. Oksanennek ezzel a gesztusával nem indokolatlanul, ám mégis leegyszerűsítő módon kerekedett a fiktív univerzum és a jóval bonyolultabb szövegkomplexum fölé egy reduktív jelentésszál. Ha csupán a politikai elemmel operálna a mű, a történetet kivezetné a fikció terepéről, és beillesztené az ezredfordulós (kelet-) európai tényirodalom gazdag és kihívó, ugyancsak nagy

Fordította Pap Éva
 Scholar Kiadó
 Budapest, 2010
 368 oldal, 3450 Ft

publicitással övezett összefüggésébe. Vagy még jobban táplálná az érdeklődést, amelyet már most is így jellemez a sajtó: „Megrendítő hatás alatt a franciák.”

Az észtek hasonlóképpen, akik elismerés, tiltakozás és csalódás véglelei között ingáznak. Az észtek elnök Oksanen 2009-ben állami érdemrenddel tüntette ki, a *Postimees* lap az év alakjává választotta, míg az *Eesti Päevaleht* vezércikkének támadása szerint mélységesen káros és gyalázatos az a kép, melyet regénye az észtekről a világ elé állított. Minél keletebbre megyünk, annál ismerősebbek a végletes reakciók.

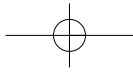
A laudáció válaszaként elhangzó szónoklat mintha a megosztó, érzékenységet kiváltó, provokatív könyv határozott értékrendjéből egy pajzsszerű felületet állítana maga elé. Oksanen egyébként minden nyilatkozatában lényegében a regényszerű fikció elsődlegessége mellett érvel, és alkotói eljárásai is vitathatatlanul ezt igazolják. A történet szerkesztettségének benyomását az észtek titkosszolgálat archívumából származó, kommentár nélküli dokumentumrészletek sem törlik meg. Sőt, minthogy e szövegek közvetlenül a regény berekesztései, inkább tanúskodó, csatolt függeléknek hatnak. Nem rontanak, ám a történet viszonylatában nem is jelentenek újdonságot. A *Tisztogatás* nem szorul védelemre, magától a szerzői nyilatkozattól sem kell óvni, mégsem tudnám utólag elfogadni azt, hogy elsősorban politikai jelentéssíkjai miatt értékeljem, vagy egész nagy nemzetközi diadalútját ennek igazolásaként fogadjam.

Nincsenek kétségeim afelől, hogy a sikerhez néhány előre gyártott tárgy és témakör is elegendő Keleten és Nyugaton egyaránt, s afelől sem, hogy Oksanen tudatában van ennek: szexuális és politikai erőszak, női sorsok, veszélyeztetettség, 20. századi kelet-európai történelem és helyszínek. Itt mindez találkozik, s így vannak és lesznek olvasók, kritikuskok, kiadók és reklámszakemberek, akiket ez az együttállás kielégít. Minthogy a külső körülmények feletti morfondírozásom utólagos, és a regény váratlan fogadtatása sem háborította olvasását, rekonstruálható a folyamat, melynek során figyelmemet a történet, az alakok mozgatása, a viszonyok kibomlása, a fikció felépülése, valamint mindennek narratív alapozása és megszerkesztése kötötte le.

Nem a megértés eleme, mégsem hagyományom figyelmen kívül a műhöz közelítő első lépések egyikét: az Oksanen-regény magyar kiadását egy szokatlanul míves könyvtervezői koncepció, Máthé Hanga munkájaként vehetjük kézbe. Formátum, tördelés, külső-belső dizájn alapján mintha előre sejtethető lenne valami abból, hogy amit e hajlékony, könnyű papírú, négyzet alakú puha kötésben lapozgatunk, nem fogja kielégítetlenül hagyni a kíváncsiságot.

Magának a szövegnek az első érdeklődést kiváltó vonása a külső tagolás, a viszonylag rövid fejezetekre osztás, melyek címe fölött kiemelt betűtípussal mindvégig évszám és helyszín olvasható. Rendeltetésüket első közelítésben a történet szituálásában látjuk. A felgyorsuló vágásokban és a kilencvenes évek eleje, a második világháborús, valamint a negyvenes/ötvenes évek fordulója közötti térbeli, időbeli ingázásokban helyenként erőltetett filmszerű hatást célzó megoldást feltételeztem. Minthogy a *Tisztogatás* első változata dráma volt (melyet 2007-ben a Helsinki Nemzeti Színház, e napokban pedig a New York-i La MaMa's First Floor Theatre mutat be), a drámai jelenetkezés átmentése is felmerülhet a regényolvasóban. Harmadikként a posztmodern elbeszélések kedvelt eljárását, a fércek, öltések, a „csinálás” láthatóvá tételét is felidézhetik.

A folyamat tagolása műfajtól függetlenül a ritmikusság, a szöveg- és szerkezetdinamika forrása, s ez a *Tisztogatás* beszédfolyamában is így hat. A csináltságot is észrevéteti, valódi rendeltetését mégis az értelemsugalmak fokozatosan kibomló összefüggéseiben nyeri el. A szcenikus tagoláson, dinamikán mint az elrendezés értékes hatástényezőin kívül a *fokozatosság* elve emelkedik még ki. Ez nem csupán szerkesztési megoldás, hanem a nagy összefüggések megteremtésének és narratív megértésének lehetősége. A legkülönfélébb

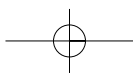
történetesíkok, egyéni életek, az alakok három-négy nemzedéke úgy válnak egy nem explicit, hanem tulajdonított értelemegész tényezőivé, hogy azok között sem az időelv, sem az elbeszélői szólam nem teremt közvetlen összefüggést. A szálakat összekötő és a jelentésadó értéksíkokat hordozó párhuzamokat az olvasói érzékenységnek kell észlelnie, felismernie, a törések és szaggatottságok felett kapcsolatba hoznia egymással.

Ezekre a műveletekre bízta a *Tisztogatás* a nemzedékregény és/vagy a történelmi regényvonalat kirajzolódását és letisztulását. A korrajzmetszetekhez hasonló élettörödékek, sorsfragmentumok, összeálló, majd homályba vesző egyéni arcélek és emberi kapcsolatok tablószerű halmazához sem az elbeszélő történet(ek), sem a sok szerkezeti vágás nem szolgáltat semmiféle kulcsot, megoldást és feloldást. Ha a lüktetésből, jelenetezésből, ugrásokból mégis kezdenek kikristályosodni bizonyos megfelelések, akkor elsősorban a párhuzamok rendeltetésére és ismétlődésekre fogunk felfigyelni. Ezek által állhatnak össze azok a nagyobb tömbök, amelyek historikus méretűnek mutatják az egzisztenciális veszélyeztetettséget, a női kiszolgáltatottságot, a jogfosztottságot, a peremre szorított igazság- és szabadságvágyat. Minthogy mindez mélyen a regényanyagból következő és annak elrendezésével felerősített értelemvonalatkozás, akár megismételhetem a fennebb mondottakat. Oksanenek nincs szüksége szózatba foglalni kiállítását az alapvető emberi jogok védelmében, mert erre regényének tanúsága szerint a fikció is képes.

A család különféle nemzedékeivel és tagjaival más-más időszakokban játszódó események egyik közös vonása, hogy önmagukban is igen sok rejtélyességet hordoznak. A fel nem tárt titkok sorozata feszültségforrás, amely, mint a drámában a *halogatott felismerés*, erős koncentrációt eredményez. A regény első epizódjának alapvető titokzatossága más formában a további egységekben is felbukkan. A jelenetsorok és az egyéni sorsívek mint nagyobb egészek hasonlóképpen az elodázott megértésre alapoznak. Az 1992-es nyitójelenetben egy magányosan élő idős asszony, Aliide légyhességeivel van elfoglalva, amikor egy ismeretlen batyut észlel az udvarában. Hogy nem batyura, hanem egy rossz testi-lelki állapotban levő, összeroskadt fiatal lányra bukkant saját portáján, arra hamar rájön. Arról azonban, hogy Zara saját unokahúga, szinte csak a történet legvégén szerez tudomást. Az olvasók előtt hasonlóképpen sokáig rejtély marad az is, hogyan került Zara a nagynénje udvarába, ahogyan az is, miért akart a kalandok és megpróbáltatások elől éppen ide szökni. Nehéz és felesleges lenne az elodázó mechanizmus minden részletének felidézése. Úgy tűnik, tudatosság rejlik a stratégiában: az elbeszélő hol az egyes szereplők, hol az olvasó előtt nem fedi fel a valós tényállást. Néha az olvasóval, máskor a szereplővel létesít tehát bizalmasabb viszonyt.

A *közelség-távolság* változtatása ritmikusságot eredményez, ahogyan az *elidőzés-felgyorsulás* cserélődése és a *kihagyások* is. Míg egy-egy eseményszál helyenként megtorpan és a történet nem mozog, másutt a hosszabb tartamú retrospektív történetekről csupán kis összefoglalót olvasunk: „Gyerekként Zara nem értette, miért volt így, csak később jött rá, hogy otthonon nagymama Észtországot értette. Ott született, akárcsak az anya. Aztán jött a háború és az éhínség, és a háború elvitte a nagypapát, és nekik menekülniük kellett a németek elől. Vlagyivosztokba jöttek, és itt akadt munka és ennivaló is, így itt maradtak.” (52) Erről a fejleményről pedig Aliide, a nagynéni nem szerez évtizedekig tudomást. Mindvégig rejtve maradnak a negyvenes és a kilencvenes évek közötti évtizedek: a két észet nővér, Aliide és Ingel alakját csupán fiatalkoruk és öregkoruk egy-egy szegmense rendezzi vázlatos képpé.

A kortárs finn próza nyelvét a köznyelv funkcionalitását idéző közvetlenség, egyszerűség jellemzi. Oksanen kihagyásos szerkesztése felerősíti ennek a reduktív nyelvhasználatnak a hatását. Feltételezhetően a drámaírói és dramaturgi tapasztalatok is befolyásolták e megszólalásmódot, melyről finn kritikusai mint tiszta stílusról beszélnek. A lecsupaszított és az elhallgatás határán folyó, kopár, visszafogott dialógusok jól ismertek

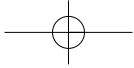
Aki Kaurismäki filmjeiből is. A magyar fordítás feltételezhetően a *Tisztogatás* eredeti nyelvi modelljéhez alkalmazkodott, s ez azon részleteknél is így van, amelyek viszont már-már a sutaságig vázlatosnak tűnnek. Hasonlóan problematikusak a tudattörténet-elbeszélések is. Sem a regénynyelv, sem az elbeszélői intonáció és az uralkodó külső nézőpont nem alkalmas a szereplők belső beszédének kifejezésére. Az introspekció elemző, meditatív hangütést igényel, erre pedig az alakok személyisége éppúgy alkalmatlan, mint maga az elbeszélői magatartás. A cselekmény- és bonyodalomszövevény, dramatizációra hajló fogékonyság mindezért értékes kárpótlást jelent.

Elgondolkodtató, hogy egy-egy jellemző epizódon kívül az általam ismert kritikák egyike sem kísérelte meg a *Tisztogatás* fabulájának kimerítő felidézését. Magam sem próbálkoznék ezzel, hisz valójában túl sokrétű a történet, és ezáltal nem csupán egyetlen vonulat mentén állhat össze. Zárásként csupán egy olyat szeretnék a szálak sokaságából kiemelni, amely a történet egyik ütőereként funkcionál. Az alaphelyzet a kis észtországi falu családi házához kötődik és a benne élő négy nemzedékhez. A két háború közötti független Észtországban született nővérek életideje a foglalat a sorjázó és a családi háztól térben messzire távolodó epizódok sorának is. A 20. század egészén átívelő időszámban előbb szovjet, majd német, és egy újabb, majd' fél évszázados szovjet megszállást kellett túlélni. Az 1920-ban elveszített függetlenséget csak 1991-ben sikerül az észteknek visszaszerezniük. A közbeeső hét évtizedet elnyomásos, megtorlásos váltakozása, kollaboránsokra és ellenállókra oszló családi ellentétek, a nemi erőszak vagy a prostitúció botrányának meg nem szűnő veszélye – hol a háborús, hol a gazdasági kényszer okán – és a megbélyegzettség feldolgozhatatlansága tölti ki. A fenyegetettség nem szűnő: az asszonyi kiszolgáltatottság és alávetettség állapotának elviselését csak a túlélési ösztön, némi életrevalóság vagy a megalkuvás és a kockázat segítheti. Aliide és Ingel az idők tanúi, alkati különbségeik alapján pedig két, egymással ellentétes erkölcsi modell képviselői.

A szerkezettel nyomatékosított rímyszerű megfeleléseknek és ismétlődéseknek az alapja tehát az így interpretált emberi egzisztencia és történelem. A függetlenség igénye e két vonatkozásban, továbbá nemzeti és politikai összefüggésben is mozgatója az alakoknak és a cselekménynek. Oksanen alapvetően arisztotelészi és drámai bonyodalom-felfogása alapján mindezt a szereplők cselekedeteiben kell felmutatnia a regénynek: nem a psziché és nem az elbeszélői, analízáló meditáció elvontságaiban és közvettségében. Ez magyarázza az eseménypergést, a fordulatosságot, a felismerések elodázását és a belső történések elbeszélésének kiiktatását.

A történelem botrányai azonban még egy síkra kivetülnek, ez pedig az *identitás* fogalmában, megtartásának, elvesztésének, átmentésének és visszaszerzésének módozataiban ragadható meg. Az egyik emlékezetes fejezetben (a később koszos batyuként megtalált fiatal lány) Zara felfigyel nagyanyja, Ingel érthetetlen beszédére. Kérdezősködésére, hogy milyen nyelven szólalt meg a lassan kataton némaságba merevedő, vlagyivosztoki idős asszony, anyjától azt a választ kapja: elméje lassan elborul, a dal pedig észt nyelvű volt. Az 50–51. oldalakon olvasható részlet meghatározó foglalat Oksanen életrajzi indíttatású fogékonyságának. Ennek meghatározó szakaszai a származás és a kettős nyelvi, nemzeti hovatartozás felismerése, tudatosá tétele, majd az elszánássá váló személyes stratégia megalapozása.

A *Tisztogatás*ban Zara regényhősként indul el, a *Tisztogatással* pedig Sofi Oksanen művészként érkezik meg az önazonosság bonyolult létkérdésének artikulálásáig. Hogy a jelenkor egyik alapjelenségét nem egyszerűsíti csupán személyes biografikus problémára, hanem fikciója nemzedéki és nemzeti, történelmi és politikai állásfoglalást is sűrít, abban kritikai értelmiségi alapállása, látóköre, felkészültsége és erkölcsi értékrendje segíthette. Ezáltal vált regénye megosztóvá és kihívóvá. Utalása a balkáni genocídiumra és e botrány dokumentálására, egyebek között Slavenka Drakulić munkálkodására, nyilván-

valóvá teszi, hogy az észtfinn írók kitartóan és ugrásra készen figyelik az ezredfordulón az emberi jogsértések és traumák drámáját. Hogy ezzel önmagát is megfigyeltté és kellemtelenné teszi, ahhoz a konzervatív észtfországi reakciók csupán lábjegyzetnyi kelet-európai adalékot szolgáltatnak. Senkinek sem lehet azonban illúziója afelől, hogy kritikai magatartását és kiállását másutt, Nyugaton önfeledtebben fogadnák. Noha ehhez viszont túl kifejezett a szembenézés és a szembesítés regénybeli etikai többlete.

HITES SÁNDOR

FEJÉRŐL A TALPÁRA: JÓKAI PRESS

Szajbély Mihály: Jókai Mór

Amikor 2004 februárjában Szajbély Mihály akadémiai doktori védésén Szörényi László fölvetette, hogy miként maradhatott ki a magyar irodalmi kánon Világos utáni alakulásának tárgyalásából Jókai Mór, Szajbély azt a választ adta, hogy vele külön kötetben kíván foglalkozni. A Kalligram gondozásában, 2010-ben megjelent *Jókai Mór* tekinthető ezen ígéret beváltásának.

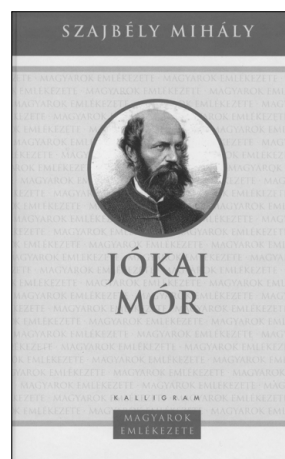
Innen nézve viszont mindjárt két eltérő kontextus adódik a könyv olvasásához, hiszen mást várhatunk a „Magyarok Emlékezete” sorozat pályaképei között és a korszak-mono-gráfia kimaradt fejezeteként. Előbbi esetben a hagyománygondozás feladata jelöli ki a helyét, utóbbi esetben pedig egy irodalomtörténeti korszakvízió adalékával van dolgunk. A *Jókai Mór* láthatóan mindkettőre gondot fordít. Megújítva rajzolja meg egy nemzeti klaszszikus pályaképét, mégpedig érezhetően minden alkalmat megragadva, hogy folytonosságot teremtsen a jelen mediatizált kultúrájával: Jókai így lesz „médiasztár”, jellemző műfaja, a folytatásos tárcaregény pedig korunk televíziós sorozatainak előképe. Másrészt Szajbély egyszersmind a 19. század második felének irodalmi látképét is igyekszik árajzolni, ebbéli törekvései ugyanakkor – amellet, hogy visszaköszönnek korábbi, műfajrendszer-tani és kritikátörténeti kutatásai is – a luhmanni rendszerelmélet mellett/helyett azoknak a kérdéseknek a nyomait viselik magukon, amelyek a kánon-könyv¹ megírása óta eltelt időben foglalkoztatták. Nevezetesen az optikai médiumok szerepe és a sajtó mint az irodalom megjelenési közege.² (Összeköti ugyanakkor a két könyvet, hogy az előbbi főhőse, Gyulai Pál itt ellenhősként lép föl, amennyiben – Szajbély beállítása szerint alapvetően helytállóan, mégis félreértve jellemezve művészetét – máig hatással van Jókai megítélésére.)

A *Jókai Mór* tehát Szajbély pályájának összefüggéseiben szemlélve valamennyire szintetizáló jellegű, s ennyi kutatási irány és megközelítésmód együttes jelenlétekor kézenfekvő, hogy előállnak inkonzisztenciák vagy aránytalanságok. A pályakép műfaja például nem mindig tűri jól a részletező műértelmezést: ennek is betudható, hogy míg Szajbély diszkurzuselemzései hallatlanul izgalmas, új perspektívába állítják Jókai működését, addig egy-egy műve kapcsán gyak-

¹ *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, Universitas, Bp, 2005.

² *Könyv- és lapkiadás a felvilágosodás idején és a reformkorban = A magyar irodalom története 1800-tól 1900-ig*, szerk. Szegedy-Maszák Mihály – Veres András, Gondolat, Bp. 2007, 73-90.; *Intermediális randevűk a 19. században. Arany, Kemény, Jókai & Co. (Exkurzus: Fényképipró úr Nádas Péter)*, Pannonia, Pécs, 2008.

*Kalligram
Pozsony, 2010
408 oldal, 2700 Ft*

ran tudjuk meg ugyanazt, mint amit már megtudtunk egy másik révén is. Ez még akkor is a redundancia érzetét kelti, ha belátható, Jókai (itt „mítoszi regényszerkezetnek” nevezett) írásmódja, épp a maga termelés-jellegénél fogva, többé-kevésbé invariáns sémákra épül. Továbbá, az eltérő (Szajbély különböző értekezői korszakait jellemző) szempontok nem mindig összehangolhatóak, még ha az érvelés logikája szerint azonos irányba kellene is mutatniuk. Jókai publikálási gyakorlatának és anyagi viszonyainak taglalása, illetve az irodalom áruvá válása és a sajtótörténeti látószög között világos az összefüggés. A maga medialitásában és termelés-jellegében vizsgált irodalom anyagisége és az irodalmi műfajok (hol nominalista, hol esszencialista) szerephez juttatása között viszont nagyobb a feszültség. Egyaránt Jókai írói sikerét kellene magyarázniuk vagy lefesteniük, holott előfeltevéseikben és szemléleti következményeikben adott esetben ellent is mondhatnak egymásnak.

Szajbély kiinduló tétele, miszerint Jókai Mór nem egyszerűen regényíró, hanem újságba író regényíró, jelentőségében aligha túlbecsülhető. Egyenesen azt a benyomást kelti, hogy a fejről a talpára állítja a nemzet mesemondóját. Hiszen az, hogy az irodalom a 19. század közepétől megjelenik a sajtóban, messzemenő következményekkel bír mind Jókai pályájára, mind az irodalom korabeli létmódjára. Szajbély érdekesítően bontja ki az összefüggést a sajtópublikáció, a folytatásos közlés, az irodalom tömegesedése és az olvasók számának növekedése között, és ezt a korábban alig tekintetbe vett, elemi viszonyrendszert játszatja össze Jókai írói működésének poétikai jellegzetességeivel.³

Abban viszont, ahogy (joggal) önelvű publikációs formának tekintve a sorozatközlést, egyszersmind szembe is állítja a könyv- és az újságírodalmat és Jókai pályáját ebben a különbségben ragadja meg, talán van valamennyi túlzás is. A könyvek és a különböző periodikák (napi- és hetilapok, füzetek, kalendáriumok stb.) egyrészt ugyanannak a kulturális-gazdasági szférának, másrészt ugyanannak a mediális feltételrendszernek, a nyomtatás világának voltak a részei. A sajtó jelentőségében egyre növekvő, mennyiségében is terebélyesedő, de beágyazódó része volt a század nyomtatási technológiájának – nem véletlen, hogy az olvasást a könyvforgalomra nézve is katalizálta, és az előzetes sajtóközlésnek hatása lehetett a könyvtárakra is. Gazdasági érdekközösség kötötte össze a szerzőt, a kiadót, az irodalmat vagy kritikát is közlő sajtót és a kölcsönkönyvtárat (utóbbiak szerepével a Jókai-művek cirkulációjában Szajbély talán azért nem foglalkozott, mert a könyvformátumban Jókai esetében afféle szükséges rosszát lát). A napilapok, könyvkiadók és nyomdák tulajdonosa gyakran ugyanaz a személy: Emich Gusztáv az *Erdély aranykorának* a saját kiadója által majdan megjelentetendő, saját nyomdájában majdan ki nyomtatandó szövegét először saját lapjában, a Pesti Naplóban közölte.⁴ Ahogy ebben az esetben a szerződés sugallja, a végcél a könyvformátum volt. Általában is megkockáztatható, hogy (elismerve: a részletekben és az egészben történő közlés különbsége már ott munkál a megírás folyamatában is) valamiként a nem-könyv is a könyv-állapot felé törekedett. Talán azért is, mert a könyv egyszerre lehet átviteli és tároló médium. (Máig a kötetbe kötve archivált periodikák határozzák meg a magyar könyvtártermek arculatát). Könyvvé válás híján a hírlapokba szétszórta regényközleményeknek aligha lehetne hatás-

³ E megközelítés termékenységét jelzi, hogy hasonló kérdések ma Jókai kapcsán többeket is foglalkoztatnak, akár a kánonformálás és az irodalom társadalmi elhelyeződése (HANSÁGI Ágnes, *A mediális környezet hatása az elsődleges kanonizációra. A Jókai-regények folytatásos közlése a Pesti Naplóban (1851-1857)*, Irodalomtörténet 2009/3. 291-317.) akár a textológia szempontjából (ZÁKÁNY TÓTH Péter, *„A Jókai-írógép” = Nemzeti művelődés – egységesülő világ*, főszerk. Szegedy-Maszák Mihály, Napút, Bp. 2010. 478-538.) A heurisztikus lendület mindazonáltal kitermelte a maga túlzásait is, többek között abban a meglátásban, miszerint a korban egyáltalán nem lett volna magyar könyvpiac: vö. HARSÁNYI, i.m., 312.

⁴ Ennek elemzését lásd: ZÁKÁNY TÓTH, i.m., 486-487.

története – a szövegek túlélése, vagyis irodalomtörténeti érvényessége pontosan a könyvforma miatt volt lehetséges. Jókai teljesítménye többek között éppen abban áll, hogy folytatásos tárcaközlésre formált regényei képesek voltak (könyvként) továbbhagyományozni, jóval a sorozatmegjelenés idején túlra is.

Az, hogy a 19. századi magyar regény részben, Jókai esetében zömmel, sorozatjellegű, talán szintén éppen azt mutatja, hogy a könyv és a tárca nem radikálisan külön szférák. Szajbély hangsúlyozza, tárcaközlés alapján nem írtak kritikát egy-egy regényről. Ám az, hogy a regény könyvalakban való megjelenésekor a kritika viszont periodikában jelent meg, arra utal, hogy könyv és újság nem szemben állt, hanem referált egymásra. Az, hogy Jókai jubileumi kiadása valahai tárcaregényeket archivált könyvformában, az író ünneplő lapok pedig újságcikk formájában hozták a regények történeteit, szintén egymásba játszathatóságot jelez, még akkor is, ha tárca és könyv más-más befogadói válaszokat hív vagy ír elő. Az irodalomkritika szempontjából az újsággözlést és a könyvirodalmat, a zsurnalizmust és a művészetet éppen azért lehetett és kellett megkülönböztetni, mert (kellemetlen módon) ugyanazon szférának lettek a részei. A 19. század abból a szempontból mediálisan (nagyjából) egységesnek tekinthető, hogy a nyomtatott szó jelölőerején nyugodott – függetlenül attól, hogy újságról vagy könyvről volt szó. A nyomtatási technológiát tekintve a kommunikáció hordozójának, Jókai tevékenysége a maga teljességében fogta át ezt a szférát: szerkesztőként, elvetélt könyvkiadóként, tulajdonosként, illetve napilapban, hetilapban, füzetben és könyvben egyaránt publikáló irodalmi vállalkozóként.

Ennek a nyomtatási világnak az egységessége a később dominánssá lett médiummal, a filmmel szemben mutatkozik meg. Szajbély joggal indul ki a Jókai-filmek tapasztalatából, s járja körül a későbbiekben Jókai írásmódjának eredendő filmszerűségét. A 20. század egyre kevésbé a Jókai-olvasás és egyre inkább a Jókai-nézés időszaka – semmi nem példázza látványosabban Jókainál, hogy az irodalom vereséget szenvedett a filmmel szemben. (Erre utalnak a 2005-ös Nagy Könyv kampány tanulságai is: az olvasók már filmekre emlékeznek kedvenc olvasmányaiként.) Szajbély ugyanakkor (Nemes Nagy Ágnes esszéi nyomán) a filmre vitt Jókait az irodalom félreértésének tekinti. Holott azt sem képtelenség feltételezni, hogy Jókait a film nem félreértette, hanem legyőzte: bedarálta a maga szabályai és igényei szerint (ebben a tekintetben kevésbé lényeges, hogy a filmrendezők Gyulai szája íze szerint dolgozták-e föl vagy sem).

Szajbély könyvének legérdekesebb módszertani kihívása abban áll, hogy vajon miként fér meg az irodalomtörténet a médiatörténettel. Például a publikálás közege és a mű viszonyában. A hírlapközlést Szajbély (okkal) a regényszövegek elsődleges kontextusának tekinti, ám amikor az egyes műveket veszi szemügyre, akkor – miközben mintaszerűen méri föl a folytatásos közlés időbeliségét, ütemét, s ennek hatását a kompozícióra – a szövegeket óhatatlanul is kiemeli az újság háttérzajából. Ha következetesen törekednénk az elsődleges kontextus rekonstrukciójára, akkor – a szerző elvén túllépve – egy-egy lapszámot kellene egységnek tekinteni, s egyes lapszámokat elemezni. Szajbély okkal fókuszál ehelyett a történet sorozatokban való diakrón felépülésére, hiszen a lapszám-elemzésnek esettanulmányként meglehetnek ugyan a maga érdekességei, irodalomtörténetileg viszont nem sok értelme volna.⁵ Kezelhetetlen szövedéket kapnánk, ha minden egyes tárca esetében követnénk a vonatkozó szöveggörnyezetet, a regényrészleteket környező szövegzajt, a reklámot, a hírt, az aktuális megjelenés ezer apró részletét és paratextusát, melyek rekonstruálhatatlan jelentéskonstellációkat előállítva terelheték a tekintetet a lap felületén. (Hiszen legyen mégoly szűkre szabott terjedelmű, a tárca olvasása sem töretlen,

⁵ Szajbély nem is túl gyakran bonyolódik bele ebbe, s amikor igen, mint a *Görög-tűz* esetében, amely az 1877-78-as orosz-török háború fejleményeivel szinkronban igyekezett előállítani egy hasonló tárgyú történetet, akkor is a kísérlet megfenekléséről, kudarcáról számolhat be (306-317.)

fölbontatlan egység az olvasás idejében. Megkockáztatható, a tárcaregények olvasása voltaképp nem szegmentált, hanem diffúz, míg a könyvolvasásra inkább az ellenkezője áll.) Így viszont Szajbély elemzéseinek a regény egészének hipotetikus szövegterét kell tekintetbe venniük: az, hogy a szöveg miként létesül a maga tárca-szegmentumaiból, a regény (könyvformátumban realizált) virtuális linearitásán *belül* vizsgálható.

A diskurzus-elemzés, a szövegmagyarázat és a materiális-mediális közeg egyidejű tekintetbe vétele révén előálló inkonzisztenciák a leginkább talán a műfajságra vonatkozó okfejtésekben mutatkoznak meg. Ezekben Szajbély egyik kedves szerzője, André Jolles elgondolásait alkalmazza az „egyszerű formákról”. A *mese* és a *mítosz* eszerint afféle antropológiai állandót képviselő tudatforma, a világ és a kultúra egybeesésének helye, ahol az írás megfelel a valóság szerkezetének. Az irodalmi műfajok (mint a lélek szerkezetét goethe-i módon leképező formák) így radikálisan más, ahistorikus, metafizikai szintről lépnek be az érvelésbe. Tudat és forma egységét tételezve a mesében és a mítoszban valamelyest visszacsempésződik az irodalom univerzális, transzcendens, létmeghatározó minősége, vagyis társadalmi ártatlansága, függetlensége a maga anyagi feltételeitől. S ezzel kiemelődik abból a gazdasági mátrixból és mediális feltételrendszerből is, amelyből Szajbély Jókai működését egyébként látatja.

A mesének és a mítosznak tulajdonított naiv diszpozíció sok mindent hivatott megmagyarázni Jókai írásmódjában és sikerében. Interpretációs szempontból viszont Szajbély a mesét jószerivel egyetlen tekintetben működteti, amikor (talán túlságosan is sokszor) a jók-rosszak ellentétének szempontjából értelmezi a szövegeket. Amellett, hogy nem bizonyos, a szereplők morális megítélése vajon mindig releváns-e a mesében (hiszen nem annyira jellemekről van szó, hanem a kompozíció funkcionális helyeiről), Jókai szövegeinek szubverzív jellegéből így legfeljebb annyi látható be, hogy a jók és a rosszak vektorai gyakorta kereszteződnek. A vonatkozó fejezeteket olvasva ezért elsősorban nem is az kelt némi hiányérzetet, hogy a mesét általában természeti formaként posztulálva nem szalazódik szét e műfaj poétikai vagy történeti differenciáltsága. Hanem az, hogy kisebb hangsúlyt kap, Jókai mese-figurációi esetenként mennyire bonyolultak, a konstruálás-dekonstruálás játékát mennyire szövi át „többszörös ironia”, illetve a rá jellemző történetképzés és a mesei elvárások mennyiben szorulnak állandó egyeztetésre.⁶

Az „egyszerű formák” Szajbély érvelése számára azért olyan lényegesek, mert ezek vezetnek át a szóbeliségből az írásbeliségbe. De vajon miként mennek át az írásbeliségből a nyomtatásba? A tételt, miszerint a 19. második felében növekvő alfabetizációval új, olvasóvá emelkedő néptömegek – akik a maguk tudati egyszerűségében a népmese kódját értik meg – jelentik Jókai sikerének bázisát, Szajbély nem támogatja meg társadalomtörténeti adatokkal. Erre igazából nincs is szüksége, hiszen a mesét a lélek tartalmaira rezonáló, azt megnyilvánító archetipikumként tételezi. Jóllehet éppen a medialitás vezethetne el annak vizsgálatához, hogy olyan romantikus tünemények, mint maga a *lélek* vajon mennyiben adódik éppen a nyelv, a gondolkodás mediális feltételeinek fejleményeként – mennyire kötődik ahhoz a mediális világhoz, amelyben létesül (s amellyel együtt szűnik meg).⁷ Így arra lehetne rákérdezni, hogy a medialitás vajon pusztán a közlésformák története-e, vagy pedig olyasvalami, amely már a tudatot is a maga mátrixában engedni léte-

⁶ Erről a *Cigánybáró* mint varázsmese kapcsán lásd: HERMANN Zoltán, *Jónás de genere Botsinka = „Mester Jókai”. A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón*, szerk. Hansági Ágnes és Hermann Zoltán, Ráció, Bp. 2005, 77-86.

⁷ „The soul, the inner self, the individual: they all were only the effects of an illusion, neutralized through the hallucination of reading and widespread literacy.” Friedrich A. KITTLER, *Gramophone, Film, Typewriter*, trans. Geoffrey Winthrop-Young, Michael Wutz, Stanford University Press, Stanford, 1999, 151.

sülhetni egyáltalán. Ha az irodalmi szövegeket az adott lejegyző-rendszer „programozza” valamiként, a szövegek meg a maguk olvasóit „programozzák”, akkor a mese és a mítosz a nyomtatás tömegmédiájában annak az igyekezetnek az eszközévé lesz, amely révén az irodalom valamely esztétikai-ideológiai programjának jegyében *nevelni* kívánták az egyént. A mítosz és a mese (Jókai népszerűségére nyilván csakugyan odaható) formái – ahogy az irodalompolitikai frontvonal másik oldaláról az eposz vagy a ballada – egyaránt valamilyenre formálták olvasóikat. Nem a természetes emberi diszpozíciók kielégítéséről van szó, hanem mélyen manipulatív technikáról.

Adatok létrehozásának, tárolásának és átvitelének eszközeként az irodalom a rendelkezésre álló anyagi és technológiai feltételek függvénye. Ennek a megfigyelésnek az érvénye annyiban terjed ki Jókai és ellenfelei (ideológiai) önleírásaira, amennyiben Szajbély végigköveti, hogy a megjelenés módja és közege miért és miként nem számított értékeslemleges körülménynek. A sorozatközlés megítélésében egyaránt szerepet játszottak esztétikai és ideológiai megfontolások. A műfajok és megjelenési felületek egykori presztízsének leírásakor Szajbély abban az értelemben művel ideológia-kritikát, hogy visszajára fordítja Gyulai elvárásait, s emellett érvel, hogy pontosan Jókai valósította meg azt, amit bírálói más irodalmi eszközökkel gondoltak elérhetni: a nemzeti eposzt és a nemzeti mitológiát. Jókai publikálási stratégiáinak és a kritika ellenérzéseinek elemzésekor a médiatörténeti szempont ezért az irodalomtörténeti apológiával fonódik össze, a közlésmód vizsgálata Jókai írásmódjának (bírált) sajátosságait magyarázza és legitimálja. Ezzel viszont a Jókai szövegek nem kerülnek ki az ideálpoetika elvárásainak összefüggéseiből: a közlés- és megjelenésformák vizsgálata ennek keretébe simul. Esztétikailag érzékeny irodalomtörténészként Szajbélynek némileg Gyulaiék értéktételezéseit kell osztania, és nem véletlen, hogy a tömegmédiára érezhetően benne is kelt némi kényelmetlen érzést. Ezért kell (ahogy a kánon-könyvben is) többször körüljárnia a Trivialliteratur és az igazi művészet különbségét, holott a medialitás szempontjából a kettő különbsége aligha esztétikai.

Ha a lejegyzés elsődleges a jelentéshez képest, akkor medialitás alatt nem csupán a megjelenés hordozó közegét érthetjük, a formátumot, amelyben Jókai szövegei megjelentek, hanem olyan alapot, amely megelőz és meghatároz mindent, ami beíródik ebbe a közegbe, minden rajta vagy benne létrejövő mentális, szellemi vagy társadalmi struktúrát. Innen nézve a kor egymásnak feszülő irodalomkoncepciói, az eposz és a regény időszerepének kérdése, a romantika és a realizmus viszálya mind-mind csak derivátum, ahogy az írói foglalkozásválasztást lehetővé tevő kulturális-gazdasági változásokat is nyomdatechnológiai fejlemények teszik lehetővé. Irodalomtörténészként viszont Szajbély aligha tehette meg, hogy olyan világot vázoljon föl, amelyben nincs rejtett cél, mögöttes jelentés, csak a felszín, a betű technológiája és a materiális beíródás – vagyis egy olyan mediális világot, amelyben az irodalomnak semmilyen metafizikája nem marad. Az irodalomnak mint szövegek előállításának, forgalmazásának és fogyasztásának az (esztétikailag kondicionált) irodalomtörténeti értelmezése mindenképp arra kényszerül, hogy kimutasson valamit az író, archiváló, címzettet és értelmezőt összekötő, történetileg kontingens hálózat anyagiságán és a maga kommunikációs eseményjellegén *túl*. Az irodalom ennyiben a médiatörténeti látószögben is szükségképpen megmarad ideális világnak. S ugyan kiderül, hogy adott esetben a megélhetés forrása lehet, de Jókai nagysága Szajbély szemében nem az irodalom kommercializálásában áll, hanem abban, hogy ügyesen felhasználta a médiát annak érdekében, hogy (Arany János helyett) beteljesítse a nagy projektet, és irodalmi árucikként alkossa meg a közösségi azonosságtudat népszerű formáját, amelyet a nemzet „a vérévé tanul”.

Szajbély Jókait a publikálási formák adott helyzetének és lehetőségeinek ügyes használatjaként és kihasználójaként mutatja be, de kevesebb szó esik arról, hogy Jókai identitásának felépülésében mennyi szerepe volt annak a médianak, amelybe beleírt és amely

megírta őt magát. Mindazonáltal abban, hogy a *Jókai Mór* az életmű létrehozásának mi-kéntjére fókuszál, és kevésbé annak a szerző személyén és a szövegek társadalmi alkal-mazásának sokféleségén *innyi* kommunikációs struktúrára, az egyáltalán mondható és elgondolható szabályozásának a leírására, amely a szóban forgó műveket és bírálóikat egyként létrehozták, természetsszerűleg némi műfaji kényszerűség is rejlik. A rendszerel-méletet alapul vevő kánon-könyvhöz képest itt egyetlen szerző életútját és pályaképét kellett megformálnia, vagyis szükségképp van ágense a történetnek.

A *Jókai Mór* elemi jelentőségű és jórészt feltáratlan összefüggéshálót ráncigál meg Jó-kai kapcsán. A kiadók-szerzők-olvasók viszonyrendje, a publikálási formák, a piaci me-CHANIZMUSOK, a kulturális ideológiák és a technológia szövevényének átlátásához aligha lehetne jobb kiindulást találni Jókainál. S elmélyedve ebben a szövevényben talán nem is feltétlenül az derül ki, hogy ki volt az a nagy mesemondó, aki beteljesítette a romantikus tervet, a nemzet irodalmi önmegjelenítését és esztétikai átprogramozását. Hanem, hogy ki volt az a démoni alak, aki áruvá tette a „kulturát”, a „nemzet” képzetét pedig a csalime-sék világába utalta.

G Á L O S I A D R I E N N E

ÉSZLELÉS, KÓD, MADONNA! FELKÉSZÜLNI, VIGYÁZZ, RAJT!

Blaskó Ágnes, Margitházi Beja (szerk.): Vizuális kommunikáció – szöveggyűjtemény

Néhány évvel ezelőtt indította el a Typotex Kiadó *Képfilozófiák* című sorozatát, melynek eddig megjelent hét kötete a festészeti témák túlsúlya mellett helyet adott egy fotóelméleti és egy vizuális antropológiával foglalkozó műnek is. E sorozat új darabjaként adták ki Blaskó Ágnes és Margitházi Beja szerkesztésében az igen tág jelentéstartományú *Vizuális kommunikáció* címet viselő szöveggyűjteményt. Nemcsak e könyvsorozatban, hanem az egész magyar könyvpiacra is viszonylag újdonságnak számít egy ilyen, angolszász mintát követő, elsősorban a felsőoktatásba tankönyvként beilleszkeszteni kívánó antológia. Bár előzmények természetesen vannak, például az Osiris és a Láthatatlan Kollégium közös munkájaként „Szemeszter” sorozattal számos kiváló, tankönyvnek is szánt gyűjteményes kötet jelent meg. Mivel hasonló munkákban nem bővelkedik könyvkiadatlunk, ezért a szerkesztők hosszú (már korábban folyóiratcikként közölt) előszóban adják indoklását és bemutatását a gyűjteménynek.

A kötet kitűzött célja egyszerre szerény és ambiciózus. Az a magyar felsőoktatásban megfigyelhető helyzetkép inspirálta a szerkesztőket, miszerint számos intézményben folyik „vizuális kommunikáció” (vagy más hasonló) kurzuscímmel a vizualitás valamely aspektusának oktatása, de e kurzusok közelebbi tárgyukban, módszereikben, szemléletmódjukban és problémafelvetéseikben csak ritkán mutatnak tartalmi azonosságokat. Tehát a szöveggyűjtemény összeállításakor egy, a vizualitás tudományos megközelítési lehetőségeivel foglalkozó egyetemi *tantárgyat* tartottak a szerkesztők szem előtt, s e tárgy oktatásához válogatták össze a tankönyvi anyagot. Ilyen tantárgy kétségkívül elterjedt a magyar felsőoktatásban (is), elsősorban a különböző kommunikációs, média és rokon képzések területén, ahol érvényes módon lehet az egyes szaktudományokból példákat merítve áttekinteni a vizualitás tárgyalásának megannyi lehetőségét. A szakemberek között jól ismertek az ilyen típusú szöveggyűjtemények, hiszen az angolszász könyvkiadás évtizedek óta jelenteti meg az egy-egy tárgyterület köré csoportosított *multidiszciplináris*, szintén elsősorban oktatási célra szánt könyveket. Minden bizonnyal a hazai felsőoktatásban is megtalálja majd a helyét egy ezek mintájára elkészült kötet.

Fordította Angyalosi Gergely, Buglya Zsófia, Czifra Réka, Jakab Enikő, Tóth Tamás és Tóth Zsófia Anna.
Képfilozófiák könyvsorozat
Typotex Könyvkiadó
Budapest, 2010
434 oldal, 4400 Ft

A szerkesztők abból indulnak ki, hogy a „tudományból származó kánonnélküliség” (7. o.) készítette őket munkára, s a végén oda lyukadnak ki, hogy a vizuális kutatás heterogén, „és egymással gyakran összemérhetetlen lehetőségeit” (11. o.) kell bemutatniuk. Vagyis oldalakon keresztül győzködik magukat, hogy talán nem kell kánont számon kérni egy olyan tantárgyon, amely mögött nincs egyetlen (akár interdiszciplinárisnak nevezhető) szaktudomány, hanem más tudományoknak – például filozófia, pszichológia, művészettörténet stb. – az erre a tárgyterületre vonatkozó kutatásait, módszereit, terminológiáját hasznosítják, értékelik. Az ellen a „diszciplináris furor” ellen védekeznek szerényen jó előre a szerkesztők, amely akkor jelentkezik, amikor a különböző elméleti területekről érkező tudósok közös kutatási területükön azonnal új diszciplínát – és vele persze intézményi hálózatot – kívánnak alapítani. (Lásd az angolszász világban a hetvenes években megjelenő és azóta is burjánzó „*studies*” típusú elméleteket.) Ezért is érzik szükségét, hogy egy teljes fejezetben határolódjanak el a *visual culture* elnevezésű – bizonytalan tudományos besorolású – „jelenségtől”, ezzel jelezve, hogy ambíciójuk nem egy újabb, autonómként feltüntetett tudományág legitimálása, hanem gyakorlati oktatási igények kielégítése. Azonban nem azt a kérdést teszik fel, hogy a közös érdeklődési terület által egy mezőbe vont kutatók csoportosulásán túl mi hozhatna létre egy új diszciplínát, hanem – a *visual culture* diszciplináris igényeinek „nagyvonalú” (15. o.) elismerése mellett – saját pozíciójuk intézményi és hatalmi deficitjéről beszélnek, amely nem teszi lehetővé ilyen igények bejelentését. Azért időzöm ilyen sokat az antológia egyébként terjedelmes bevezetőjének saját maga elhelyezésére irányuló gondolatainál, mert jellemzőnek tartom korunk tudományosságára, hogy nem az adott terület által kijelölt speciális tárgykör meghatározása vagy a terminológia kialakítása, a megközelítések viszonylagos homogenizálása stb., hanem az intézményi bázisok kiépítése jelenti egy diszciplína megszületését.

A kötet újdonságát abban látják a szerkesztők, hogy az „egyetlen, noha nehezen körülhatárolható tárgy vizsgálatához módszeresen gyűjt szövegeket” (19. o.). A tárgy – akár csak közelítő – körülhatárolására hiába várunk, ehelyett marad a szinte végtelenségig kiterjeszhető vizualitás-fogalom, a módszerről pedig annyit tudunk meg, hogy „tudatosan válogatott” (19. o.) szövegekről van szó, hogy végül arra derüljön fény, hogy a legfőbb, további indoklásra nem szoruló szelekciós elv a kommunikáció szakos hallgatók curriculumába való beilleszthetőség volt. Mindazonáltal nagyon határozott struktúrában épül fel a könyv: a hat fő fejezet öt „megközelítést” és egy „módszert” (19. o.) mutat be. Ezek a kötetbeli sorrendjükben a következők: kognitív tudomány és percepcióelmélet, szemiotika, művészettörténeti megközelítés, feminizmus és pszichoanalízis, kulturális megközelítés, valamint módszerként a tartalomelemzés. Minden fejezetben három szöveg olvasható (ez alól kivétel a tartalomelemzés fejezet), melyek közül az első az adott területről hivatott „tankönyvszerűen” (21. o.) tudománytörténeti áttekintést nyújtani, a második egy, a diszciplína által klasszikusnak tekintett szöveg, amely bemutatja az ott kanonikus szemléletmódot és fogalomhasználatot, a harmadik pedig esettanulmány, e szövegek többsége a hétköznapi élet által kínált képek elemzése. Az e fejezetek alá sorolt tizenhét szövegből három (Barthes, Mitchell, Doane) korábbi magyar fordítás újraközlése, a többi szöveg azonban itt olvasható először magyarul.

A szerkesztők azon túl, hogy nagyon eltérő hagyományú megközelítéseket állítanak egymás mellé abban a kereszteződésben, amelyet a közös érdeklődési terület metsz ki számukra, természetesen implicit módon a maguk elképzelését is kirajzolják a tárgyterületről, felfedik, hogyan, merre látják a lehetséges gyümölcsöző kutatási irányokat.

A kognitív tudományban és a percepcióelméletben jelölik ki a kiindulópontokat, ami talán azt jelzi, hogy a „kemény” alapok lefektetését tekintik a hallgatói beavatás első lépésének. A Noë és Thompson szerzőpáros által egy 2002-es tanulmánygyűjteményhez írt előszó ezt a feladatot tökéletesen el is látja, a nem szakember számára is érthetően tekin-

ti át a „heterodox” elméletek széles körét, miközben megvilágítja az ezek háttéréül szolgáló „ortodox” elméletet, s ezek egymáshoz való viszonyait. Alva Noë maga az ún. *szenzomotoros kontingencia* elmélet képviselője, e nézet szerint az észlelési folyamatnak aktív részesei vagyunk, a látás inkább egyfajta tevékenység és nem passzív befogadás, „nem bennünk történő, hanem általunk végzett dolog” (33. o.). A szenzomotoros kontingencia kifejezést azért emeltem ki, hogy a jövőbeni olvasónak ez a magyar nyelvben bevett, és ne a fordító által használt „szenzori-motorikus” forma rögzüljön. Sajnos a gyanú olyan, mint a gáz, ha megjelent, mindenhová beszivárog. S ha a „mindenhová” túlzás is ez esetben, azért az olvasóknak nem árt résen lenniük. (A fogalmi bokor további tagjainak bevett magyarítása: vizuomotoros és perceptuomotoros).

Dennett írását szerencsés választás volt a Noë – Thompson szöveg mellé állítani, hiszen annak kiegészítéseként is olvasható. Dennett szerint az észlelés olyan megragadás, amely nem egyetlen és egységes, hanem szétszórt pillanatokra fragmentálódik, s az agyban sincs minden érzetadatot összegyűjtő kitüntetett hely (48. o.), hanem mikromegragadások során át alkotjuk meg a tudatos tapasztalatot. E két szöveg ténylegesen és jól betölti azt a szerepet, hogy színvonalas bevezetőül szolgáljon az észlelés filozófiai problémáiba. Amennyiben szem előtt tartjuk, hogy tankönyvnek szánják a szerkesztők e kötetet, úgy nem ártott volna – különösen e fejezetnél, mely feltételezhetően legtávolabb áll a megcélzott olvasóktól – szerkesztői jegyzetekkel segíteni a megértést. (Itt, véleményem szerint, többek között rövid magyarázatokban el lehetett volna mondani, hogy a proximális–disztális fogalompáros az anatómiához köthető, vagy hogy a „mentalese” Jerry Fodor elméletében a gondolat nyelvét jelenti.) A vaskos kötet mindösszesen tizenegy szerkesztői jegyzetet tartalmaz, ezek vagy kiadásra vonatkoznak, vagy egy kötetből kiemelt fejezet előzményeire való utalást tesznek érthetővé, de egyik sem bontja ki, világítja meg a szövegek olyan információit, melyek nehézséget okozhatnak a tudomány kapujában állóknak. A fordítók e tekintetben sokkal figyelmesebben jártak el, hét alkalommal fűztek valóban segítséget jelentő megjegyzést fordításaikhoz.

A „science” után rögtön a szemiotika következik mint „alapozó tantárgy”, amelynek megítélésében azonban kissé bizonytalankodnak a szerkesztők. Felvezető szövegükben elárulják, hogy „egy-egy szemléletet szerint kissé idejétmúlt, hiszen funkcióját már rég betöltötte” (84. o.), majd mégis a fontossága mellett érvelnek, „hiszen alapjául szolgál több kurrens elméleti megközelítésnek is”. (uo.) A recenzensnek az a benyomása alakult ki a kötet kapcsán, hogy ugyan a fenti megjegyzés mintha igyekezne valamelyest távolságot tartani a szemiotikától, azonban mégis ez a könyv titkos hőse, ez adja módszertani és fogalmi alapkészletét, nagyrészt olyan szövegeket vonultat fel, amelyeknek konkrét hivatkozásai és problémameglátásai a hetvenes-nyolcvanas évekre nyúlnak vissza. (Mitchell és Gombrich üdítő kivételek ez alól.) Persze, ez önmagában nem lenne probléma – bár valamelyest megkérdőjelezi a szerkesztők által több helyen is hangoztatott állítást, miszerint ezek „kurrens” szövegek volnának. A problémát az univerzalizálásban látom, hogy dacára a bevezetőben még grafikusán is megjelenített tudományterületi térképnek, melyen igyekeznek diszciplínaközi kapcsolódásokat és distinkciókat megjeleníteni, mégis minden a jel, a kód, a kommunikáció felségterületére kerül. Kényelmes és kézenfekvő megoldás ez, hogy a szemiotika a nyitja a kommunikációelméletnek, a kommunikációelmélet pedig a kultúra, az emberi megismerés és viselkedés minden aspektusának, ám „csak a kommunikációelmélet igen tágra szélesítésével nevezhetjük egyaránt kommunikációnak mindazt, ami az összes jel vagy jelrendszer mögött meghúzódik”. (Írja Voigt Vilmos *Bevezetés a szemiotikába* (sic!) című művének 2008-as újrakiadásában.) Hogy a szerkesztők nem tartják leegyszerűsítőnek mindenfajta képnek a jel fogalma alá, s ezzel együtt a kommunikáció területére sorolását, azt a kötet tartalmi heterogenitása mutatja. Nemcsak az újság címlapjának vizuális elrendezése hordoz kommunikációs funkciót (ennek érdekes elem-

zése Ken Smith írása *Az észlelés és az újságoldal* címmel), hanem a városi séta útvonalaiiban megmutatózó gyakorlati „retorika” is. (Lásd Michel de Certeau szövegét.) Ellenérvként persze felhozható, hogy egy „vizuális kommunikáció” címet viselő könyv, természetesen minden vizuális(ként is adódó) jelenséget annak kommunikatív jellege szempontjából fog bemutatni. Ez, szerintem, végigvihető is lett volna egy koherensen kommunikációelméleti írásokat közlő összeállítással, ám jelen kötetben kétarcúan valósult meg: egyrészt sokféle tudományos területet akar szerepeltetni, így túllép a kommunikációelmélet határain, másrészt a szemiotikai megközelítések, szemléletmód búvópatakszerű jelenléte miatt mégis mindent e nézőpontra redukál. Pedig Sandra Moriarty *Vizuális szemiotika* című tanulmánya akár jó alkalom is lehetne arra, hogy lássuk a szemiotikának a logika és a retorika alapkérdéseire való kapcsolódását, ám ennek kibontása megint csak szerkesztői jegyzetbe kívánkozott volna. Moriarty a vizuális jelekre fókuszálva foglalja össze a szemiotika legfontosabb terminusait (e nézőpontból aztán Saussure „logocentrikus” lesz 91. o.), a különböző hagyományos diádikus és triádikus jel-fogalmakat egészen Saussure-ig visszanyúlva, valamint Barthes denotáció és konnotáció fogalmait. Az értelmező jelentésalkotás magyarázatát az abdukciónak fogalmából indítja, majd az „összetett konstrukciók”, vagyis a több jelkészletből felépülő jelenségek számára, s a legtöbb vizuális jelenséget ilyennek tartja, Gretchen Barbatsis filmteoretikus „passzázs” fogalmát vezeti be mint ami az értelmezés egy külön szintjét és módozatát jelenti. (98. o.) Meglehet, csak a recenzens személyes elfogultsága nem engedi hízelgőnek látni azt a konklúzióként megfogalmazott felfogását a „műértésnek” (pedig a szerző annak szánja), miszerint ez lenne annak klasszikus mintája, hogyan kell a különféle kódok kölcsönhatásait értelmezni. (102. o.) Műalkotások esetében az ilyen „szimptomatológia”, szolgáljon bármennyi hasznos információval a mű megértéséhez, mégiscsak „tüneti kezelés”. A tanulmány vége a vizuális kommunikáció határaitra kérdezi rá, s felteszi a kérdést, vajon jelek észlelése esetén beszélhetünk-e kommunikációról? Például a molekulák szintjén megtalálható jelzőrendszerek esetében beszélhetünk-e valódi kommunikációról, vagy csak a szándékolt jelentés lehet a kommunikáció alapja? E kérdések – melyeket a szerző nem válaszol meg – összefüggést mutatnak Dennett azon kérdéseivel, melyek az észleletek természetére, azok tudatos avagy nem tudatos voltára kérdeznek rá. Dennett válaszai mentén arra a következtetésre juthatunk, hogy a szemiotikus számára az észlelési folyamat minden *produktuma* jelnek tekinthető, nincs semmi, ami ne lenne potenciálisan jel. Ez a felfogás viszont a kognitív tudóst figyelmeztetheti, hogy az empirista hagyomány által „közvetlenül” feltételezett észlelési mechanizmusok érzetadatai milyen áttételeken keresztül formálódnak mentális képekké, jelekké, hogy aztán további jelekre utaljanak, s már ne szolgáltatassanak a valóságnak közvetlenül megfelelő hozzáférést a világhoz. Barthes 1964-es *A kép retorikája* című írásának újraközlése e kötetben megmutatja a szemiotikába mint tudományágba akkor vetett bizalmat. Barthes a jelentés ontológiájához kíván eljutni a képek elemzésével, (109. o.) egy olyan jeltípus, az ikon szemiotikához való asszimilációjával, amely ennek a leginkább ellenáll. A fotó, állítja Barthes, „teljesen analogikus természete okán kód nélküli üzenet” (117. o.), ami nem más, mint szemiotikus átfogalmazása annak a régi felfogásnak (lásd Mendelsohn, Lessing), hogy a kép természetes jel, ám ezzel nem oldja meg a jelelmélethez kapcsolódó ismeretelméleti problémákat. Barthes elemzése bizonyos képfajták működéséről, kulturális státuszáról nagyon is megvilágító és érvényes, de ez nem mond ellent annak, hogy alapvető kérdéseket és kategóriákat fogalmaz újra a jeltudomány terminusaival.

A következő fejezetegységet a szerkesztők a művészettörténetnek szánják, ennek oka, véleményem szerint, egyszerűen e tudomány nagy tekintélye, bár nehezen integrálható egy olyan kötetbe, amelynek szándéka a hétköznapi vizuális jelenségeket figyelme középpontjába állítani. Mint már említettem, e fejezet kötődik legkevésbé a szemiotikai ha-

gyományhoz, s a művészetek kommunikatív értelmezése is távol esik ezen írások tárgyától. Mitchell, akinek *A képi fordulat* című, magyarul már megjelent írását emelték be e kötetbe, több más írásában is kifejezetten kritikusan szól a jeltudományról. (vö. uő. *A képek politikája*) A bevezető szövegként közölt tanulmány, David Carrier írása, zavarba ejtő. A szöveg eredetileg egy *Critical Terms for Art History* címet viselő antológiában jelent meg (1996), ahol neves művészettörténészek tanulmány terjedelemben értelmezik a művészettörténet-írás számára alapvetőnek tartott fogalmakat. Ott a Carrier által írt *művészettörténet* címszó a tízedik helyen szerepel. Reprezentáció, jel, majd szimulákrum, nem folytatom, e fogalmakkal kezdődik az eredeti kötet. Ez már önmagában is gyanút kelthet. Őszinte leszek: soha, senkinek nem ajánlanám, hogy ezen írásból próbáljon tájékozódni a művészettörténet tudományáról. Újabb tanulmányt tenne ki annak részletes bemutatása – tökéletes állatorvosi lóként szolgálna ehhez a szöveg –, hogyan lehet félig értett dolgokat (például Vasari Plinius történeti szemléletét alkalmazza 162. o.) egyáltalán meg nem értettekkel (például Hegel és a történelem, valamint a művészet vége, mert persze ez is előkerül, megcáfolva azzal, hogy lesznek még háborúk 161. o.) vegyíteni úgy, hogy a művészettörténet-írás tárgyáról, módszereiről, iskoláiról, hagyományairól, alapfogalmairól semmi ne derüljön ki. Egyetlen – valódi, bár nemcsak a művészettörténet-írás terén felmerülő – probléma köré szerveződik az írás, ám, hogy eljusson ennek lényegéig, argumentációs és értelmezési buktatókon kell az olvasónak átverekednie magát, melyek után már csak megkönnyebbülhet, hogy a szerző nem is próbál megoldást kínálni. A főszereplő „erős” művészettörténész, Arthur C. Danto – Amerikában vagyunk – „strukturális-taként” jelenik meg (157. o.) (értsd: „strukturalista gondolkodásmód” egyenlő: el akarja helyezni a művet a történelemben, ezzel egy rendszer részének kívánja látni), aki „túlbecsüli a történeti gondolkodásmód fontosságát”. (161. o.) Vele szemben vannak egyrészt a posztstrukturálisok, itt csak Derrida neve szerepel, akik már belátják, hogy „a műalkotások értelmezése nyílt végű folyamat lehet” (159. o.), másrészt a műértők esztéticizmusa, itt Wollheim a fő példa, aki a művet tudja önmagáért, itt és most szemlélni. (165. o.) Természetesen a probléma valódi. Minden műalkotáshoz lehet történelmi szemmel viszonyulni – meglehet, már csak igen konzervatív tudósok osztják azt a nézetet, amely a művészettörténész feladatát leginkább ebben látja –, és fel lehet tárni, hogy keletkezésekor hogyan láthatták az adott képet, s lehet a jelen műkritikusának szemével is nézni, aki számunkra való jelentésének kibontásával a kortárs kánonban helyezi el a művet. E két megközelítésmód olyannyira nem zárja ki egymást, hogy inkább éles különválasztásuk okoz elméleti problémákat (lásd például a múlt jelenbeli újraalkotásának problémáját Benjaminsól Panofskyn át a hermeneutikáig), mégis más kutatásokat, más tudáskészlet mozgósítását feltételezik. Carrier felületes kitérők után a szöveg végére összebékíti az addig élesen szembeállított feleket, hogy Walter Paterben felmutassa azt a „protodekonstruktivistát”, aki „felkínálja az esztétikai érték történeti értelmezésének módját is”. (167. o.) Szerencsére nem ezen a színvonalon mozog a teljes amerikai művészettörténet-írás, példa erre az itt közölt Mitchell szöveg is. Bár e '94-es szöveg összetettségét, utalásait tekintve nem nevezhető igazán „bevezetőnek”, mégis szerencsés, hogy a „kritikai ikonológia” (189. o.) programját vázoló híres tanulmány helyet kapott a kötetben, mert legalább világosan meg tudható belőle, hogy mit *nem* jelent a mára már közhelyszerűen emlegetett képi fordulat. Elsősorban nem az áll a kifejezés mögött, hogy társadalmunkban képek milliói vesznek körül minket, hát ideje gondolkodni róluk, hanem hogy a vizuális reprezentáció megoldatlan ismeretelméleti kérdései olyan sajátos „súrlódási pontot” jelentenek a bölcsészettudományok számos területén, hogy az ezekre adott válaszkísérletek egyfajta modellként, mintaként szolgálhatnak, ahogy korábban a nyelv tette. (173. o.) Ebben látja Mitchell a művészettörténet lehetőségét arra, hogy intellektuálisan központi helyzetbe kerüljön, ám ehhez egy „vizuális kultúrakritika” perspektívájára kell szert tennie. (176.

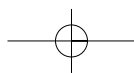

o.) Hogy Panofsky ikonológiájának és Althusser ideológiakritikájának házasításából megszületett-e az új, nem homogenizáló módszer, arra Mitchell későbbi tanulmányai adnak választ.

A feminizmus és pszichoanalízis címmel megjelenő szövegek – G. Rose, M. A. Doane, K. Silverman – mind a pszichoanalízis hagyományából táplálkozó fogalmi készletet használnak, s ebből bontják ki kép és nézője egymást kölcsönösen alakító pozíciójának magyarázatát. Rose szövegében Freud mellett Lacan nyújtja az elméleti keretet, az ő hatására lesz fontos kérdés, hogy hogyan járul hozzá a vizualitás a szubjektum kialakulásához. Majd Laura Mulvey 1975-ös tanulmányát referálva, a tükörstádium fogalma mentén vizsgálja, hogy az elbeszélő film milyen technikákkal pozicionálja társadalmi nem és hatalom tekintetében a nézőket. E korai, úttörő szövegen túl Rose a lacani tekintet-fogalom felhasználásával azokra a területekre világít rá, ahol a képek a szubjektum ábrázolása révén elsősorban szexualitással összefüggő társadalmi különbségeket hoznak létre. Mary Ann Doane írása klasszikus filmekből vett példákon illusztrálja, hogy a nő nemcsak a tekintet tárgyává válik, hanem e viszony megfordítására is képtelen. (269. o.) Robert Doisneau egy remek fényképének kiváló elemzésén keresztül mutatja meg, hogyan jelöli ki a mozi a nő mint néző kulturális pozícióját, hogyan kényszeríti saját női tekintetének elfojtására.

A „kulturális megközelítéshez” bevezetőnek szánt Maureen Mahon által írt szöveg olyan antropológia irányultságú tanulmányok áttekintését adja, amelyekben elsősorban a kulturális termelők, a kultúrripar professzionális létrehozóinak, működtetőinek gyakorlataival foglalkoznak. Az általa bemutatott írások mind etnográfiai szempontokat használnak annak elemzésére, hogy a kulturális termelők hogyan értelmezik saját részvételüket a tömegkultúra profitorientált szektorában. (323. o.) Beszámol az írás a főként Bourdieu és Becker írásai nyomán megindult, a műalkotások társadalmi kontextusát vizsgáló kutatásokról, arról, hogyan próbálják meg „esztétikai” és „politikai” megfontolások között egyensúlyt keresve a redukcionizmus veszélyeit elkerülni. A kutatások ilyen átfogó áttekintése gondolatébresztő, segíthet az ez irányú tájékozódásban (különösen a tizenhárom oldalnyi hivatkozási lista), ám a tanulmányok néhány mondatos összefoglalása nem mindig teszi világossá, miben áll azok tétje, újdonsága (például 324. o.). Certeau rövid szövege inkább csak ízelítő így kiragadva, felvillantja azt a gondolatíságot, ahogyan a szerző a mindennapi élet gyakorlatait tárgyalva a térről, térhasználatról s benne a városról ír, arról, hogyan válnak a városi tér elemei egy hierarchizált szemantikai rend részévé a séta, az útvonalhasználat által. A városi terek tulajdonnevei egyszerre nyitnak meg jelentéseket és utakat, helyi legendákat, vagyis fikciót, ami által a „lakható tér” elképzelhető. A séta Certeau számára kettős, elmozdulások és sűrítések révén létrejövő jelölő tevékenység, térkialakító gyakorlat. (365. o.)

Az utolsó egység két írása a tartalomelemzéssel foglalkozik. E szövegek a szerkesztők szerint sem csatlakoznak az addig követett felépítéshez, annak illusztrálására szánják őket, hogy „a különböző elméletekből inspirálódott hipotézisek hogyan támaszthatók alá nagyobb mennyiségű vizuális anyagon való ellenőrzéssel”. (390. o.) Mivel a korábbi fejezetek hármastagolásában az utolsó írások is azt a célt szolgálják, hogy az ott bemutatott elmélet alkalmazhatóságát demonstrálják, ezért e szövegekről érdemes együtt szót ejteni. Ezek az írások adják a kötet „gyakorlati” részét, amennyiben a mindennapi élet vizualitásával foglalkoznak, konkrét elemzések formájában. A kötetzáró két utolsó írás leginkább hétköznapi tartalmakat elemző szöveg: Gillian Rose egy, a tartalomelemzés módszerével végzett kutatást mutat be és értékeli, amely a *National Geographic* által közölt képekből kívánta leszűrni, hogy a lap a „nem nyugatiak” milyen értelmezését kínálja a nyugati olvasó/néző számára. A második tanulmány szerzői P. Bell és M. Milic Erving Goffman híres 1979-es tanulmányának a hirdetésekben megjelenő nemi sztereotípiákra vonatkozó megltatásait kívánták húsz évvel később újra megvizsgálni. A két tanulmány

külön érdeme, hogy módszertani reflexiókat és értékeléseket tartalmaznak. Hasonlóan a hétköznapi vizualitás világából merít a már említett Ken Smith szöveg, amely a különböző formátumú újságoldalakat elemzi az észlelés mechanizmusának szempontjából. Judith Williamson eredetileg 1978-as, mára valóban klasszikussá vált szövege szemiotikai fogalmak mentén elemez jó meglátásokkal olyan reklámokat, amelyek harmincéves képei mára valószínűleg nem magától értetődően jelentések egy huszonéves számára. A hétköznapiságtól a művészet irányába haladva John Fiske tanulmánya lehet a következő, ebben a szerző az etnográfiai és a szemiotikai megközelítést ötvözve elemzi Madonna klippjeinek képi világát, szövegeit és a rajongók nyilatkozatait, így próbálja megmutatni, hogy a domináns ideológia hogyan épül be a tömegkulturális termékbe és befogadóiba, s hogyan válhat mégis a normák felforgatásának alapjává. Gombrich erudícióval válogat a XV. századtól napjainkig olyan képek között, melyek valamely gyakorlati tevékenységhez kívánnak ábrával útmutatót, segítséget nyújtani. A pszichoanalízis és feminizmus fejezetben kapott helyet Kaja Silverman írása Cindy Sherman 1978-as *Untitled Film Stills* fotósorozatáról. Bármennyire is az ötvenes-hatvanas évek amerikai tömegfilmjeinek világát idézi Sherman képei, hiszen azoknak klisészerű női szerepeit ölti maszkként magára, mégis itt műalkotások elemzéséről, s nem hétköznapi képekről van szó.

E kötet kapcsán a leghálátlanabb feladatot hagytam utoljára, nevezetesen a kötet fordításának, lektorálásának kritikáját. Sajnos egy újabb teljes recenziót kitenne a hibák, pontatlanságok, slendriánságok megmutatása, így csak néhány dologra szeretnék rámutatni, remélve, hogy a jövőbeni szerkesztők, lektorok több figyelemmel fordulnak a szövegek, és ezáltal több tisztelettel az olvasók felé. A sajtóhibákat, helyesírási és központozási hibákat ötvenig számoltam, s még nem jártam a kötet felénél. Néhány ezekből: önreflektív (17. o.), diszkontinuis (37. o.), reflexzió (189. o.), femininitás (255. o. és máshol is), empirikai (430. o.). Érthetetlen, hogyan kerülhette el a lektorok, szerkesztők figyelmét az „enyhe értelem” (59. o.) szókapcsolat a gyenge értelem helyett, miért nem javítják azt a hibát, hogy „The Collected Papers című írásában Peirce...” (87. o.). Egyetlen figyelmes olvasás elegendő lenne az olyan zavaró pontatlanságok kiszűrésére, mint a „kulturális performansz” a kulturális teljesítmény helyett (399. o.), „elkötelezett közönség” egyszerűen résztvevők helyett (96. o.). Arra a félmondatra, hogy „Peirce értelmezőit *megmozgatva* megteremti a jóval gazdagabb *jelentésélményt*” (91. o. kiemelés tőlem) még lenne megoldási javaslatom (a peirce-i interpretáns bevonásával a jelentés egy gazdagabb tapasztalattá hozza létre), ám annak a mondatnak az értelme, mely így kezdődik, „A médiareprezentációval összefüggésbe hozott önmeghatározás ünneplése szintén mérsékletet kíván” végképp rejtve marad előttem (318. o.). Bizonyára frappánsabb megoldást is lehetne találni, mint a „notóriusan kódös” szókapcsolat, s azt csak gyanítom, hogy „fehér kesztyűs” kritikai kultúrakutatás helyett „fehér gallérosat” kívántak mondani a szerkesztők – bár így sem értem. Számos helyen és következtlenül a szövegben maradtak az angol szavak, terminusok (pl. 50, 63, 307, 325. o.), mindvégig ingadoztak a fordítások a már korábban bevett magyarítások alkalmazásában (pl. 45. o.), vagy egyszerűen nem ismerik azokat – „művészvilág” szerepel a dantói „művészetvilág” helyett (168. o.), „természetes téma” Panofsky „természetes képtárgynak” fordított fogalma helyett (186. o.). Sajnos a sok suta mondat és hiba sorolása oldalakat tenne ki, a lektorok, szerkesztők e tekintetben mintha bele sem kezdtek volna a munkába. Mindezek a hibák azonban javíthatóak lettek volna. Ám néhány olyan dolgot is szóvá tennék, ami nyilvánvalóan döntés eredménye, s véleményem szerint a szerkesztők rosszul döntöttek. Semmi okát nem látom, miért ne lehetett volna Certeau szövegét francia eredetiből fordítani. A magyar fordítás angolból készült, mégpedig a S. During által szerkesztett, egyébként méltán híres „The Cultural Studies Reader”-ben megjelent rövidített szövegből. De míg az angol szöveggyűjtemény jelzi, hogy rövidített szövegváltozattal van dolgunk, a magyar olvasó nem kap róla tájé-

koztatást, hogy az eredeti fejezeteknek, azok tagolásának, címeinek egyáltalán nem feleltethető meg az itt közölt töredék. Abban is egységesen lehetett volna eljárni, hogy az eredeti kötetekre való utalások maradjanak ki a szövegekből – ez az első írásban a legzavaróbb, ahol, lévén előszó, sokszor szerepel a „jelen kötetben” kitétel. Gillian Rose két írással is szerepel az antológiában, mindkettőnek forrása egy nyilvánvalóan tankönyvnek szánt gyűjteményes kötet, mutatják ezt a szövegekhez kapcsolódó kérdés- és feladatso-
rok. A kötet egysége érdekében, vagy e szövegek magyar fordításaiból is ki kellett volna hagyni a feldolgozásukat segítő kérdéseket, vagy a többi szöveghez is készíthettek volna hasonló feladatokat a magyar szerkesztők. Szerintem ez utóbbi lett volna a jobb, bár kétségkívül fáradságosabb megoldás egy, a felsőoktatásnak szánt könyv esetében.

Ha végigtanulmányozzuk a könyvet, az a vélemény erősödik bennünk, hogy a vizuális kommunikáció terén nincsen egységesítő elmélet, így feleslegesek a kanonizációs törekvések. Népszerű kutatási területről van szó, eltérő tradíciókból táplálkozó érdeklődések találkozási pontjáról, ami mögött nem áll egyetlen diszciplína, és, véleményem szerint, erre nincs is szükség. Mindenki nézzen csak a saját szemüvegén keresztül, arról legalább tudja, hány dioptriát torzít. Jelen kötet sikeresen gyűjt egybe különböző szövegeket, s bizonyára inspirál is majd további lehetséges kutatásokat. Tágas horizontja záloga annak, hogy sokan fognak benne újdonságot találni, mélysége pedig segítheti az érdeklődés kibontakozását.

JELENKOR ALAPÍTVÁNY
7621 Pécs, Széchenyi tér 7-8.

Kedves Jelenkor-olvasó!

Köszönetet mondunk mindazoknak, akik 2010-ben személyi jövedelemadójuk
1 %-val lapunk működési költségeihez hozzájárultak.

Kérjük, hogy idén is támogassa adójának egy százalékával a Jelenkort.
Amennyiben úgy dönt, hogy hozzá kíván járulni a lap fenntartásához,
csatolja adóbevallásához a mellékelt „Rendelkező nyilatkozat“-ot
a megfelelő módon.

Köszönettel:

A Jelenkor szerkesztői

RENDELKEZŐ NYILATKOZAT
A BEFIZETETT ADÓ EGY SZÁZALÉKÁRÓL

A kedvezményezett adószáma:

1 8 3 0 8 8 8 4 – 2 – 0 2

A kedvezményezett neve:

Ennek kitöltése nem kötelező.

Jelenkor Alapítvány

TUDNIVALÓK

*Ezt a nyilatkozatot csak akkor töltsse ki, ha valamely társadalmi szervezet, alapítvány
vagy külön nevesített intézmény, elkülönített alap javára kíván rendelkezni.*

*A nyilatkozatot tegye egy olyan postai szabvány méretű borítékba, amely e lap méretét
csak annyiban haladja meg, hogy abba a nyilatkozat elhelyezhető legyen.*

FONTOS!

*A rendelkezése csak akkor érvényes és teljesíthető, ha a nyilatkozaton a kedvezményezett
adószámát, a borítékon pedig az ÖN NEVÉT, LAKCÍMÉT ÉS ADÓAZONOSÍTÓ JELET pontosan
tünteti fel.*

Tóth László fotói

Kedves Olvasó,

az utóbbi években a pécsi Művészetek és Irodalom Háza adott otthont a Jelenkor szerkesztőségének. Az 1987-ben alapított és a megyei tanács, majd önkormányzat által fenntartott intézmény április 15-én jogutód nélkül megszűnt. Am szerkesztőségünk továbbra is az épületben működik, melyet mostantól a városi önkormányzat használ kulturális célokra. Az intézmény szép és immár lezárt története előtt tisztelgünk ezennel, emlékeit megőrizzük.

A szerk.